

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TRABZON MEBUSU HAFİZ MEHMET BEY'İN MEBUSAN
MECLİSİ VE TBMM FAALİYETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali Haydar BİRİNCİ

EYLÜL - 2022

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TRABZON MEBUSU HAFİZ MEHMET BEY'İN MEBUSAN
MECLİSİ VE TBMM FAALİYETLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali Haydar BİRİNCİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ

EYLÜL - 2022

TRABZON

ONAY

Ali Haydar BİRİNCİ tarafından hazırlanan “Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey’in Mebusan Meclisi ve TBMM Faaliyetleri” adlı bu Çalışma 20.10.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Muzaffer BAŞKAYA	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Ali Haydar BİRİNCİ

12.09.2022

ÖNSÖZ

Trabzon'un önemli siyasi figürlerinden biri olarak dikkat çeken Hafız Mehmet Bey, aynı zamanda İttihat Terakki Cemiyeti'nin de etkili üyeleri arasında yer almıştır. 1912-1926 yılları arasındaki siyasi yaşamında, mebusluk faaliyetleriyle birlikte Doğu Halkları Kurultayı'ndan İzmir Suikastı Davası'na kadar, döneminin birçok mühim hadisesinde rol oynamıştır. Mebusluk dışında 1921 yılında Adliye ve Dahiliye Vekaleti Vekillikleri görevlerini de yürütmüştür. Ancak bugüne değin Hafız Mehmet Bey ile ilgili, çeşitli kaynaklarda kesitsel bilgiler yer alsa da, hakkında henüz özgün ve kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Hem yerel hem de ulusal tarih açısından önem arz eden bu eksiklik, bu tez vasıtasıyla giderilmeye çalışılmıştır.

Tezde, Hafız Mehmet Bey'in siyasi yaşamı boyunca, hem meclis hem de meclis dışındaki faaliyetlerinde, hangi hadiselerde yer aldığı, bu olaylardaki etkinliği ve sonuçlarının neler olduğu, üç ana bölümde değerlendirilmiştir. İlk bölümde; Hafız Mehmet Bey'in Mebusan Meclisi dönemleri ele alınırken, ikinci bölümde; TBMM dönemi mebusluk ve bakanlık faaliyetleri, üçüncü bölümde ise, meclis dışı siyasi yaşamı incelenmiştir.

Çalışma boyunca, yol göstericiliğini esirgemeyen kıymetli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Uğur Üçüncü'ye ilgi ve destekleri için şükranlarımı sunar, Murat Yusumut, Kadir Yakupoğlu ve Atilla Baştumar Beyefendilere katkıları için teşekkür ederim.

Eylül, 2022

Ali Haydar BİRİNCİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar LİSTESİ.....	X
KISALTMALAR LİSTESİ	XI

GİRİŞ	1-12
-------------	------

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MEBUSAN MECLİSİ DÖNEMİ FAALİYETLERİ (1912-1918)	13-42
1.1. Siyasi Hayata Girişi	13
1.2. İkinci Dönem Mebusan Meclisi Dönemi Faaliyetleri (1912)	13
1.2.1. 1912 Seçimleri ve Mebus Seçilmesi	13
1.2.2. İkinci Dönem Mebusluk Faaliyetleri (1912).....	16
1.2.2.1. Yaptığı Konuşmalar.....	16
1.2.2.2. Takrirleri.....	18
1.2.2.3. Katıldığı Oylamalar	19
1.3. Üçüncü Dönem Mebusan Meclisi Faaliyetleri (1914 - 1918).....	23
1.3.1. 1914 Seçimleri ve Mebus Seçilmesi	23
1.3.2. Üçüncü Dönem Mebusluk Faaliyetleri (1914 - 1918)	24
1.3.2.1. Yaptığı Konuşmalar.....	24
1.3.2.1.1. Hukuk	25
1.3.2.1.2. Ekonomi	27
1.3.2.1.3. Siyaset.....	28
1.3.2.1.4. Azınlıklar	31
1.3.2.2. Takrirleri.....	33
1.3.2.3. Sual Takrirleri.....	36
1.3.2.4. Katıldığı Oylamalar	37
1.3.4. Üçüncü Dönem Mebusan Meclisi'nin Feshi.....	39
1.4. Dördüncü Dönem Mebusan Meclisi.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİRİNCİ DÖNEM TBMM FAALİYETLERİ (1921-1923)	43-76
2.1. 1921 Ara Seçimi ve Mebus Seçilmesi	43
2.2. Mebusluk Faaliyetleri (1921-1923).....	44
2.2.1. Yaptığı Konuşmalar	46
2.2.1.1. Hukuk	46
2.2.1.2. Ekonomi.....	47
2.2.1.3. Siyaset.....	49
2.2.1.4. Azınlıklar	54
2.2.2. Encümen Çalışmaları	57
2.2.3. Takrirleri	61
2.2.4. Değişiklik Takrirleri.....	64
2.2.5. Sual ve İstizah Takrirleri.....	65
2.2.6. Katıldığı Oylamalar	66
2.3. Adliye Vekaleti ve Dahiliye Vekaleti Vekillikleri Dönemlerindeki Faaliyetleri.....	68
2.3.1. Hukuk.....	69
2.3.2. Siyaset.....	72
2.3.2.1. <i>Albayrak</i> Gazetesi Olayı.....	72
2.3.2.2. Şehzade Ömer Faruk Olayı.....	74
2.4. Birinci Dönem TBMM'nin Feshi.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MECLİS DIŞI SİYASİ FAALİYETLERİ	77-122
3.1. Milli Mücadele Dönemi Faaliyetleri	77
3.1.1. Milli Mücadele Dönemi'nde Trabzon.....	78
3.1.2. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti	79
3.1.3. Doğu Halkları Kurultayı	82
3.1.4. Mustafa Suphi Olayı	85
3.1.5. Enver Paşa'nın Yurda Girme Teşebbüsü	87
3.1.6. TMHC ve Trabzon Meselesi.....	100
3.2. Milli Mücadele Sonrası Siyasi Faaliyetleri	105
3.2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Dönemi	105
3.2.2. İzmir Suikastı Davası.....	109
3.2.2.1. İstanbul Safhası.....	110
3.2.2.2. İzmir Safhası.....	115

SONUÇ ve ÖNERİLER.....	123
KAYNAKÇA	126
EKLER.....	136
ÖZGEÇMİŞ.....	162

ÖZET

Hafız Mehmet Bey 1874 yılında Trabzon'un Sürmene ilçesinde dünyaya gelmiştir. İstanbul'da Mekteb-i Hukuk-u Şahane'den mezun olduktan sonra, 9 yıl adli görevlerde bulunmuştur. Memuriyetler dışında avukatlık da yapmıştır. 1912 yılında Trabzon Mebusu seçilerek Mebusan Meclisi'ne katılmıştır. 1918'de kesintiye uğrayan mebusluk hayatına, TBMM döneminde devam etmiştir. Bu süreçte kısa süreli olarak Adliye ve Dahiliye Vekaleti Vekillikleri görevlerini de yürütmüştür. Özellikle Milli Mücadele Dönemi'nde hem Mustafa Kemal Paşa hem de muhalif İttihatçılarla sürdürdüğü ilişkilerde, ılımlı bir politikacı görüntüsü çizmiştir. Ancak Hükümet'in Trabzon'daki muhalif faaliyetlere karşı yürüttüğü soruşturma sonrası iktidar kanadından uzaklaşmıştır. 1923 yılında ise ilişkiler tamamen koparken, Hafız Mehmet Bey, muhalif kesimle hareket etmeye devam etmiştir. Akabinde bu kesimin ısrarıyla önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na, sonra da Mustafa Kemal Paşa'ya karşı tertip edilen suikast girişimine dahil olmuştur. Bu dava sonucunda da hayata veda etmiştir.

Hafız Mehmet Bey'in politik yaşamında İttihatçılarla olan ilişkileri belirleyici unsur olurken, Mustafa Kemal Paşa ile yakın çalışması da siyasi bir denge yaratmıştır. Nitekim bu sayede Enver Paşa'nın yurda dönme düşüncesi sürecinde aktif bir rol üstlenmiştir. Diğer taraftan Hafız Mehmet Bey'in, milli bağımsızlık anlayışının yanında, halkın ihtiyaç ve menfaatlerine yönelik gösterdiği hassasiyet dikkat çekmiştir. Ayrıca, ayrılıkçı azınlıklar konusunda suçlu suçsuz ayrımı yaparak, adil ve prensipli bir tavır takınması da siyasi kişiliğinin önemli noktalarından biri olmuştur. Bu tez çalışmasında birçok mühim hadise içerisinde yer alan Hafız Mehmet Bey'in, 14 yıllık siyasi yaşamı incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hafız Mehmet Bey, İttihat Terakki, Mebusan Meclisi, TBMM, İzmir Suikastı

ABSTRACT

Hafiz Mehmet Bey was born in 1874 in Trabzon's Sürmene district. After graduating from the Mekteb-i Hukuk-u Şahane in Istanbul, he served in judicial duties for 9 years. Apart from the civil service, he also worked as a lawyer. He was elected as the Trabzon Deputy in 1912 and joined the Ottoman Parliament. He continued his life as a deputy, which was interrupted in 1918, during the period of the Turkish Grand National Assembly. During this period, he also served as the Minister of Justice and Internal Affairs for a short time. Especially during in the period of Turkish war of indepcence, he portrayed a moderate politician in his relations with both Mustafa Kemal Pasha and the opposition Unionists. However, after the investigation carried out by the Government against the opposition activities in Trabzon, he moved away from the ruling wing. In 1923, when relations were completely broken, Hafiz Mehmet Bey continued to act with the opposition. Subsequently, with the insistence of this section, he was first involved in the Progressive Republican Party and then in the assassination attempt against Mustafa Kemal Pasha. He passed away as a result of this lawsuit.

While Hafiz Mehmet Bey's relations with the Unionists were the determining factor in his political life, his close work with Mustafa Kemal Pasha also created a political balance. As a matter of fact, he took an active role in the process of Enver Pasha's return to the country. On the other hand, besides the understanding of national indepcence, Hafiz Mehmet Bey's sensitivity towards the needs and interests of the people drew attention. In addition, it was one of the important points of his political personality that he made the distinction between the guilty and the innocent and took a fair and principled attitude about separatist minorities. In this thesis, the 14 year political life of Hafiz Mehmet Bey, who took part in many important events, was tried to be examined and evaluated.

Keywords: Hafiz Mehmet Bey, Union Progress, The Ottoman Parliament, The Turkish Grand National Assembly, Izmir Assassination

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Hafız Mehmet Bey’e Ait Eşyaların Listesi.....	121

KISALTMALAR LİSTESİ

AAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
ATASE	: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CA	: Cumhurbaşkanlığı Arşivi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
HİF	: Hürriyet ve İtilaf Fırkası
İTC	: İttihat Terakki Cemiyeti
İTF	: İttihat Terakki Fırkası
KTÜ	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
MM	: Mebusan Meclisi
Nr.	: Numara
OHC	: Osmanlı Hürriyet Cemiyeti
s.	: Sayfa
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEK	: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu
THMC	: Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
TKF	: Türkiye Komünist Fırkası
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TMHMC	: Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti
TİTE	: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vd.	: Ve diğerleri
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Bu tez çalışması, Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey'in Mebusan Meclisi ve TBMM dönemlerindeki faaliyetlerini ele almaktadır. Trabzon'un önemli İttihatçılarından ve muhaliflerinden biri olan Hafız Mehmet Bey ile ilgili birçok kaynaktan kesitsel bilgiler yer almakla birlikte, hakkında henüz özgün ve kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Bu vesile ile girilen çalışmada; 1912 yılında Mebusan Meclisi ile başlayıp, İzmir Suikastı Davası'na kadar uzanan siyasi yaşamında Hafız Mehmet Bey'in; meclis faaliyetleriyle birlikte, hangi hadiseler içerisinde yer aldığı, bu hadiselerdeki rolü, etkisi ve yansımalarının neler olduğu incelenmeye çalışılmıştır. Araştırma sürecinde ise; hayattaki yakınlarından edinilen bilgilerle birlikte, ilgili arşivlerden, süreli yayınlardan, hatıralardan ve konu hakkındaki ikincil kaynaklardan istifade edilmiştir. Ancak Hafız Mehmet Bey'e ait günümüze intikal etmiş hatıra ya da benzeri bir yazının bulunmayışı yahut, henüz tespit edilememesi bir eksiklik yaratmaktadır. Fakat kendisinin Mebusan Meclisi 2. - 3. Dönemleri ile TBMM 1. Dönemi Zabıt Cerideleri'ndeki konuşmaları, Trabzon'da yayın yapan *İstikbal* gazetesindeki beyanatları, suikast davası esnasında verdiği ifadeleri ve hakkındaki diğer bilgi ve belgeler ışığında çıkarımlar yapılarak bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır.

Hafız Mehmet Bey'e ait bilgi sunan kaynaklara bakıldığında ilk olarak; *Türk Parlamento Tarihi (1919-1923)*, özgeçmiş niteliğinde kısa yaşam öyküsüne dair malumatlara yer vermektedir. Bunun dışında Hüseyin Albayrak'ın, *Trabzon Meşhurları Ansiklopedisi* de benzer nitelikte olmakla birlikte, daha kapsamlı veriler sunmaktadır. Ayrıca Kazım Karabekir Paşa ve Faik Ahmet Barutçu gibi Hafız Mehmet Bey'in çağdaşlarının hatıralarında da kısım kısım malumatlar yer almaktadır. Öte yandan ikincil kaynak türünde Uğur Üçüncü'ye ait *Trabzon'da İttihatçılık ve Kahya Yahya* isimli eserlerde, Hafız Mehmet Bey'in özellikle Milli Mücadele sürecindeki belli başlı faaliyetleri hakkında bilgiler mevcuttur. Doğrudan Hafız Mehmet Bey'in adının geçtiği tek çalışma ise; İsmail Akbal tarafından Karadeniz Tarihi Sempozyumu'nda sunulmuş olan; "*Milli Mücadele Kadrolarının Bolşevizme Yaklaşımı ve Trabzon'da Bolşevizm Karşısı İki Sima: Vali Hamit Bey ve Hafız Mehmet Bey*" isimli bildiridir.

Daha önce ifade edildiği gibi Hafız Mehmet Bey'in yaşamıyla ilgili yararlanılan arşivlerden, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi'ndeki vesikalarda; eğitim, mesleki ve siyasi yaşamındaki bazı temel bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden elde edilen mektup ve yazışmalarda özellikle Hafız Mehmet Bey ile Mustafa Kemal Paşa'nın iletişimine dair önemli veriler bulunmaktadır. Diğer taraftan Hafız Mehmet Bey'in düşünce yapısının tespitine imkan sağlayan, Mebusan Meclisi ve TBMM Zabıt Cerideleri'nin

yanında, TBMM Arşivi'nden elde edilen ve oğlu Ertuğrul Engin tarafından hazırlandığı anlaşılan Hafız Mehmet Bey'e ait Tercüme-i Hâl vesikası, kesitsel bilgiler sağlamaktadır. Hafız Mehmet Bey ile ilgili en kapsamlı bilgiler ise TBMM Arşivi'nden elde edilen İzmir Suikastı Davası'na ait zabıtlardır. Bu tutanaklar, Hafız Mehmet Bey'in İstanbul'da gözaltına alındığı esnada verdiği ifadeleri ve İzmir yargılamalarındaki konuşmalarını içermektedir. Bu belgeler vasıtasıyla Hafız Mehmet Bey'in kendi ağzından, doğumu ile başlayıp ölümüne kadarki sürece dair kıymetli malumatlar öğrenilmektedir. Ayrıca, Trabzon'da yayın yapan *İstikbal* gazetesinde de önemli bilgiler sunulurken, bu gazetede Hafız Mehmet Bey'e ait 3'ü röportaj olmak üzere 4 beyanata yer verilmiştir.

Hafız Mehmet Bey'i tarihin konusu haline getiren siyasi yaşamı ise 1912 yılında başlamıştır. Bunun da en önemli parçası İttihat Terakki Cemiyeti (İTC) olmuştur. İTC, Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzlerce yıllık sorunlarının çözümüne talip olarak ortaya çıkmıştır. Köken itibarıyla Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencileri; İbrahim Temo, Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti gibi isimler öncülüğünde 1889 yılında İstanbul'da kurulan İttihad-ı Osmaniye (Osmanlı Birliği) Cemiyeti'ne dayanmaktadır. Bu Cemiyet 1889 yılında, Paris'teki Jön Türklerin lideri Ahmet Rıza Bey ile temas sağlayarak, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır.¹ Daha sonra II. Abdülhamit idaresine muhalif tabanda yayılma fırsatı bulsa da, çok ciddi bir ilerleme kaydedememiştir. Ancak, 1906 yılında Selanik'te aralarında Talat Bey (Paşa)'in de yer aldığı ve çoğunluğunu 3. Ordu Subaylarının oluşturduğu 12 kişi tarafından kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti (OHC),² İttihat Terakki'nin de kaderini değiştirmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra Paris'ten gizli bir şekilde ülkeye dönen Dr. Nazım Bey, Selanik'te OHC temsilcileri ile görüşmüş ve bu vesile ile birleşme anlaşması yapılarak, OHC Terakki ve İttihat adını almıştır.³ Böylece askerlerin de katılımıyla Cemiyet güçlü bir hale gelirken, devrime gidiş yolunun da önemli bir adımı atılmıştır.

Kısa süre sonra İTC emeline ulaşmış ve beklenen devrim 24 Temmuz 1908 yılında gerçekleştirilerek, II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Ancak bu devrim aynı zamanda büyük bir sorumluluğu da beraberinde getirmiştir. Şöyle ki; ekonomiden eğitime kadar birçok sorunu içerisinde barındıran Osmanlı Devleti, aynı zamanda emperyal müdahaleler ve ayrılıkçı azınlıkların faaliyetleri sonucu, parçalanma tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle Devlet bir yandan kurtarılmayı beklerken, diğer taraftan II. Mahmut ile başlanan modernleşme sürecinin ilerletilmesine de ihtiyaç duymuştur. Ancak sorun şu ki; Avrupa'da yüzlerce yıllık deneyim ve birikimle gerçekleşen modernleşmenin aksine, İTC artık bunu on yıllar içerisinde yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Tarihsel süreçte bu tip modernleşmelerin Japonya gibi olumlu örnekleri bulunsa da, Osmanlı'nın

¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 19. Ahmet Rıza Bey hatıralarında cemiyetin isminin belirlenmesi sürecinde, İstanbul'un; "İttihad-ı İslam" adını önerdiğini ancak kendisinin teklif ettiği, "İttihat ve Terakki" isminin kabul edilmesiyle, bu adın konulduğunu nakletmiştir. Ahmed Rıza, **Anılar**, Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 17.

² Tunaya, **a.g.e.**, s. 21-22.

³ Tunaya, **a.g.e.**, s. 22.

imparatorlukların dağılmaya başladığı bir devirde çok uluslu yapısı ve hakimiyetindeki coğrafya üzerinde sürdürülen sömürgeci emeller, ciddi sorunlar yaratmıştır. Zaman ve imkan itibarıyla kısıtlı bir alanda hareket eden Osmanlı Devleti için, üretilecek çözümlerde önemli bir deneyime ihtiyaç vardı ki, İTC, Tanzimat Dönemi'nden beri modernleşmenin öncüsü durumundaki aydınların ardından, siyasi güce erişebilen ilk teşkilatlı topluluk olmuştur.

Devrim sürecinde ise Tanzimat Dönemi'ne benzeri bir şekilde, çözümün merkezine yine Meşrutiyet, Meclis ve Kanun-i Esasi konulmuştur. Ancak, Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra ortaya çıkan sorunlar göstermiştir ki, daha kapsamlı siyasal programlara ihtiyaç vardır. Fakat Cemiyet'in gizli bir örgüt yapısında teşkilatlanması, O'na bir komitacı kimliği kazandırırken, siyasal bir fırka haline gelmesini de geciktirmiştir. Bu etkenler siyasi programa sahip olamamanın yanında, öngörülebilir ve istikrarlı bir yönetimin kurulmasını da engellemiştir. Nitekim, Meşrutiyet ilan edilmiş ancak kendisine bir nevi devrimi koruma rolü veren İTC geri planda durmayı tercih etmiş, Kamil Paşa gibi deneyimli siyasiler vasıtasıyla dolaylı bir şekilde devleti idare etmeye çalışsa da, istikrarlı bir süreç yaratılamamıştır.

Hazırlıksızlığın yarattığı sorunlar zamanla Cemiyet içerisinde kopmalara sebebiyet verirken, muhalif yapıların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. 1911 yılında Miralay Sadık ve Mecdi Efendi önderliğinde gelişen Hizb-i Cedid (Yeni Oluşum) hareketiyle bir kısım Cemiyet mensubu ayrılmış, daha sonra da bu grup Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF)'na katılmıştır.⁴ Diğer taraftan, İTC içerisinde gerçekleşen en önemli uyuşmazlıklardan biri de, Mustafa Kemal Bey ve Cemiyet idaresi arasında yaşanmıştır. Henüz 1908 devrimi öncesinden itibaren Mustafa Kemal Bey'in, siyasal bir yapının kurulması ve program oluşturulmasıyla birlikte ordunun siyasetten uzaklaşması gibi talepleri, İTC tarafından ciddiye alınmamıştır. Bu talepler zamanla sert eleştirilere dönüşmüş ve Mustafa Kemal Bey ile İTC'nin arası açılmaya başlamıştır. Hatta bir aralık Enver Bey, Hafız Hakkı Bey'e; "Mustafa Kemal fazla ileriye gidiyor, demiş ve buna bir çare düşünülmesini.." teklif etmiştir.⁵ Bir sohbet esnasında Fethi Bey de; "arkadaşlar rahatsız oluyor" diyerek, sert eleştirilerini azaltmasını istemiştir. Esasında bu sözleriyle Fethi Bey, İTC Genel Merkezi'nin hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir.⁶ Bu noktalardan başlayan uzaklaşma zamanla kopmaya kadar gitmiş, 1913 yılından sonra Mustafa Kemal Bey Cemiyet'ten uzaklaşmıştır. Enver Bey başta olmak üzere bazı ittihatçılar, Mustafa Kemal Bey'in bu eleştirel ve girişken yönünü, ihtiras ve hoşnutsuzluk şeklinde değerlendirmiştir. Bu hadiseler ayrıca, uzun yıllar sürececek bir siyasal rekabeti de doğurmuştur. Nitekim Cemiyet, I. Dünya Savaşı'nın sonunda feshedilerek son bulsa da, İttihatçılık bitmemiştir. Aynı zamanda Milli Mücadele'nin teşkilatlanmasında önemli vazife üstlenen İttihatçıların bir kısmı da Mustafa Kemal

⁴ Yücel Yiğit, "İttihat ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedid Hareketi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 14, Sayı:28, 2014, s. 112.

⁵ Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk-2**, Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 180.

⁶ Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım**, s. 182.

Paşa'ya karşı muhalefetin merkezi olmuştur. Hafız Mehmet Bey de bir yandan Milli Mücadele için çalışırken diğer taraftan 1921 yılının sonuna doğru bu muhalif yapının önemli bir unsuru haline gelmiştir. Hatta Hafız Mehmet Bey'in memleketi Trabzon, Kafkasya ile bulunan stratejik bağı vasıtasıyla, 1923'e kadar ittihatçıların hem merkezi hem de son tutunduğu yer konumuna sahiptir. Muhafif faaliyetler ise Milli Mücadele'den sonra da devam ederek, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve İzmir Suikastı Davası'na kadar uzanmıştır. Nitekim suikast girişimi birçok ittihatçı gibi Hafız Mehmet Bey'in de sonu olmuştur.

Yıllar sonra Mustafa Kemal Paşa bu duruma nazire yapar gibi Fethi Bey (Okyar) ile bir sohbet esnasında şunları söylemiştir:⁷ “Sen bilirsin ki, bir İttihatçı iyi dosttur, iki İttihatçı'dan korkulur, üç İttihatçı için ise iktidardan gayri tatmin yolu yoktur(…)”

Trabzon'un Sürmene ilçesine bağlı Baştımar köyünde dünyaya gelen Hafız Mehmet Bey, Trabzon'un ünlü sülalelerinden Hacıyakuboğlu ailesine mensuptur. Hacıyakuboğulları, Osmanlı Devleti'nin iç çözülme ve güç kaybı yaşadığı 18. – 19. yy. dönemlerinde devlet otoritesini tesis ve muhafaza etmek için önemli bir vasıta olan tımar ağalığı, ayanlık gibi vazifeleri sadakatle yürütmüştür. Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerinde birçok bürokrat, asker ve siyasetçi yetiştirerek haklı bir şöhrete ulaşmışlardır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Hafız Mehmet Bey, bölgede nüfuz ve varlık sahibi bir aileden gelmektedir.

Ailenin kökeni hakkında tafsilatlı bilgiler bulunmamakla birlikte en geniş malumat yine bu aileye mensup eski donanma subayı Fazlı Hacıyakuboğlu'nun derlediği, “Hacı Yakubzâdelerin Sülalesi” isimli çalışmada yer almaktadır.⁸ Bu eser ve Hacıyakuboğulları hakkında bilgi veren diğer kaynaklarda, ailenin isim babası olan Hacı Yakub Ağa (18. - 19. yy.) öncesine ait malumatlar, çoğunlukla aile üyelerinin ve aile hakkında bilgi sahibi kişilerin anlatılarına dayanmaktadır.⁹

Fazlı Hacıyakupoğlu'nun verdiği bilgilere göre ailenin menşei; Celayirlilere¹⁰ kadar uzanmaktadır. Emir Timur'un Celayirlilerin üzerinde baskı kurması ve daha sonra da Karakoyunluların Celayirli hakimiyetine son vermesi sürecinde Irak coğrafyasında yaşayan birçok Türk ailesi gibi Hacıyakuboğullarının ataları da, Anadolu'ya göç etmiş ve ilk olarak Gümüşhane civarına yerleşmiştir. 1461 yılında Trabzon'un, Sultan II. Mehmet devrinde Osmanlı topraklarına

⁷ Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 447.

⁸ Bkz., Fazlı Hacıyakupoğlu, **Hacı Yakubzâdelerin Sülalesi Şecere-i Âli Yakub-i**, (Haz. Emine Saral Yakupoğlu), Sonhaber Yayınevi, Trabzon, 2015.

⁹ Dündar Alikılıç, Davut Bayram ve Süleyman Dumanoglu, **Her Yönüyle Baştımar Tarih-Kültür-Yaşam**, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2021, s. 172-174; Mehmet Akif Bal, **Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri**, 3 Çatı Yayınları, İstanbul, 2007 s. 382-383, Hacıyakupoğlu, **a.g.e.**, s.15-28.

¹⁰ Celayirliler, 1340-1431 tarihleri arasında Ortadoğu bölgesinde hüküm sürmüş Moğol kökenli bir sultanlıktır. Celayirliler döneminde Irak coğrafyasına birçok Türkmen ailesi yerleşmiştir. Muzaffer Ürekli, “ Celayirliler”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/celayirliler> (24 Şubat 2022).

katılmasından sonra bölgenin Türkleşmeye başlamasıyla Hacıyakuboğulları, aile reisi Kokoş zamanında Trabzon'un Sürmene ilçesine gelmiştir.¹¹

Aile Sürmene'ye yerleştikten sonra Baştımar köyüne ne zaman geldiklerine dair çeşitli rivayetler verilmektedir. Bunların ilki; Kokoş'un oğlu Abdüllatif zamanında geldikleri ve bir diğer rivayette ise Kokoş'un torunlarından Yakup Ağa zamanında yerleştikleridir¹². Ancak bu rivayetlerden hangisinin doğru olduğuna dair kesin bir bilgi edinilememiştir.

Ailenin soyu ise Kokoş'un torunlarından Yakup Ağa'nın oğlu Memiş Ağa ile devam etmiştir. Memiş Ağa'nın da bilinen Yakup ve Mehmet Hulusi adında iki oğlu¹³ dünyaya gelmiştir. Kardeşlerden Mehmet Hulusi Ağa Tuna taraflarında voyvodalık görevinde bulunurken aynı zamanda bir dönem Osmanlı Devleti'nde bakanlık ve sadrazamlık görevlerini yerine getiren Mehmet Esad Safvet Paşa'nın da babasıdır.¹⁴

Memiş Ağa'nın diğer oğlu Hacı Yakup Ağa ise Hafız Mehmet Bey'in dedesi olup, aile kendisinden sonra Hacıyakuboğlu adını almıştır. Baştımar¹⁵ bölgesinde tımar ağalığı yapan ve aynı zamanda ticaretle de uğraşan Hacı Yakup Ağa'nın, II. Mahmut döneminde tımar sisteminin kaldırılmasıyla tımar ağalığı görevi sona ermiştir. Bu süreçte yaşanan otorite boşluğu nedeniyle bölgede eşkiyalık faaliyetlerinin artmasının yanında, Hacı Yakup Ağa'ya hasım ailelerin baskı uygulaması ve bir kardeşinin öldürülmesi üzerine Ağa, Sürmene'den ayrılıp Tuna taraflarındaki kardeşi Mehmet Hulusi Ağa'nın yanına gitmiştir.¹⁶ Bu hadisenin akabinde Hacı Yakup Ağa'nın en büyük oğlu Memiş Ağa,¹⁷ henüz genç yaşlarda olmasına rağmen babasına karşı hareket eden ağalarla

¹¹ Bir rivayete göre aile, Hacı Yakup Ağa zamanında Artvin-Hopa taraflarından Sürmene'ye gelmiştir. Bkz. Bal, **a.g.e.**, s. 382.

¹² Bal, **a.g.e.**, s. 374.

¹³ Memiş Ağa'nın bir oğlu daha olduğu ve henüz genç yaştaiken bölgedeki ağalık rakabeti nedeniyle öldürüldüğü rivayet edilmektedir. Bkz., Alikılıç vd., **a.g.e.** s.173.

¹⁴ Mehmet Esad Safvet Paşa, 1814 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Mahalle mektebini bitirdikten sonra, Beyazıt Camii'nde Arapça ve Farsça eğitimi görmüştür. Akabinde dönemin bir nevi diplomat okulu olan Tercüme Odası'nda çalışmış ve Fransızca öğrenmiştir. Çeşitli bürokratik görevlerde yetiştikten sonra; Maarif, Adliye, Nafia ve Hariciye bakanlıklarının yanında Haziran 1878-Aralık 1878 tarihleri arasında yaklaşık 6 ay sadrazamlık görevini de yürütmüştür. Ali ve Fuat Paşa ekolüne mensup son diplomatlardandır. 1883 yılında ise bağırsak kanseri nedeniyle hayata veda etmiştir. Hüseyin Albayrak, **Trabzon Meşhurları Ansiklopedisi**, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s. 460; Pelin İskender, **Mehmet Esad Safvet Paşa**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1999 s. 9; Mehmet Esad Safvet Paşa'nın Sicil-i Umum kaydı, BOA, DH. SAIDD, 2, 209.

¹⁵ Hacı Yakup Ağa'nın bölgede baş tımar ağası olması nedeniyle köy, Baştımar adını almıştır. Dty bkz. Bal, **a.g.e.**, s. 386. 1968 yılında alınan kararla da; Baştımar, Kumru ve Kuleli köyleri birleştirilerek Kumru merkez olmak üzere bölgeye "Yeniay" adı verilmiştir. BCA, 030.11.1.333.11.19 (29 Şubat 1968).

¹⁶ Alikılıç vd., **a.g.e.**, s. 174.

¹⁷ Tam adı Mehmet Memiş Ağa'dır. 1817 yılında öldürülen asi Rize Ayanı Tuzcuoğlu Memiş Ağa ile isim benzerliği dışında hiçbir yakınlığı yoktur. 1802-1877 yıllarında yaşayan Memiş Ağa devletle iyi ve yakın ilişkilere sahip olmuştur. Ailedeki devlete bağlılık Memiş Ağa'nın çocuklarında da devam etmiş; bir oğlu Cafer donanmada amirallik rütbesine kadar yükselirken, diğer oğlu Kibar, Rus harbinde şehit düşmüştür. Alikılıç vd., **a.g.e.** s.176-180; BOA, MVL 744, 33, 2, (13 Şevval 1282/1 Mart 1866).

mücadeleye girip onları sindirdikten sonra bölgede güçlü duruma gelmiştir. Bu süreçle birlikte Memiş Ağa, Osmanlı Devleti'nin de dikkatini çekmiş olacak ki, kendisine ayanlık görevi verilmiştir.¹⁸ Hacı Yakup Ağa ise yaklaşık 1815 tarihinde oğlunun güçlenmesinin ardından tekrar Sürmene'ye dönmüştür.¹⁹

Cesur ve cevval bir karakter olarak rivayet edilen Memiş Ağa, Hacıyakupoğullarının üne kavuşmasındaki en büyük etken durumundadır. Ancak ilerleyen yıllarda bazı suçlarda adının geçmesi, devletle ilişkilerinin bozulmasına sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır.²⁰ Yaşamıyla bölgede önemli bir iz bırakan Memiş Ağa, “Sürmene’de beş ağa, en başı Memiş Ağa” gibi halk deyişlerine de konu olmuştur.²¹ Ayrıca günümüzde varlığını sürdürmeye devam eden Trabzon yöresel ev mimarisinin önemli bir örneği durumundaki Memiş Ağa Konağı’nı da yaptıran kişidir ve aynı zamanda Hafız Mehmet Bey’in de amcasıdır.

Hacı Yakup Ağa’nın Memiş Ağa dışında Tayyar, Ahmet ve Ali isimlerinde üç oğlu daha olmuştur. Bu dört kardeşten Ahmet Ağa, Hafız Mehmet Bey’in babası olup, 1812 yılında dünyaya gelmiştir. Henüz 22 yaşında Baştımar Köyü muhtarlığı ve daha sonra Sürmene İdare Meclisi Azalığı yapmıştır.²² Ticaretle de uğraşan Ahmet Ağa ile ilgili Devlet Arşivlerindeki bir belgeye göre, miladi 1851 yılında 15.500 kuruşa Çerkez bir cariyeye satın almıştır.²³ Bahsi geçen dönem için 15.500 kuruşun ciddi bir rakam olması hasebiyle bu olay, Ahmet Ağa’nın ekonomik durumunu gösteren önemli bir ölçüdür. Ayrıca Sürmene’de Memiş Ağa Konağı’nın hemen karşısında (Rize tarafında) kendisine ait bir konak da yer almaktadır. Hafız Mehmet Bey ile birlikte toplam 9 çocuğu²⁴ olan Ahmet Ağa’nın, kaç yılında vefat ettiğine dair net bir veriye tesadüf edilememiştir. Ancak Memiş Ağa’dan önce öldüğünün rivayet edilmesi²⁵ ve Hafız Mehmet Bey’in 1874 yılında doğduğu bilgileri üzerinden hareketle Ahmet Ağa’nın 1874 ve 1877 tarihleri arasında vefat etmiş olması muhtemeldir.

Ahmet Ağa ve özellikle Memiş Ağa’nın vefatlarından sonra ailenin bölgedeki gücü ve nüfuzunun azaldığı görülmektedir. Hicri 1296 (M. 1880) tarihine ait Trabzon’un ünlü ve varlıklı

¹⁸ Hacıyakupoğlu, **a.g.e.**, s. 51.

¹⁹ Hacıyakupoğlu, **a.g.e.**, s. 49.

²⁰ Baştımar Köyü’nden Çavuşoğlu Mahmut’un öldürülmesi olayı nedeniyle 1857 yılında beş yıl kürek cezası almıştır. BOA, A.}MKT.MVL, 89, 77, 1/2 (16 Zilhicce 1273/7Ağustos 1857); 1865 yılında ise bir rüşvet hadisesinde adı geçmektedir. BOA, MVL 744, 33 (13 Şevval 1282/1 Mart 1866).

²¹ Alikılıç vd., **a.g.e.**, s.176.

²² Dündar Alikılıç, **Sürmene Nüfus Defteri (1834)**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 183; Hafız Mehmet Bey’in Sicil-i Umum Kaydı, BOA, DH.SAİDd,113, 397.

²³ BOA, A.}MKT.DV, 225, 23, 1 (7 Rebiülahir 1278/12 Ekim 1861).

²⁴ Ahmet Ağa’nın Çocukları: Halim, Emin, Süleyman, Yakup, Esat, Tayyip, Halit, (Hafız) Mehmet ve Gülizar. Hacıyakupoğlu, **a.g.e.**, s. 103.

²⁵ Memiş Ağa’nın ölüm tarihi mezar taşına göre 1877 yılıdır. Ahmet Ağa’ya ait mezar ise 1965 yılında Rize-Trabzon yolu çalışması nedeniyle kaldırılmıştır. Alikılıç vd., **a.g.e.**, s. 174-177.

ailelerini gösteren defterin Sürmene Kazası kısmında, Pazoğlu Cafer Ağa, Zorba Hasan Ağa gibi isimler bulunmakla birlikte Hacıyakuboğlu ailesinden herhangi bir isme yer verilmemiştir.²⁶ Hacıyakuboğullarını idare edecek güçlü bir aile reisinin bulunmaması yahut, Memiş ve Ahmet Ağaların çocukları arasında mülkün taksim edilmesi bu durumun nedenleri olması muhtemeldir.

Ahmet Ağa'nın soyundan Hafız Mehmet Bey dışında iki önemli siyasi sima daha yetişmiştir. Bunlardan ilki, Hafız Mehmet Bey'in yeğeni Saffet Baştımar'dır. 1307 (1890-91) tarihinde Sürmene'de dünyaya gelen Saffet Baştımar, Ahmet Ağa'nın oğlu Süleyman Efendi'nin oğludur. Mekteb-i Mülkiye'den mezuniyetinden sonra çeşitli memurluklarda çalışmış ve I. Dünya Savaşı'nda İhtiyat Zabiti (Yedek Subay) olarak askerliğini yapmıştır. Terhisinin ardından memuriyetten ayrılan Saffet Baştımar, tütün ticaretiyle uğraşmıştır.²⁷ 1950 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nden katıldığı seçimde, 63.477 oyla Trabzon Milletvekili seçilmiştir.²⁸ Ancak siyasi hayata milletvekilliği süresi dolduktan sonra devam etmemiştir.

Hacıyakuboğlu ailesinden yetişen diğer siyasi sima ise; Ahmet Ağa'nın oğlu Halim Ağa'nın torunu ve Hafız Mehmet Bey'in de yeğeni Zeki Baştımar'dır. Türkiye'de komünist hareketin önemli isimlerinden Zeki Baştımar, Muhammet Bey ve Huriye Hanım çiftinin çocukları olarak 1905 yılında dünyaya gelmiş ve henüz 6 yaşındayken babasını kaybetmiştir. Trabzon'un Rus işgaline uğramasından sonra bir müddet ailesiyle Samsun'a yerleşmiştir.²⁹ 1922'de Trabzon'a geri döndükten sonra, Sürmene maliyesinde çalıştığı esnada zekası ve gayretiyle mal müdürünün dikkatini çekmiştir. Nitekim müdürün yardımıyla Trabzon'da Darülmuallimin'e girmiştir. Zeki Bey'in komünizmle tanışması da öğrencilik dönemine tesadüf ettiği anlaşılmaktadır. Henüz öğrencilik döneminde Trabzon'daki en önemli solcu sima konumundaki Eyüpzade Esat Ömer Bey ile yakınlık kurmuştur. Ayrıca Esat Ömer Bey'in sahibi olduğu *Kahkaha*'da şiirleri yayınlanmıştır. Özellikle Zeki Bey'in, ölen kardeşiyle ilgili yazdığı şiir, Trabzon'da okuyucuların ilgisini çekmiştir.³⁰

Eğitim hayatı bittikten sonra bir müddet öğretmenlik yapan Zeki Bey, 1926-29 tarihleri arasında ilk önce Batum, arkasından da Rusya'ya giderek Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde öğrenim görmüştür. 1929'da İstanbul'a döndükten sonra ise TKP'nin faaliyetlerinde yer almıştır. Parti içinde büyükbabasının adından esinlenerek Yakup Demir kod adını kullanmıştır. Bir dönem TKP'nin genel sekreterlik görevini de yürüten Zeki Baştımar, Türkiye'de

²⁶ BOA, Y.PRK.UM, 2, 40, 8 (19 Ağustos 1296/ 31 Ağustos 1880).

²⁷ Saffet Baştımar'ın Tercüme-i Hâli, No: HT_1908_1_9, TBMM Arşivi.

²⁸ Saffet Baştımar'ın Dokuncu Dönem TBMM Seçim Mazbatası, No: SM_1908_1_9, TBMM Arşivi.

²⁹ Erden Akbulut, **Zeki Baştımar Yaşam Öyküsü, Mektuplar, Yazılar**, Sosyal Tarih Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2018, s.11-12.

³⁰ Kudret Emiroğlu, **Trabzon'un Liberal Bolşevîği Rıfka Kulaç (1896-1962)**, Işık Yayınları, İstanbul, 2020, s. 239; Akbulut, **a.g.e.**, s.11.

birkaç kez yargılanıp hapis yattıktan sonra yurtdışına çıkmış ve 1974 yılında Almanya’da hayata veda etmiştir.³¹

Zeki Bey’in komünizme katılımıyla ilgili, büyükamcası Hafız Mehmet Bey’in İzmir Suikastı Davası sonucu idam edilmesi nedeniyle devlete karşı yaşadığı kırgınlık, gerekçe olarak rivayet edilmektedir.³² Ancak Erden Akbulut’un derlediği; *Zeki Baştımar Yaşam Öyküsü, Mektuplar, Yazılar* isimli kitapta, Zeki Baştımar’ın kendi ifadesiyle sosyalizmle tanışması 1924 yılı şeklinde gösterilmektedir.³³ Bu tarih Hafız Mehmet Bey’in vefatının henüz iki yıl öncesidir. Bu nedenle de bahsi geçen iddia doğru değildir. Siyasi faaliyetler dışında edebiyatla da ilgilenen Zeki Baştımar, A.P. Çehov - Maske, Tolstoy – Harp ve Sulh, A. Puşkin - Erzurum Yolculuğu gibi Rus yazarlara ait kitapların çevirisini de yapmıştır.³⁴

Görüleceği üzere 19. yüzyılda Trabzon’da ayanlık vazifesi yürüten Hacıyakuboğlu ailesi, yetiştirdiği isimlerle hem yerel tarih hem de ulusal tarih açısından önemli izler bırakmıştır. Dikkat çeken bir husus ise Memiş Ağa’nın soyunda daha ziyade askerlikle uğraşanların sayısı fazlayken, Ahmet Ağa’nın neslinde siyasi karakterler daha fazla olmuştur.

Hafız Mehmet Bey, 1874 yılında Trabzon’un Sürmene ilçesine bağlı Baştımar köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Ahmet Ağa, annesi ise Behiye Hanım’dır. Hafız Mehmet Bey’in adı ve soyadı konusunda bazı kaynaklarda farklılıklar ve karışıklıklar mevcuttur. Çoğunlukla, “Hafız Mehmet” şeklinde tanınmakla birlikte, nüfusta adı; “Mehmet Ahmet” olarak görünmektedir. Ayrıca bir dönem Mebusan Meclisi’nde yer alan Trabzon Mebusu Mehmet Emin Bey’le de isim benzerliğinden dolayı karıştırılmaktadır.³⁵

Soyadı Kanunu’ndan sonra ise çocukları; Mehmet Âli, Meliha ve Ertuğrul’un “Engin” soyadını tercih etmelerinden dolayı kendisi de bazı kaynaklarda “Hafız Mehmet Engin” olarak anılmaktadır.³⁶ Ancak nüfustaki resmi kayda göre soyadı: Baştımar’dır.³⁷ Diğer taraftan, Trabzon Sürmene İlçesi Nüfus Müdürlüğü tarafından düzenlenen, 5 Haziran 1991 tarihli vukuatlı nüfus kayıt örneğinde adı; “Hacıyakupzade Mehmet Ahmet” şeklinde geçmektedir.³⁸

³¹ Akbulut, **a.g.e.**, s.11.

³² Alıkcı vd., **a.g.e.** s. 198.

³³ Akbulut, **a.g.e.**, s.11.

³⁴ Akbulut, **a.g.e.**, s. 307-308.

³⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 12, Cilt: 1, s. 129.

³⁶ Albayrak, **a.g.e.**; s. 307; Bal, **a.g.e.**, s. 385

³⁷ Mehmet Âli Engin’e ait nüfus kayıt örneği, Murat Yusuymut Arşivi; **TBMM Albümü 1920-2010**, Cilt: 1, TBMM Yayınları, Anlra, 2010, s.68.

³⁸ **TBMM Albümü**, s. 68.

Hafız Mehmet Bey'in çocukluğu, gençliği ve hayatı boyuncaki sosyal yaşamına dair kapsamlı bilgiler elimizde mevcut değildir. Özellikle kendisinden günümüze intikal etmiş hatıra ya da benzeri bir yazının bulunmaması bu durumun en temel sebebidir. Yalnızca Fazlı Hacıyakupoğlu'nun anlatımına göre babasını henüz çocukken kaybetmiş ve mesleki hayata başladıktan sonra da akrabalarıyla çok yakın bir ilişkiye sahip olmamıştır. Sadece İstanbul Kızıltoprak'ta ikamet eden bir yakınıyla sık sık görüşmüş fakat bahsi geçen kişinin adı eserde verilmemiştir.³⁹ Bu nedenlerle Hafız Mehmet Bey hakkındaki bilgiler çoğunlukla resmi belgelerden edinilebilmiştir. Bu bilgiler de ekseri eğitim ve mesleki hayatına dair malumatlardır.

Sicil-i Umum kaydında ifade edildiğine göre; ilk öğretimini Sürmene'de sıbyan mektebine giderek görmüş ve daha sonra orta okul eğitimini de memleketinde tamamlamıştır.⁴⁰ Eğitim hayatını devam ettirmek için İstanbul'a giden Hafız Mehmet Bey, burada Arapça öğrenmiştir.⁴¹ Akabinde Ağustos 1897 tarihinde Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'ye girmiş ve 31 Ekim 1902 tarihinde bu okulu yüksek dereceyle bitirmiştir.⁴² Ayrıca Hafız Mehmet Bey, Arapça'nın dışında Fransızca da öğrenmiştir.⁴³

Mezuniyetinden yaklaşık bir yıl sonra 3 Haziran 1903 tarihinde 1200 kuruş maaşla ilk görev yeri olan Zenciye Kazası Bidayet Mahkemesi'ne atanmıştır. Üç yıl sonra 8 Temmuz 1906 tarihinde 1440 kuruş maaşla Muş Sancağı Bidayet Mahkemesi Müddeiumumilik⁴⁴ Muavinliği'ne tayin edilmiştir. 1909 yılına gelindiğinde 1260 kuruş⁴⁵ maaşla Kozan Sancağı Bidayet Mahkemesi Müddeiumumilik Muavinliği'ne getirilmiştir. Hafız Mehmet Bey, henüz bir buçuk ay dolmadan 10 Temmuz tarihinde adli görevden istifa edip, aynı yılın Ağustos ayında 1500 kuruş maaşla Eyüp Polis Merkezi'nde vazife almıştır.⁴⁶ Burada da uzun süre kalmadan, 10 Eylül 1909 tarihinde 1600 kuruş maaşla Canik Sancağı Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Riyaseti'ne tayin edilmiştir. Aynı yıl

³⁹ Hacıyakupoğlu, a.g.e., s.105.

⁴⁰ Hafız Mehmet Bey'in Sicil-i Umum Kaydı, BOA, DH.SAİDd.113, 397

⁴¹ O yıllarda Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'ye girebilmek için yapılan sınavlarda Arapça ve Fransızca bilmek şartı aranmaktaydı. Ali Adem Yörük, **Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi – Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 125-126. Ayrıca Fransızca'yı da bu süreçte öğrenmiş olması muhtemeldir.

⁴² BOA, MF.MKT, 772.28, 2/4 (1 Mart 1320/ 14 Mart 1904); Hafız Mehmet Bey'in Sicil-i Umum Kaydı, BOA, DH.SAİDd.113, 397.

⁴³ Fahri Çoker, **Parlamento Tarihi**, TBMM Basımevi, Cilt: 3, Ankara, 2004, s. 939.

⁴⁴ Savcılık, TDK Online Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (20.03.2022).

⁴⁵ 1909 yılında müddeiumumilik kadrolarının maaşlarında indirme gidilmesi nedeniyle Hafız Mehmet Bey'in bu dönemki maaşı öncekinden daha düşüktür. Erkan Tural, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezahip Nezareti'nde Bürokratik Reform", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 57, Sayı: 2, 2008, s. 233.

⁴⁶ 1908 yılından itibaren bürokrasinin yeniden organize edilmesi, ehliyetli ve II. Abdülhamit dönemine nazaran daha dinamik bir yapının kurulabilmesi için başlanılan tasfiye süreci, 31 Mart Olayı sonrası daha da önemli bir hale gelmişti. Her ne kadar İttihatçılar hükümeti doğrudan ele almasalar da, tasfiye sürecini desteklemişlerdir. Arif Kolay, "II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezareti'nde Tensikat ve Bürokratik Değişim (1908-1910)", **Türkiye Mecmuası**, 27/1, 2017, s. 194. Hafız Mehmet Bey'in Eyüp Polis Merkezi'ne tayin edilmesinin de 31 Mart Olayı'nın hemen akabinde gerçekleşmesi, bürokratik kadroların yenilenmesi ya da kontrol altına alınması amacıyla yapılması ihtimalini akla getirmektedir.

içerisinde Trabzon Tensik Komisyonu⁴⁷ tarafından görev yerinde bırakılarak bir değişiklik yapılmamıştır. Mebus olacağı 1912 yılına kadar bu görevde kalan Hafız Mehmet Bey, Canik Sancağı'nda bir İstinaf Mahkemesi de kurmuştur.⁴⁸ Ayrıca resmi memuriyetler dışında İstanbul Barosu'na kayıtlı olan Hafız Mehmet Bey, mebusluk haricindeki dönemlerinde (1918-1921 ve 1923-1926) avukatlık da yapmıştır.⁴⁹ Milli Mücadele Dönemi'nde bir müddet avukatlık mesleğini Trabzon'da icra etmiştir.⁵⁰ Ancak 1923 yılında TBMM'den ayrıldıktan sonra tamamen İstanbul'a yerleşen Hafız Mehmet Bey, Arnavutköy'de ikamet ederken, Sirkeci'de bir yazlıhane açarak avukatlıkla yapmaya devam etmiştir.⁵¹

Hafız Mehmet Bey ayrıca suikast davası esnasında verdiği ifadede, İstanbul'daki avukatlık dönemiyle ilgili bazı sorunlar yaşadığını anlatmıştır. Trabzon'da Reji İdaresi'ne karşı açılan yaklaşık 700 tonluk tütün davasında avukat olduğu esnada müvekkilleri tarafından azledildiğini söylemiştir. Aynı zamanda bu meselenin İstanbul'daki çevresine de bildirilmesiyle birçok kişinin kendisine yüz çevirdiğini ve bu nedenle bir müddet işsiz kaldığını ifade etmiştir. Ayrıca bu hadiseyle ilgili Hükümet kanadını suçlamıştır.⁵² Diğer taraftan bu davanın kökeni 1916-1918 yılına kadar uzanmaktadır. Trabzon'un Akçaabat ilçesindeki tütün üreticileri, uzun süre Reji'ye verdikleri tütünlerin ücretini alamamaları nedeniyle mahkemenin yolunu tutmuşlardır. Bu esnada davanın avukatı olan Hafız Mehmet Bey'in el altından Reji ile anlaştığı ve bu nedenle de sürecin bir türlü tamamlanamadığı iddiasıyla şikayetler ortaya çıkmıştır. 1924 yılında ise Mustafa Kemal Paşa Trabzon ziyareti esnasında durum kendisine bildirilmesi üzerine, davanın avukatları Hafız Mehmet ve Celalettin Arif Beylerin azledilerek, hadisenin üreticilerin lehine çözülmesi yönünde talimat vermiştir. Nitekim Hafız Mehmet Bey de bu şekilde davadan azledilmiştir.⁵³

Hafız Mehmet Bey'in mesleki yaşamıyla ilgili arşivde tesadüf edilen bir belgeye göre ticaretle de uğraştığı anlaşılmaktadır. Belgenin içeriğinde; 1915 yılında İstanbul'dan Ordu'ya giden ve Hafız Mehmet Bey'e ait 5000 adet boş çuvalın da yüklü olduğu Yunan bandıralı Bursa isimli vapura Rus donanması tarafından müdahale edilmiş, olay nedeniyle de Hafız Mehmet Bey'in yaklaşık 314 Lira (31.400 kuruş) zarara uğradığı anlaşılmıştır. Bu zararın ise Rusya'dan tazmin edilmesi için talepte

⁴⁷ Tensik: düzenleme, düzeltme, anlamlarına gelmektedir. Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Anlamlıkpedik Lûgat**, 26. Baslı, Aydın Kitabevi, Ankara, 2010, s. 1259. II. Meşrutiyet sonrası birçok kurumda olduğu gibi Adliye Nezareti'nde de ıslah ve reform çalışmalarına girilmiştir. Bu kapsamda 1908 yılında çıkarılan Tensikat Kanunu ve oluşturulan Tensik Komisyonlarınca bu süreç organize edilmeye çalışılmıştır. Tural, a.g.m., s. 228-229.

⁴⁸ Hafız Mehmet Bey'in Sicil-i Umum Kaydı, BOA, DH.SAİDd,113, 397.

⁴⁹ Hafız Mehmet Bey'in İstanbul Barosu Avukatlık Kimliği, Sicil No: 453, Murat Yusuymut Arşivi; Çoker, **a.g.e.**, s. 939; TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G025_8.

⁵⁰ Çoker, **a.g.e.**, s. 939.

⁵¹ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_1.

⁵² TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_2-3.

⁵³ Veysel Usta, **Atatürk ve Trabzon**, 1. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon, 2011, s. 79-81

bulunulmuştur.⁵⁴ Belgede yer alan bu ticaretin kapsamı ve devamlılığı hakkında başka bir malumat yer almamakla birlikte, yukarıda verilen memuriyet maaşları ile bahsi geçen zarar kıyaslandığında, 314 Lira'nın önemli bir rakama tekabül etmesi hasebiyle Hafız Mehmet Bey'in varlıklı sayılabilecek bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Hafız Mehmet Bey'in ticaretle uğraştığına dair, TBMM Birinci Dönem Lazistan Mebusu Osman Nuri Bey'in Zabıt Cerideleri'ne yansımış ifadeleri de bulunmaktadır.⁵⁵

Hafız Mehmet Bey'in özel yaşamına dair bazı bilgi noksanlıkları bulunmaktadır. Ancak, torunu Murat Yusumut Bey'den edinilen nüfus kayıt örneğine göre 1884 yılında dünyaya gelen Sürmene doğumlu Ayşe Hanım ile bir evlilik yapmıştır. Bu evliliğin kaç yılında başladığına dair bilgi edinilememiş olmakla birlikte, 1918'de Ayşe Hanım'ın vefatı üzerine evlilik sona ermiştir. Hafız Mehmet Bey ve Ayşe Hanım'ın bu evlilikten dört çocukları dünyaya gelmiştir. Fakat Ayşe Hanım çocuklarının yetişkinliğini göremeden, çok genç bir yaşta hayata veda etmiştir. Geçmişte sıklıkla görülen nüfusa geç kaydettirme gibi bir durum yaşanmamışsa öldüğünde henüz 34 yaşındadır. Ancak Ayşe Hanım'ın bu yaşta hangi sebepten vefat ettiğine dair bir malumat edinilememiştir.⁵⁶

Hafız Mehmet Bey ve Ayşe Hanım çiftinin dünyaya gelen ilk çocukları Osman Zeki (Baştımar), 1905 yılında doğmuş ve henüz 3 yaşında bir hastalık sonucu vefat etmiştir. İkinci çocukları Mehmet Âli (Engin) ise 1907 yılında dünyaya gelmiştir. İyi bir eğitim gören Mehmet Âli, Galatasaray Lisesi mezunu olup, yüksek tahsilini babası gibi İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yapmıştır. Bir süre Galatasaray Terbiye-i Bedeniye Kulübü'nde (Günümüzdeki Galatasaray Spor Kulübü'nün eski adı)⁵⁷ futbol oynamış ve kendisine bu dönemde yeteneği nedeniyle Arslan Âli lakabı takılmıştır.⁵⁸ Galatasaray'dan ayrıldıktan sonra futbol hayatına devam ederek kurduğu Ergenekon İdman Yurdu takımında kaleci olarak oynamıştır. Bir müddet yurtdışına da giden Mehmet Âli, yaşamını idame ettirmek için ticaretle uğraşmış ve 1960'lı yıllarda ise Ekrem Alican'ın ricasıyla Yeni Türkiye Partisi'nden Trabzon Milletvekilliği için aday adayı gösterilmiş fakat seçilememiştir. 1975 yılında 68 yaşındayken hayata veda etmiştir.⁵⁹

Hafız Mehmet Bey'in üçüncü oğlu ise 1915 yılında dünyaya gelen Ertuğrul Engin'dir. Tarsus Amerikan Lisesi'nde eğitim görmüş ve yaşamını tercümanlık yaparak idame ettirmiştir. Ailenin en uzun yaşayan ikinci üyesi olarak 1990'da 75 yaşındayken vefat etmiştir.⁶⁰

⁵⁴ BOA, HR.SYS,2394/64,1-3 (20 Mart 1332/2 Nisan 1916).

⁵⁵ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 151, Cilt: 16, s. 657-658.

⁵⁶ Hafız Mehmet Bey'in Torunu Murat Yusumut Bey ile Yapılan Mülakat, 2021, İstanbul-Trabzon.

⁵⁷ <https://www.galatasaray.org/s/galatasaray-nasil-kuruldu/13> (17 Mart 2022).

⁵⁸ Mehmet Âli Engin'in Galatasaray kimlik kartı, Murat Yusumut Arşivi.

⁵⁹ Hafız Mehmet Bey'in Torunu Murat Yusumut Bey ile Yapılan Mülakat, 2021, İstanbul-Trabzon.

⁶⁰ Hafız Mehmet Bey'in Torunu Murat Yusumut Bey ile yapılan mülakat, 2021, İstanbul-Trabzon.

Hafız Mehmet Bey'in tek kızı Meliha Engin – Yusumut, 1917 yılında dünyaya gelmiş ve Üsküdar Amerikan Lisesi'nde eğitim görmüştür. Oğlu Murat Bey'den öğrendiğimize göre Fransızca ve İtalyanca öğrenmiştir. 1948 yılında 5269 ve 5814⁶¹ sayılı kanunlar uyarınca Hafız Mehmet Bey'in Milli Mücadele dönemindeki hizmetleri dolayısıyla kendisine 350 Lira maaş bağlanmıştır. Aynı zamanda bu durum İstiklal Mahkemesi'nde Hafız Mehmet Bey hakkında verilen idam kararına rağmen bir nevi iadei itibar olarak da değerlendirilebilir. 2002 yılında hayata veda eden Meliha Hanım'ın oğlu Murat Yusumut Bey, Hafız Mehmet Bey'in tek torunudur. Mehmet Âli ve Ertuğrul Beyler hayatları boyunca evlilik yapmamışlardır.⁶²

Hafız Mehmet Bey'in İzmir Suikastı nedeniyle idam edilmesi ailesi üzerinde yıpratıcı bir etki bırakmıştır. Özellikle kızı Meliha Hanım'ın uzun bir süre bu sebeple sağlık sorunları yaşadığını öğrenmekteyiz.⁶³ Ayrıca, nüfus kayıt örneğine göre Hafız Mehmet Bey, eşi Ayşe Hanım ve küçük yaşta vefat eden çocukları Osman Zeki, “Baştımar” soyadıyla kayıtlıyken diğer üç kardeşin “Engin” soyadını tercih etmelerinde suikast hadisesinin etkisinin bulunması muhtemeldir.

⁶¹ Sivas Kongresince seçilen Temsil Heyeti üyeleriyle TBMM Birinci Dönemi'nde bulunan üyelere vatani hizmet tertibinden aylık bağlanması hakkındaki 5269 sayılı Kanun, 20 Aralık 1948'de *Resmi Gazete*'de yayınlanmıştır. *Resmi Gazete*, 20 Aralık 1948, Sayı: 7084, s. 15273; 5814 sayılı Kanun ise 5269 sayılı kanunun 4. Maddesinde yapılan değişikliği içermektedir ve 24 Temmuz 1951 yılında *Resmi Gazete*'de yayınlanmıştır. *Resmi Gazete*, 24 Temmuz 1951, Sayı: 7866, s. 1681.

⁶² Hafız Mehmet Bey'in Torunu Murat Yusumut Bey ile Yapılan Mülakat, 2021, İstanbul-Trabzon.

⁶³ Hafız Mehmet Bey'in Torunu Murat Yusumut Bey ile Yapılan Mülakat, 2021, İstanbul-Trabzon.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MEBUSAN MECLİSİ DÖNEMİ FAALİYETLERİ (1912-1918)

1.1. Siyasi Hayata Girişi

Hafız Mehmet Bey'in siyasi hayata ve İTC'ye hangi tarihte ve şekilde girdiğine dair elimizde kesin bir veri bulunmamaktadır. Fakat Cemiyet'in 1908'den sonra *Meşveret* gazetesi sahibi Naci Bey ile Trabzon'da teşkilatlanmaya başlaması⁶⁴ ve Hafız Mehmet Bey'in yaşamına dair var olan resmi verilerden hareketle; memuriyet döneminde (1903-1912) sık sık yer değiştirmesinden dolayı, öğrencilik hayatında yani; 1897-1902 tarihleri arasında İTC'yi oluşturacak çevreyle ve fikirlerle tanışması daha muhtemel bir görüştür.

Hafız Mehmet Bey'in tespit edebildiğimiz kadarıyla siyasi yaşamının başladığı tarih 1912 yılı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, aynı zamanda ilk mebus seçildiği tarihtir. 1912 yılında başlayan mebusluk hayatı çeşitli kesintilerle birlikte 1923 yılına kadar sürmüştür. Ancak siyasi yaşamı 1926 yılına kadar devam etmiştir.

1.2. İkinci Dönem Mebusan Meclisi Dönemi Faaliyetleri (1912)

1.2.1. 1912 Seçimleri ve Mebus Seçilmesi

Resmi verilere göre Hafız Mehmet Bey'in siyasi hayata girişi, 38 yaşındayken katıldığı 1912 seçimleriyle olmuştur. Bu seçimler Hafız Mehmet Bey dışında Türk demokrasi tarihi açısından da önemli ve dikkat çekici bir süreçtir. 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ile birlikte yeniden canlanan demokratik ortam, başlangıçta coşkuyla karşılanmış ve siyasi cemiyetleri ortaya çıkarmıştır. Meşrutiyet'in ilanı sonrası İTC, her ne kadar Hükümet'e doğrudan hakim olmasa da 1908 seçimlerinden itibaren Meclis'te güçlü bir konuma sahip olmuştur.

Olumlu hava ise çok sürmemiş, 1912 yılına kadar yaşanan; hükümet istikrarsızlığı, ekonomik sorunlar, İtalya ile Trablusgarb Savaşı, gazeteci cinayetleri gibi hadiseler İTC karşısında şiddetli bir muhalefet bloğu yaratmıştır. Ancak demokratik ortam yalnızca muhalif değil aynı zamanda iktidar adayı cemiyetleri de ortaya çıkarmıştır. Özellikle 21 Kasım 1911 yılında kurulan ve Şehzade

⁶⁴ İsmail Akbal, *1919-1923 Yılları Arasında Muhallif Kimliğiyle Trabzon*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 4.

Vahdettin'in de desteklediği Damat Ferit, Rıza Tefvik ve Rıza Nur gibi isimlerin yer aldığı Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF), iktidar koltuğu için önemli bir rakip olduğunu kısa sürede göstermiştir.⁶⁵ Kurulalı henüz 20 gün olmasına rağmen HİF, Rıfat Paşa'nın Paris Büyükelçiliği'ne atanması nedeniyle boşalan mebusluk koltuğu için 11 Aralık 1911'de yapılan İstanbul ara seçimlerini 1 oy farkla kazanmıştır.⁶⁶ Bu sonuç İTC için tedirgin bir hava yaratırken HİF için ise önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Ancak İTC hızlı davranarak HİF'in teşkilatlanmasına ve yayılmasına izin vermeden erken seçime gitmek istemiştir. Erken seçime gidebilmenin tek yolu ise Kanun-i Esasi'nin 35. maddesi gereği Meclis'in feshedilmesi gerekmiştir. Bu maddeyle ilgili 1909 yılında yapılan değişiklikle, II. Adbülhamit'in 1878'de Meclis'i tatil etmesinden dolayı fesih hakkı konusunda Padişah'ın gücü azaltılıp, yasama organı (Meclis) güçlendirilmişti.⁶⁷ Bu nedenle İTC, doğrudan seçim kararı alamadığından 35. maddeyi tekrar değiştirerek; fesih konusunda Meclis'in yetkisini kısıtlama yönünde düzenleme yapmak suretiyle seçime gitmek istemiştir. Nitekim, hazırlanan değişiklik tasarısı İTC tarafından 3 Ocak 1912 tarihinde Meclis'e getirilmiş ve teklif uzun tartışmaların ardından kabul edilmiş ancak, oylamada yeterli çoğunluk sağlanamamıştır. Bu durumda mevcut 35. madde gereği Meclis ve Hükümet arasında ortaya çıkan anlaşmazlık nedeniyle Ayan Meclisi'nden gelen tavsiye üzerine, 18 Ocak 1912 tarihinde Meclis, Padişah tarafından feshedilerek seçim kararı alınmıştır.⁶⁸ Böylece İTC amacına ulaşmıştır. Ancak maddenin değiştirilmesi sonraya kalmıştır. Diğer taraftan muhalefetin tepkisini çeken 35. madde meselesi, HİF tarafından seçim sürecinde propaganda faaliyeti olarak kullanılarak; 30 gün oruç + 5 vakit namaz = 35 şeklinde yorumlanmıştır. Böylece İTC'nin 35. maddeyi değiştirmekteki esas amacının oruç ve namazı yasaklamak olduğu halka yayılmaya çalışılmıştır.⁶⁹

Seçim süreci, giderek kutuplaşan ve gerginleşen bir atmosfer yaratırken, tarihe “Sopalı Seçimler” olarak geçen 1912 seçimleri, demokratik nazarda istenmeyen birçok hadise meydana getirmiştir. HİF mensubu Rıza Tefvik de bu gerilimden nasibini alarak, Gümölcine ziyareti esnasında saldırıya uğramış, polis ve jandarmanın müdahalesiyle ancak kurtarılabilmıştır.⁷⁰ Eskişehir'in çeşitli yerlerinde ise “Bizi dinsiz yapacak bu jönler” gibi HİF tahrikleriyle halk seçim memurlarına saldırmıştır.⁷¹

⁶⁵ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, 11. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017, s. 146; Volkan Aksoy, “Yeni Belgeler Işığında Trabzon'da 1912 Seçimleri”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 23, 2017, s. 166; Tefvik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Cilt: 1, Ankara, 2019, s. 138.

⁶⁶ Ahmad, **a.g.e.**, s. 146; Aksoy, **a.g.m.**, s. 166.

⁶⁷ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, 35. Baskı, İstanbul, 2021, s. 195.

⁶⁸ Çavdar, **a.g.e.**, s. 139.

⁶⁹ Çavdar, **a.g.e.**, s. 139-140.

⁷⁰ BOA, DH.H., 4, 5, 2 (11 Mart 1328/24 Mart 1912).

⁷¹ Adnan Gelmez, **Türk Siyasi Hayatında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995, s. 95-97.

Hafız Mehmet Bey'in seçim bölgesi Trabzon'da ise durum, ülke genelinden farksızdır. HİF'in, Prens Sebahattincilerin 1902'den itibaren oluşturdıkları liberal tabanın üzerine yerleşmesi bir avantaj sağlarken, İttihatçıların Trabzon'da daha geç bir zamanda teşkilatlanmaya başlaması önemli bir dezavantaj olarak görülmüştür. Bu nedenle HİF lideri Miralay Sadık bir röportajında, İttihatçıların Trabzon'da seçimi kazanmalarının şüpheli olduğunu söylemiştir. Bu durum Trabzon'a ilgiyi arttırırken, İTC seçimi kazanabilmek adına harekete geçerek, Meşrutiyet'in üçüncü yıl kutlamalarına Cavit Bey liderliğinde bir heyeti Trabzon'a göndermiştir.⁷² Bunun dışında eski mebusları da seçim çalışmaları için görevlendirerek ev ev dolaştırmak suretiyle faaliyet yürütmüştür. HİF'in "dinsiz" propagandalarına karşı da önlem alan Cemiyet; tuttukları vaizleri Dersim'e kadar gezdirmiştir.⁷³

3 Nisan 1912 tarihinde *Trabzon'da Meşveret* gazetesi İTC'nin Trabzon adaylarını yayınlamıştır. Gazeteye göre Cemiyet'in adayları arasında; Kalcıade Mahmud Bey, Nemlizade Hacı Osman Efendi, Eyübzade İzzet Efendi, Matiev Kofidi Efendi, Debre Mutasarrıfı Ordulu Ali Osman Bey, Maarif Müfettişi Servet Efendi ve Samsun Ceza Mahkemesi Başkanı Hafız Mehmet Bey gibi isimler yer almıştır.⁷⁴

Adayların açıklanmasının yanında şehirdeki seçim rekabeti hızla devam etmiştir. Trabzon'da, İTC ve HİF arasındaki münakaşalarda ve propagandalarındaki en önemli unsurlardan biri de basın olmuştur. İTC taraftarı *Trabzon'da Meşveret* ve HİF yanlısı *Tarık* gazeteleri seçim boyunca karşılıklı eleştiri ve propaganda yayınları yapmışlardır.⁷⁵ Seçim sürecindeki ithamlara bakıldığında; özellikle seçmen defterlerinin hazırlanması ve azınlıklarla ittifak kurma girişimleri, önemli tartışma konuları arasında yer almıştır. Diğer taraftan HİF tarafından İTC'nin seçim sürecinde kanunsuzluk yaptığı suçlamaları sık sık gündeme gelmiştir. Ayrıca bu dönemde İTC taraftarı görülen Bekir Sami Bey⁷⁶'in Trabzon valiliğine atanması önemli bir gelişme olmuştur. Nitekim bu tayin tartışmaları beraberinde getirerek, HİF mensupları Bekir Sami Bey'in İTC lehine seçime müdahale ettiği yönünde itirazlarda bulunmuşlardır. Akabinde ise yeni kurulan Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti tarafından Bekir Sami Bey görevinden alınmıştır.⁷⁷ Böyle bir siyasi ortamda girilen seçimde İTC'nin Trabzon'daki bütün

⁷² Selim Ahmetoğlu, *Devrim Günlerinde Trabzon*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2022, s. 99.

⁷³ Akbal, *a.g.e.*, s. 5-6.

⁷⁴ Ahmetoğlu, *a.g.e.*, s. 102.

⁷⁵ Ahmetoğlu, *a.g.e.*, s. 99-100.

⁷⁶ Bekir Sami (Kunduk), 1867 (1283) tarihinde Kafkasya'da dünyaya geldi. Musa Kunduk Paşa ve Kevser Hanım'ın çocuklarıdır. Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) ve Paris Siyasal Bilgiler Mezunu olan Bekir Sami Bey; Cebeligarb ve Amasya mutasarrıflıklarıyla, Trablusgarp, Trabzon, Van, Bursa ve Halep valiliklerinde bulundu. Dördüncü Dönem Mebusan Meclisi'nde Amasya mebusu olarak yer aldı. TBMM döneminde ise Amasya ve Tokat mebuslukları yaptı. Aynı zamanda TBMM 1. ve 2. Hükümetleri içerisinde Hariciye Vekili olarak görev aldı. Milli Mücadele döneminde Londra ve Moskova görüşmelerini yürüttü. 16 Ocak 1933 tarihinde ise vefat etti. Bekir Sami Kunduk'un Tercüme-i Hâli, No: HT_11_1_2 TBMM Arşivi; *TBMM Albümü*, s. 10.

⁷⁷ Aksoy, *a.g.m.*, s. 175-186.

adayları seçilirken, Hafız Mehmet Bey de 320 oy alarak İkinci Dönem Mebusan Meclisi'nde Trabzon Mebusu olmuş ve siyasi hayata ilk adımı atmıştır.⁷⁸

Hile iddiaları seçim sonrasına da taşınmış, HİF mensubu Hasan Hicabi Bey Padişah V. Mehmet Reşat'a yazdığı telgrafta; Meclis'in feshedilerek seçimin yeniden yapılmasını talep etmiştir.⁷⁹ Ancak bu gibi girişimler sonuç vermemiş, İTC seçimi kazanmıştır.

1.2.2. İkinci Dönem Mebusluk Faaliyetleri (1912)

İkinci Dönem Mebusan Meclisi açılış oturumu 18 Nisan 1912 tarihinde yapılırken,⁸⁰ Hafız Mehmet Bey 4 Mayıs'ta Meclis'e katılarak yemin etmiş ve aynı gün birinci şubeye seçilmiştir.⁸¹ 9 Mayıs'ta yapılan oturumda seçim mazbatası okunarak mebusluğu Meclis tarafından kabul edilmiştir.⁸²

Meclis faaliyetlerinde Trabzon'un diğer mebusları Servet ve İzzet Beylere nazaran daha pasif bir görüntü çizmiştir. Ancak İkinci Dönem Mebusan Meclisi'nin açıldıktan yaklaşık dört ay sonra feshedilmiş olması bu durumun nedenlerinden biridir. Hafız Mehmet Bey İkinci Dönem Mebusluğu boyunca hukuki meselelerle ilgili üç kez söz almıştır. Ayrıca biri arkadaşlarıyla biri de tek başına olmak üzere iki takrirde imzası yer almıştır. Bunların dışında encümen çalışmaları kapsamında Layiha Encümeninde görev almıştır.⁸³

1.2.2.1. Yaptığı Konuşmalar

Hafız Mehmet Bey İkinci Dönem Mebusan Meclisi'nde az sayıda konuşma yapmıştır. Bu süreçte üç kez kürsüye gelerek görüş beyan etmiştir. Bunların ikisi Harp Vergisi hakkındaki encümen mazbatasıyla ilgiliyken, diğeri hukuk alanında olmuştur.

Hafız Mehmet Bey'in hem mebusluk hem de siyasi hayatı için ilk söz aldığı konu: Ceza Kanunu'nun 240. maddesi hakkındaki Adliye Encümeni Mazbatası ile ilgili olmuştur.⁸⁴ Kısaca bu mazbata; çalıntı malları satanların cezai durumu için madde eklenmesi yönünde yapılan bir öneridir. Hafız Mehmet Bey bu tasarıyla ilgili; çalıntı malları satanlara ceza vermeyi doğru bulmadığını ifade

⁷⁸ Hafız Mehmet Bey'in İkinci Dönem Mebusan Meclisi Seçim Mazbatası, No: SM_257_M_2, TBMM Arşivi.

⁷⁹ BOA, Y.PRK.PT, 24, 89, 1 (5 Temmuz 1328/18 Temmuz 1912)

⁸⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 1.

⁸¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 1, s. 7.

⁸² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 1, s. 19.

⁸³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 30, Cilt: 2, s. 203.

⁸⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 13, Cilt: 1, s. 276.

ederek, satan kişi ya çalan kişidir ya da bilmeden alan kişidir, bu nedenle de tasarıyla aynı suçtan iki ceza verilmiş olacağını izah etmeye çalışmıştır. Bu noktadan hareketle düzenlemeyi yanlış bulduğunu söyleyen Hafız Mehmet Bey, tasarının bu maddesinin reddedilmesini teklif etmiştir.⁸⁵ Ayrıca Hafız Mehmet Bey, bir sonraki oturumda bu konuyla ilgili bir de takrir vermiştir. Ancak kabul edilmemiştir.⁸⁶ Tasarıyla ilgili Meclis'te yapılan oylamada ise teklifin kararı daha sonraya tehir edilmiştir.⁸⁷

Hafız Mehmet Bey'in konuşma yaptığı bir diğer mesele ise Harp Vergisi Kanunu Layihası olmuştur. Layiha, Meclis'e Haziran 1912 tarihinde sunulmuştur. Bu süreçte devam eden Trablusgarp Savaşı nedeniyle Hükümet bazı mali tedbirlere başvurmuştur. İlgili teklifin incelendiği Layiha Encümeni'nde de görev alan Hafız Mehmet Bey, teklif hakkında hazırlanan mazbatayı kendisi Meclis'e sunmuştur.⁸⁸ Arazi Vergisi'nden, Tuz Vergisi'ne kadar birçok alanda yeni vergi konulmasını öngören tasarıyla ilgili Hafız Mehmet Bey; Hükümet'in yaklaşık 9 aydır savaşı yönettiğini ve bu süreçte mevcut gelir kaynaklarından yararlanılmaya çalışıldığını ifade etmiştir. Ancak savaşın ne kadar daha süreceğinin öngörülememesi nedeniyle bazı ekonomik tedbirlere ihtiyaç duyulduğuna vurgu yapmıştır. Kanun teklifiyle ilgili olarak ayrıca encümende yapılan çalışmalarda halkın durumunun da gözetilmeye özen gösterildiğini ifade etmiştir.⁸⁹ 11 maddeden oluşan tasarı Meclis tarafından kabul edilmiştir.⁹⁰ Ancak layihanın 6. ve 7. maddeleriyle ilgili Ayan Meclisi bazı düzenlemeler yapılması için teklifi geri göndermiş ve 41. oturumda tekrar gündeme gelmiştir. Encümende yeniden tetkik edilen layihayı Meclis'e yine Hafız Mehmet Bey sunmuştur.⁹¹ Buna göre tasarının 6. maddesinde rakı imalatından alınması öngörülen verginin kapsamı genişletilerek, rakı ve ispiroto üreten çeşitli fabrika ve imalathaneler de çerçeveye dahil edilmiştir. Ayrıca Maaşat ve Muhassasat Vergisi de genişletilmiş, Hicaz Demiryolu, Emniyet Sandığı, Seyr-i Sefain Şirketi ve Sıhhiye İdaresi de tasarıya tabi tutulmuştur. 7. maddede ise Temettü ve Musakkafat Vergilerinin taksitleriyle ilgili bir düzenleme yapılmıştır. Hazırlanan bu tasarı mebuslar tarafından kabul edilmiştir.⁹²

⁸⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 13, Cilt: 1, s. 278.

⁸⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 14, Cilt: 1, s. 298-299.

⁸⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 13, Cilt: 1, s. 278.

⁸⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 30, Cilt: 2, s. 203.

⁸⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 30, Cilt: 2, s. 203-205.

⁹⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 30, Cilt: 2, s. 207-225.

⁹¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 41, Cilt: 2, s. 455.

⁹² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 41, Cilt: 2, s. 455.

2.2.2.2. Takrirleri

İlk mebusluk döneminde Hafız Mehmet Bey'in tek başına ve diğer mebuslarla birlikte Meclis'e sunduğu takrir sayısı ikidir. Sunulan bu tekliflerin ilki; İzmir Mebusu Seyyid Bey ve arkadaşlarının hazırladığı ve Hafız Mehmet Bey'in de imzasının yer aldığı, hayvan hırsızlığının önlenmesine dair takrirdir. Bu konu özellikle tarım ve hayvancılıkla geçinen köylü kesim için önemli bir sorun teşkil edilmektedir. Aynı zamanda takrir Hafız Mehmet Bey'in mebusluk faaliyetleri için de önemli bir örnek teşkil etmektedir. Şöyle ki, Hafız Mehmet Bey hayvan hırsızlığı meselesi gibi halkı ilgilendiren başka sorunlarda da dikkat çekici bir hassasiyet göstererek, halkçı bir yaklaşım sergilemiştir. Ayrıca bu yönü TBMM döneminin sonuna kadar da devam etmiştir. Hafız Mehmet Bey'in arkadaşlarıyla birlikte hayvan hırsızlığı meselesi hakkındaki teklifi şu şekildedir;⁹³

Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Vilayat-ı Osmaniye'de ve bilhassa Anadolu vilayetinde hayvan sirkatinin ne müthiş bir afet ve musibet teşkil ettiği malumdur. Bu beliye-i samansuzdan memleketi tahlis için en meşru tedbir jandarma mevcudunun hadd-i lazımına iblağı ve kura, nevahi teşkilatının mükemmelen icrasıdır. Fakat bu teşkilat ve tertibatı ikmal ve icraya muvazene-i hazıra-i maliye müsait olmadığından, bu imkan hasıl oluncaya kadar ahalinin itiyadat ve ihtiyacatına göre tertip edilen mevadd-ı atiyenin tatbiki zaruri görülmüştür. Her maddenin müzakeresi esnasında esbab-ı mucibesi şifahen izah olunacaktır. Mevadd-ı mezkûrenin müstaceliyet kararıyla Dahiliye ve Adliye Encümenlerine havalesini teklif ederiz

Takrir kabul edilerek, ilgili encümenlere gönderilmiştir.⁹⁴ Ancak Meclis'in kısa süre sonra feshedilmesi nedeniyle konunun takibi yapılamamıştır.

Hafız Mehmet Bey'in bu dönem içerisinde tek başına verdiği takrir ise bir değişiklik teklifidir. Bu öneri, ilk olarak 8. oturumda tartışılan ve daha sonra kendisinin de fikir beyan ettiği çalıntı malları satanlara verilecek ceza hakkındaki düzenlemeyle ilgili olmuştur. Hafız Mehmet Bey'in sunduğu takrir şu şekildedir;⁹⁵

Riyaset-i Celileye

Emval-i mesrukayı bilerek satanların fiilini tecrim etmek, hikmet-i ceza ile kabil-i tevfiğ olmayacağından, maddeden bu kaydın, yani "bilerek satanlar" kaydının tayyını teklif ederim.

⁹³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 21, Cilt: 1, s. 514.

⁹⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 21, Cilt: 1, s. 514.

⁹⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 14, Cilt: 1, s. 298.

Mebusların oyuna sunulan bu taktir kabul edilmemiştir.⁹⁶

1.2.2.3. Katıldığı Oylamalar

Hafız Mehmet Bey Meclis'te yapılan oylamaların yalnızca dördüne katılmıştır. Bu oyların üçü kabul, biri de red şeklinde olmuştur. Hafız Mehmet Bey karar ve yaklaşımlarında İTC'nin genel siyasal konjonktürüne uyumlu hareket ettiği görülmektedir.

Katıldığı oylamalara tarihsel sırayla bakıldığında ilki; 25 Mayıs 1912 tarihinde toplanan 7. Oturumda, Üsküp – Gestuvar Demiryolu hattı için Şark Demiryolları Şirketi ile imzalanan anlaşmaya dair yapılmış oylamadır.⁹⁷ Üsküp – Gestuvar hattı için inşa ve işletme imtiyazını içeren sözleşme hakkındaki kanun layihası, Hükümet tarafından 24 Nisan'da Mebusan Meclisi'ne gönderilmiştir.⁹⁸ 18 Mayıs'ta Layiha Encümeni'ne verilen tasarı, gerekli düzenleme yapıldıktan sonra 25 Mayıs tarihli oturumda milletvekillerinin oyuna sunulmuş ve 168 oyla kabul edilmiştir.⁹⁹ Hafız Mehmet Bey de bu oylamada kabul oyu veren mebuslar arasında yer almıştır.¹⁰⁰ Daha sonra bu teklif Meclis-i Ayan tarafından bazı düzenlemeler yapılarak yeniden Layiha Encümeni'ne gönderilmiş, 39. Oturumda son hali kurula okunan tasarı aynı oturumda kabul edilmiştir.¹⁰¹

Hafız Mehmet Bey'in katıldığı bir diğer oylama, Mebusan Meclisi içerisinde çalışan memurların, tayin, azil vb. durumlarıyla ilgili; Nizamname-i Dahilinin ikinci maddesi hakkında Selanik Mebusu Rahmi Bey ve arkadaşlarının verdiği taktirin oylamasıdır. Encümenin meclise sunduğu 2. madde teklifine göre, Meclis'te görevli memurlar hakkındaki kararlar Makam-ı Riyasetçe alınacakken, yalnızca başkatipin durumu Divan-ı Riyaset'e bırakılmıştır.¹⁰² Buna karşın Rahmi Bey ve arkadaşlarının vermiş olduğu taktirde ise bütün memurların durumu Divan-ı Riyaset'e bağlanmak istenmiştir. Taktir şu şekildedir: ¹⁰³

⁹⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İctima: 14, Cilt: 1, s. 299.

⁹⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İctima: 7, Cilt: 1, s. 93.

⁹⁸ BOA, MV. 164,11 (11 Nisan 1323/24 Nisan 1912).

⁹⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İctima: 7, Cilt: 1, s. 101.

¹⁰⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İctima: 7, Cilt: 1, s. 112.

¹⁰¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İctima: 39, Cilt: 2, s. 428.

¹⁰² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İctima: 14, Cilt: 1, s. 300.

¹⁰³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İctima: 14, Cilt: 1, s. 315.

Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Heyet-i Tahririye’de bulunan memurlarla sair bilcümle memurine ait azil ve nasp ve terakki ve tayin-i mücazat hususatının dahi Divan ı Riyaset kararıyla icra edilmesini ve binaberin birinci maddenin fıkrasının ol veçhile yazılmasını ve bu teklifin tayin-i esami ile reye vazını teklif eyleriz.

Selanik Mebusu Rahmi Bey ve Arkadaşları

Mebusların açık oylamasına sunulan bu takrir 158 oyla kabul edilirken¹⁰⁴, Hafız Mehmet Bey muhalif bir duruş göstererek red oyu vermiştir¹⁰⁵.

Mecliste yapılan ve Hafız Mehmet Bey’in de iştirak ettiği diğer iki oylama, seçime gidilme sürecinde gündeme gelen fakat çoğunluğun sağlanılamaması nedeniyle gerçekleşmeyen Anayasa’nın 7. ve 35. maddeleri hakkındaki değişiklikle ilgili olmuştur. Esasında bu maddeler hem I. Meşrutiyet hem de II. Meşrutiyet döneminin gündem oluşturan konuları arasında yer almıştır. Meclisin feshedilmesi ve seçime gidilmesi hususlarını içeren bu maddelerin, sık sık değişikliğe uğradığını görmekteyiz. Aynı zamanda tadiller sürecinde ilginç bir dönüşüm de yaşanmıştır. II. Abdülhamit döneminin “istibdat” uygulaması büyük bir demokratik açlık doğururken, parlamento yeniden açıldıktan sonra demokrasinin evrimleşmeye başladığı bir süreç ortaya çıkmıştır. 1908-1909 yıllarında demokrasi ve meclis en temelde “hürriyet” kelimesini temsil ederken, 1911’den itibaren İTC karşısında ciddi bir muhalefet belirmeye başlamasıyla demokrasi, “iktidar” anlamını taşımaya başlamıştır. İTC her ne kadar seçim öncesinde bu maddelerde meclisi feshedebilme yetkisini kolaylaştırmak için bir tasarı hazırlamış fakat oylamada çoğunluk sağlanılamamıştır. Seçim sonrası ise bu tekrar gündeme gelerek, düşünülen değişiklik yapılmak istenmiştir. Önerilen tasarıyla, Meclis’in feshi kararında Ayan Meclisi onayı kaldırılarak, bu yetki Padişah’a bağlanmak istenmiştir. İşin ilginç yanı şu ki II. Dönem Mebusan Mecilisi’nde İTC, 264’e 6 gibi bir mebus sayısı farkıyla muhalefete karşı ezici üstünlüğe sahiptir¹⁰⁶.

İlk olarak 7. Madde üzerinde Hükümet’in Meclis’e sunmuş olduğu layiha, Kanun-i Esasi Encümeni’nde düzenlendikten sonra 18. Oturumda tartışılmış ve oylanmıştır. Hükümet’in vermiş olduğu teklifin encümende tadil edilerek Meclis’e sunulan son hali şu şekildedir;¹⁰⁷

35 inci madde mucibince Heyet-i Mebusan’ın ledeliktiza feshi ve müddet-i teciliye ve tatiliyenin mecmu-u müddet-i içtimaiye-i seneviyenin nisfını tecavüz etmemek ve o sene-i

¹⁰⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 14, Cilt: 1, s. 324.

¹⁰⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 14, Cilt: 1, s. 325.

¹⁰⁶ Tanör, **a.g.e.**, s. 200.

¹⁰⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 18, Cilt: 1, s. 435.

içtimaiye zarfında müddetini ikmal eylemek üzere tecil ve tadilini, hukuk-u mukaddese-i Padişahidendir.

Konuşmaların ardından 7. madde ile ilgili yapılan oylamada teklife, 205 kabul, 5 adet de red oyu verilmiştir.¹⁰⁸ Hafız Mehmet Bey de kabul oyu verenler arasında yer almış ancak tartışmalara katılmamıştır.¹⁰⁹

35. madde ise Meclis ve Hükümet arasında bir konu üzerinde anlaşmazlık olduğu vakit Meclis'in Padişah tarafından feshedilmesiyle ilgilidir. 19. oturumda encümen tarafından yapılan düzenleme, müzakerenin ardından 199 oyla kabul edilmiş ve Hafız Mehmet Bey kabul oyu verenler arasında yer almıştır.¹¹⁰ Ancak bu düzenleme Meclis'in kısa süre sonra feshedilmesiyle Ayan Meclisi ve Padişah onayının gecikmesi sonucu 1914 yılına sarkmıştır.¹¹¹

1.2.3. İkinci Dönem Mebusan Meclisi'nin Feshi

1912 seçimleriyle toplanan II. Dönem Mebusan Meclisi bir öncekiyle aynı kaderi paylaşmış ve bir yıl bile olmadan feshedilerek dağılmıştır. İTC'nin, seçim sonucunda 6 muhalife karşın 264 sandalye ile kesin bir hakimiyeti olan bu Meclis, bir nevi karşı hareketle son bulmuştur.¹¹² 1912 seçim sürecinde İTC ve özellikle muhaliflerin bir araya toplandığı HİF arasındaki gerilim, seçim sonrasında had safhada devam etmiştir. Tartışmalı seçimler muhalif kesimi Meclis çatısından uzaklaştırırsa da siyasal baskısını hatta taraftarlarını arttırmıştır. Ancak bu defa İttihatçı ve İtilafçı (HİF) rekabeti siyasi arenadan ordu saflarına taşınmıştır. Böyle bir ortamda ortaya çıkan Halaskar Zabitan¹¹³ isimli bir grup asker, hükümetin düşmesine ve Meclis'in dağılmasına neden olmuştur. Bir muhtıra ile Meclis'in dağıtılıp yeniden adil bir seçimle toplanmasını talep eden örgüt, baskısını

¹⁰⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İctima: 18, Cilt: 1, s. 463.

¹⁰⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İctima: 18, Cilt: 1, s. 464.

¹¹⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İctima: 19, Cilt: 1, s. 492-493.

¹¹¹ Tanör, **a.g.e.**, s. 203.

¹¹² Tanör, **a.g.e.**, s. 200.

¹¹³ Halaskar Zabitan Grubu; kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, Mayıs-Haziran 1912'den itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. İçerisinde, Kurmay Binbaşı Gelibolulu Kemal Bey, Kurmay Kolağası (Önyüzbaşı) Kastamonulu Hilmi Bey, Süvari Yarbay Recep Bey ve daha üst rütbelilerden Mirliva Ferit Paşa, Zeki Paşa gibi isimler yer almıştır. Ayrıca HİF ile doğrudan bağı olmasa da Kemal Bey ve Rıza Nur gibi bazı İtilafçı isimler gruba yardımda bulunmuştur. II. Meşrutiyet sonrası ordu ve siyasette güce sahip olan İttihat Terakki Cemiyeti'ne karşı ortaya çıkan bu grup, ordu içerisinde yaşanan siyasi çekişme, askerlerin siyasete karışması ve orduda İttihatçı olmayanlara ayrımcılık yapıldığı gibi konularda hoşnutsuzluklara sahiptir. Amaçları ise tartışmalı 1912 seçimleriyle toplanan Meclis'i feshetmek ve İTC'nin gücünü ortadan kaldırmaktır. İlk olarak Haziran 1912'de Manastır bölgesinde zuhur eden bir isyanı fırsat bilerek dağa çıkan bazı subaylar bu vesile ile bir cunta kurmak ve Meclisi dağıtmak hevesine girmiştir. Daha sonra ise Askeri Şura, Padişah Mabeynciliği ve Meclis Başkanlığı gibi önemli makamlara açıkça tehdit mektupları göndererek Meclis'i dağıtmaya çalışmışlardır. Bu amaçlarına da ulaşarak önce Hükümet istafa etmek zorunda kalmış daha sonra Meclis feshedilmiştir. 1913 yılında gerçekleşen Babiâli Baskını ve Mahmut Şevket Paşa Suikastı hadiseleriyle Grup, HİF ile birlikte tasfiye edilmiştir. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 313-323; Kenan Olgun, "Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri", **İlmi Araştırmalar Dergisi**, 7, 1999, s. 160-165.

arttırmak için dönemin Meclis Başkanı Halil (Menteşe) Bey'in evine de bir tehdit mektubu göndermiştir. 42. Oturumda mebuslara okunan bu mektup şu şekildedir;¹¹⁴

Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'e

Gerek İttihat ve Terakki muhitinde ve gerek Meclis-i Mebusan sahasında vatan için hiç de hayırlı olmaksızın vukua gelen bunca hareket-ı sakimenize zamimeten bu defa da nezd-i Şahanede sebkeden teşebbüsât ve entrikalarınız, Grubumuzca malum olmakla ve bu da mucib-i ceza-yı azim görülmekle beraber, pis kanlarla lekelenmek arzu etmediğimiz için ihtara lüzum görüyoruz ki, milletle beraber ordunun mutalebat-ı muhikkasının en mühimini teşkil eden Meclis-i Hazır-ı Mebusan'ın ve daha doğrusu Fındıklı Kulüp ve Tiyatrosu'¹¹⁵nun feshi hususunda bir engel olmadığınızı ve hatta terv-i matkabımız yolunda bilfiil çalıştığınızı kırksekiz saatte izhar ve ispat etmezseniz, üzerimize terettüp eden, vazife-i vataniyeyi tamamen icra edeceğimizi ihbar ediyoruz.

Tabi olarak mektup mebuslar arasında şiddetli tepkiye yol açarken, Serfice Mebusu Osman Bey'in teklifi üzerine Harbiye Nazırı Nazım Paşa Meclis'e gelerek konu hakkında izahat vermiştir. Nazım Paşa; gerekli soruşturmanın yapıldığını, hatta birkaç kişinin tutuklandığını ve ordunun inzibatını temin etmek için biraz zamana ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir.¹¹⁶

İlk etapta tepkiler yaşansa da çok ciddiye alınmayan bu girişimin kısa sürede askerler arasında yayılması, bir yandan da gazetelerde muhtıraların devam etmesi üzerine Hükümet istifasını sunmak durumunda kalmıştır.¹¹⁷ Kısa süre sonra HİF'e daha yakın bir isim olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, hükümeti kurmak için görevlendirilmiştir. Meclis'in oyuna sunulan yeni kabine güvenoyu alırken, Hafız Mehmet Bey bu oylamaya katılmamıştır.¹¹⁸ Bu gelişmelerle durumun yatışacağı düşünülmüş hatta Meclis'in dağılacağı rivayetlerine karşı çeşitli yerlerden Meclis'e destek olmak adına birçok telgrafları gönderilmiştir.¹¹⁹ Ancak istenilen çözüm bir türlü sağlanılamamış ve sürecin bir bunalıma dönüşmesi üzerine, 5 Ağustos 1912 tarihli oturumda Cavit Bey'in yaşanan buhranın çözümü için Meclis'in feshedilip yeniden seçim yapılmasına dair teklifi mebuslar tarafından kabul edilerek Meclis dağılmıştır.¹²⁰

¹¹⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 42, Cilt: 2, s. 444.

¹¹⁵ Mebusan Meclisi Kasım 1909'da itibaren toplantılarını Çırağan Sarayı'nda yapmıştır. Ancak 1910 yılında çıkan bir yangın nedeniyle bina kullanılamaz hale gelmiş ve Meclis'in toplanması için İstanbul'un Fındıklı sahilinde yer alan Nazima Sultan Yalısı tahsis edilmiştir. Ayrıca bu binaya Fındıklı Sarayı da denilmiştir. Kenan Olgun, "Osmanlı Meclis-i Mebusan Binası Çırağan Sarayı'nın Yanması ve Yankıları", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, 2007, s. 117-121. Muktupta kullanılan "Fındıklı" ifadesi burdan gelirken, "Tiyatro" benzetmesi İTC'ye yöneilk bir eleştiridir.

¹¹⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 42, Cilt: 2, s. 449.

¹¹⁷ Mehmet Ö. Alkan, *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 48.

¹¹⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 43, Cilt: 2, s. 557-558.

¹¹⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 43, Cilt: 2, s. 563-564.

¹²⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 47, Cilt: 2, s. 654-655.

Ortaya çıkan siyasi tabloda İTC, bir anda yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Aniden patlak veren Balkan Savaşı ise ordu içerisinde yaşanan siyasi çekişmenin ulaştığı ciddi boyutlar nedeniyle bir hezimete dönüşerek, Bulgar ordusu İstanbul önlerine kadar gelmiş ve Çatalca'ya ulaşmıştır. Bu kriz ortamı var olan buhranı giderek büyütürken, Meclis'in açılması için seçimlerin yapılmasını da ertelemiştir.

1.3. Üçüncü Dönem Mebusan Meclisi Faaliyetleri (1914 - 1918)

1.3.1. 1914 Seçimleri ve Mebus Seçilmesi

1912'deki fesih kararının ardından anayasa gereği Meclis'in, Ekim ayında açılması gerekiyordu. Hükümet bu istikamette hazırlıklar yaparken, seçimin adil ve tartışmasız olması için bazı yerlerde Teftiş Heyetleri kurulması yönünde bir karar da almıştır. Ancak devam eden Balkan Savaşı'nın etkisi ve seçmenlerin bir kısmının cephelerde bulunması gibi nedenlerle 24 Ekim 1912'de seçimlerin ertelenmesi yönünde karar alınmak mecburiyetinde kalınmıştır. Kısa süre sonra Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın istifa etmesi üzerine, Kamil Paşa kabinesi kurulmuştur.¹²¹ Fakat bu Hükümet'in de ömrü uzun olmayarak, Balkan Savaşı için yapılan Londra Konferansı'nda Kamil Paşa'nın Edirne konusunda taviz verme yönündeki eğilimi İTC'yi harekete geçirmiştir. 23 Ocak 1913 tarihinde başta Kaymakam (Yarbay) Enver Bey olmak üzere, İTC'nin ileri gelenleriyle birlikte gerçekleştirdikleri Babiâli Baskını olarak anılan darbeyle, Kamil Paşa Hükümeti düşürülmüş ve O'nun yerine Mahmut Şevket Paşa Sadrazamlığa gelmiştir. Bu hadise ile birlikte İTC'nin tek parti idaresinin de yolu açılmıştır.¹²²

Babiâli Baskını sonrası 1914'e uzanan süreçte siyasi hayatı etkileyen en önemli kırılma noktası ise Haziran 1913'te Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın suikast sonucu öldürülmesi olmuştur. Bu hadiseden sonra bir nevi cadı avına başlanarak sorumlu tutulan muhalefet sindirilmiştir. Her ne kadar HİF tam olarak kapatılmasa da etkisiz hale getirilmiş ve kendini ifade edebilme yeteneğine sahip tek siyasi teşekkül İTF¹²³ kalmıştır.¹²⁴ Gücü eline alan İTF, Balkan Savaşı sürecinde kaybedilen ve dönem için sembol olan Edirne'nin geri alınışıyla toplumsal itibarını yükseltmiştir. Balkan Savaşı'nın bitişinin ardından olağan hayata yeniden dönülmesi üzerine de 1913 sonbaharında seçimlerin yapılma kararı alınmıştır. Fakat 1914 yılında yapılabilen seçimlerin sonucunda egemen çoğunluk İTF'nin elinde olurken, Hafız Mehmet Bey de 305 oyla Trabzon Mebusu seçilmiştir.¹²⁵

¹²¹ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi; I. ve II. Meşrutiyet**, Cilt: 1, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, s. 266.

¹²² Tunaya, **a.g.e.**, Cilt: 3, s. 120.

¹²³ 1913 yılında yapılan kongreyle İTC, cemiyet statüsünden siyasi partiye dönüşerek, İttihat ve Terakki Fırkası olmuştur. Tunaya, **a.g.e.**, Cilt: 1, s. 30.

¹²⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s. 144.

¹²⁵ Hafız Mehmet Bey'in Üçüncü Dönem Mebusan Meclisi Seçim Mazbatası, No: SM_457_M_3, TBMM Arşivi.

1.3.2. Üçüncü Dönem Mebusluk Faaliyetleri (1914 - 1918)

Üçüncü Dönem Mebusan Meclisi, 14 Mayıs 1914 tarihinde açılarak faaliyete başlamıştır. İlk oturum devresinde, bütçe görüşmelerinin yetişmemesi üzerine, çalışma süresi Temmuz ayında iki kez uzatılmıştır. Ancak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Sırbistan arasındaki savaşın I. Dünya Savaşı'na dönüşmeye başlamasıyla Meclis, erteleme süresi dolmadan 2 Ağustos'ta, yeniden toplanmak üzere tatil edilmiştir. Fakat savaşın sürmesi nedeniyle Ekim ayında toplanması planlanırken tatil süresi Aralık ayına kadar uzatılmış ve 14 Aralık 1914'te açılan Meclis, 21 Aralık 1918 tarihine kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.¹²⁶

Osmanlı tarihinin önemli safhalarından biri olan I. Dünya Savaşı'na tanıklık etmesi hasebiyle bu Meclis, hem olağanüstü koşullarda çalışmış hem de büyük bir sorumluluk icra etmiştir. Aynı zamanda bu dönem Milli Mücadele öncesi askeri kadroların yanında mebuslar için de önemli bir deneyim safhası olmuştur. Meclis'in önemli özelliklerinden biri de; ülke çapında hakimiyeti eline alan İTF'nin temsil edilebilme imkanına sahip tek siyasi örgüt olması ve I. Dünya Savaşı nedeniyle ciddi bir muhalefetle karşılaşmamasıdır.

Hafız Mehmet Bey açılış günü olan 14 Mayıs'ta Meclis'e katılarak yemin etmiştir.¹²⁷ Bu dönemde Hafız Mehmet Bey, aktif bir mebusluk faaliyeti içerisinde hareket ederek, siyasi görüşlerini daha belirgin bir şekilde ifade etmiştir. 19 farklı oturumda kürsüye gelirken, 2'si sual olmak üzere 10 kez de takrir vermiştir. Bunların yanında beş toplanma devresinde sırasıyla; 1914'te İkinci Şube¹²⁸, 1915'te İkinci Şube¹²⁹, 1916'da Dördüncü Şube¹³⁰, 1917'de İkinci Şube¹³¹ ve 1918'de Birinci Şube'ye¹³² seçilmiştir. Ayrıca bu dönemde Adliye ve Tetkik-i İntihap Encümenlerinde de görev almıştır.

1.3.2.1. Yaptığı Konuşmalar

Hafız Mehmet Bey bu dönemde toplam 21 kez kürsüye gelerek görüş beyan etmiştir. Yapmış olduğu konuşmaları Ateşkes öncesi ve sonrası olmak üzere iki temel safhaya ayırmak mümkündür. Ateşkes öncesindeki (Mayıs 1914-Kasım 1918) konuşmalarında ülke gündemine bağlı olarak; hukuk ve ekonomi ekseninde kalırken, Ateşkes sonrası süreçte (Kasım-Aralık 1918) ise siyasi konularda

¹²⁶ Güneş, **a.g.e.**, s. 269-270.

¹²⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 1, Cilt: 1, s. 3.

¹²⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 1, Cilt: 1, s. 7.

¹²⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 1, Cilt: 1, s. 3.

¹³⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 1, Cilt: 1, s. 5.

¹³¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 1, Cilt: 1, s. 2.

¹³² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 1, Cilt: 1, s. 2.

beyanatlarda bulunmuştur. Bu durumun gerekçesi olarak Hafız Mehmet Bey; “birlik ve bütünlüğün zarar görmemesi adına Fırka olarak bu yolu seçtiklerini” ifade etmiştir.¹³³ Her ne kadar savaş sürecinde siyasi konulardan kaçınsa da, zaman zaman mebuslarla uyumazlığa düştüğü gibi bazen de bakanlara yönelik sert eleştirilerde bulunmuştur. Müzakerelerde toplumsal sorunlara ve şikayetlere duyarlı bir tutumla hareket ederek, halkçı bir görüntü çizmiştir.

Mondros Ateşkesi sonrası sürece bakıldığında, Meclis’teki oylama ve temel politikada İTF’nin genel siyasetine uyumlu tavır içerisinde olmasına rağmen konuşmalarında eleştiriler de yer almıştır. Bu yönü itibariyle düşüncelerine açıklıkla ifade ederek ittihatçı olduğu kadar bağımsız bir politikacı kimliği ortaya koymuştur. Hafız Mehmet Bey’in eleştirilerinde başı çeken konular; savaşa giriş süreci, yolsuzluk ve azınlıklar hakkındaki iddialarla ilgili olmuştur. Ancak bu eleştirilerin eksenini daima kişiler nezdinde kalmış ve İTF’yi mesul tutan ifadeler kullanmamıştır. Ayrıca Ekim 1918 itibariyle İTF’nin yönetimi bırakmasının ardından siyaset sahnesine tekrar dönen HİF hakkında da eleştirilerde bulunmuştur.

1.3.2.1.1. Hukuk

Hafız Mehmet Bey’in bir hukukçu olması hasebiyle en çok söz aldığı konular arasında hukuk alanı yer almıştır. Bu çerçevede 8 kez kürsüye gelmiştir. Konuşmalarının çoğunluğu kanun düzenlemeleri kapsamında, zaman zaman ise Adliye Nezareti’nin uygulamalarına yönelik eleştirilerde de bulunmuştur. Ayrıca biri sözlü olmak üzere verdiği takrirlerin 5’ini bu alanda sunmuştur.

Hafız Mehmet Bey’in hukuk alanında yaptığı ilk konuşma aynı zamanda Üçüncü Dönem mebusluk faaliyetlerindeki ilk beyanatı da olmuştur. 11 Temmuz 1914 tarihli oturumda 1330/1914 senesi Adliye Nezareti Bütçe görüşmeleri esnasında Basra Mebusu Süleyman Bey’in, Adliye içerisinde ayrımcılık yapıldığı ve bazı hakimlerin rüşvet aldığı yönündeki iddiaları üzerine müzakere, bütçe görüşmelerinden çıkmış ve yoğun tartışmalar meydana gelmiştir.¹³⁴ Hafız Mehmet Bey’in de bu tartışmalara katılması ve doğrudan Adliye Nazırı İbrahim Bey’i hedef alan suçlamaları tansiyonu daha da yükseltmiştir. Hafız Mehmet Bey konuşmasında özellikle toplumsal adalete dikkat çekerek, atamalarda kayırma yapıldığını vurgulamıştır. Özellikle siyasi yakınlıklar vasıtasıyla haksız tayinlerin kurumsal yapıya verdiği zararı ifade etmiştir.¹³⁵ Aynı zamanda bu iddiaların Adliye Nezareti için yapılması da ironik bir durum ortaya çıkarmıştır.

¹³³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 1, s. 33.

¹³⁴ Meclis-i Mebusan. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 30, Cilt: 2, s. 116.

¹³⁵ Meclis-i Mebusan. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 30, Cilt: 2, s. 125.

Kayıрма dışında Hafız Mehmet Bey'in eleştirdiği diğer önemli konu ise tayinlerin yapılma şekliyle ilgilidir. Kanun gereği adli atamalar evvelce, Temyiz Mahkemesi üyeleri ve Adliye Nazırı'ndan müteşekkil bir kurul tarafından yapılırken, İbrahim Bey'in bu kurulu kaldırarak atamaları doğrudan kendisinin yapmaya başlamasıyla Hafız Mehmet Bey, birçok haksızlığın meydana geldiğini ifade etmiştir.¹³⁶ Ancak Adliye Nazırı İbrahim Bey yöneltile suçlamaları sert bir dille reddederken, Hafız Mehmet Bey'in konu hakkında ısrar etmemesi üzerine tartışma sonlanmıştır.¹³⁷ Oturum sonunda ise Adliye Nezareti Bütçe Layihası Meclis tarafından oy çokluğuyla kabul edilmiş fakat Hafız Mehmet Bey oylamaya katılmamıştır.¹³⁸

Hafız Mehmet Bey'in hukuk alanında söz aldığı diğer konu; 13 Ekim 1915 tarihinde müzakere edilen Ticaret-i Berriye Kanunu Layihası'dır. 1869 menşeli Ticareti Berriye Kanunu'nun 40. maddesinden 52. maddesine kadar bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu kanunlarda yer alan Tahkim-i Cebri (Günümüzdeki arabuluculuk müessesesi) usulü birçok zorluk meydana getirmiştir. Kanun gereği şirket ortakları arasındaki uyuşmazlıklar, ortakların seçtiği bir hakem heyetinin çözümüne mecbur tutulması ve tarafların seçtiği her bir hakimin avukat gibi hareket etmesi, uyuşmazlıkların bir türlü çözülmemesine neden olmuştu. Ortaya çıkan bu sorunların giderilmesi için Hükümet, hazırladığı layiha ile bahsi geçen maddeleri kaldırmış ve hakemler vasıtasıyla çözülmemeyen ya da heyetin kararında usulsüzlük bulunan uyuşmazlıkların, ilgili mahkemelerde görülmesine müsaade etmiştir. Hafız Mehmet Bey de bu düzenlemenin birinci maddesinin ikinci fıkrası hakkında; tarafların uyuşmazlıkları halinde hakem heyetine başvurabilmelerinin birinci fıkrada geçiyor olması nedeniyle ikinci fıkrada da bu ifadenin bulunmasına lüzum olmadığını söyleyerek, fıkranın kaldırılması gerektiği yönünde bir sözlü takrir vermiştir. Ancak oturumda Hafız Mehmet Bey'in takriri de dahil olmak üzere hiçbir mebusun teklifi kabul edilmeyerek, layiha hakkında encümenin yapmış olduğu düzenleme kabul edilmiştir.¹³⁹

Hafız Mehmet Bey'in söz aldığı konulardan biri de 1918 Aralık ayında ilan edilen Genel Af Kanunu'dur. Tevfik Paşa Hükümeti tarafından acilen encümende incelenip oylanmasını istediği bu kanun, siyasi ve askeri suçluların affını içermiştir. Layiha hakkında Adliye Nazırı Haydar Molla bilgi verirken, Hafız Mehmet Bey bu teklife muhalif bir yaklaşım sergilemiştir. Kanun kapsamının genel af yerine, aslında masumiyeti anlaşılan hükümlülerin yeniden yargılanıp aklanmasının daha uygun olacağı görüşünü ileri süren Hafız Mehmet Bey, kanunun reddi için de bir takrir vermiştir. Müzakereler devam ederken vaktin akşam olması ve kömür eksikliği nedeniyle elektriklerin kesilmesi yüzünden oturum sonlandırılmıştır.¹⁴⁰ 7 Aralık'ta yeniden görüşülmeye başlanan kanun

¹³⁶ Meclis-i Mebusan. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 30, Cilt: 2, s. 123.

¹³⁷ Meclis-i Mebusan. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 30, Cilt: 2, s. 123.

¹³⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 40, Cilt: 2, s. 149.

¹³⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 39, Cilt: 1, s. 545-553.

¹⁴⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 21, Cilt: 1, s. 232.

layihası encümene gönderilmiştir.¹⁴¹ Ancak Meclis, 21 Aralık'ta henüz çalışmalarını tamamlamadan feshedilmiştir. Hükümet tarafından çıkarılan Genel Af Kanunu'yla birlikte özellikle HİF için bir fırsat meydana gelmiş ve birçok İtilafçı (HİF mensubu) yurda geri dönmüştür.¹⁴² Anlaşılacağı üzere meselenin siyasi bir boyutu da vardır ki, bu konu, 1912'den beri rekabet içinde olan İTC-HİF çekişmesini yeniden gündeme getirmiştir. Hafız Mehmet Bey'in de Af Kanunu'na muhalefet etmesinin nedenlerinden birinin bu olması muhtemeldir.

1.3.2.1.2. Ekonomi

Hafız Mehmet Bey ekonomi alanında 8 kez söz alırken, konuşmalarının bazılarının çok kısa olması, bazılarının da benzeri ifadeler barındırması nedeniyle üç konuşması öne çıkmıştır. Beyanatlarında ekonomiye bakışına dair fikir verici sözler tespit edilememiştir. Daha ziyade bütçe görüşmeleri kapsamında konuşarak, harcamaların nasıl yapıldığının denetlenmesi ve halkın ekonomik durumunun gözetilmesi yönünde ifadeler kullanmıştır.

İlk olarak 21 Aralık 1917 tarihindeki oturumda Hafız Mehmet Bey, Kavanin-i Maliye Encümeni'nin teklifi esnasında görüşülen tuz vergisi ile ilgili müzakerede Meclis'te hazır bulunan Maliye Nazırı Cevat Bey'den; İstanbul'da tuz ticaretinin karaborsaya dönüştüğünü ve bazı kişilerin de haksız yere lekelendiğini ifade ederek konuyla ilgilenilmesini talep etmiştir.¹⁴³ Cavit Bey de cevaben, konuyla alakadar olunacağını söylemiştir.¹⁴⁴

Adliye Nezareti'nin 1918 yılı bütçesi görüşmeleri esnasında da konuşan Hafız Mehmet Bey, hem Nezaret'in bazı uygulamaları, hem de bütçenin kullanımı hakkında eleştirilerde bulunmuştur. Görüşlerini iki temel konu üzerinden açıklamıştır. İlk olarak, yurtdışına eğitim için gönderilen öğrencilerin yurda döndükten sonra çoğunluğunun İstanbul'da istihdam edilip bir nevi masa başı işlere atanmaları hem, genç hukukçuların deneyim kazanamamasına hem de, eğitimleri için harcanan paraların bir nevi boşa gitmesine neden olduğunu ifade etmiştir. Diğer husus ise, Nezaret içerisinde kurulan bazı müdürlükleri gereksiz bularak bunların bütçeye külfet teşkil ettiği yönünde görüşler öne sürmüştür.¹⁴⁵ Ancak dönemin Adliye Nazırı Halil Bey eleştirileri kabul etmeyerek, suçlamalara karşı çıkmıştır.¹⁴⁶

¹⁴¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 22, Cilt: 1, s. 253.

¹⁴² Hacer Gör, "Milli Mücadele'de VI. Mehmet Vahdeddin", *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2019, s. 42.

¹⁴³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 15, Cilt: 1, s. 220.

¹⁴⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 15, Cilt: 1, s. 221.

¹⁴⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 61, Cilt: 2, s. 637-639.

¹⁴⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 61, Cilt: 2, s. 643.

23 Şubat 1918 tarihli oturumda müzakere edilen 1334/1918 senesi Harbiye Nezareti Bütçesi görüşmeleri de önemli bir örnek oluşturmaktadır. Hafız Mehmet Bey, Harbiye Nezareti'ne bağlı İaşe Genel Müdürlüğü hakkında yolsuzluk suçlamalarında bulunmuştur. Ayrıca başta Trabzon Mebusu Servet Bey olmak üzere İstanbul Mebusu Fethi (Okyar) Bey gibi farklı mebuslar da bu eleştirilere katılarak, benzer ifadeler kullanmışlardır. Hafız Mehmet Bey, kayırma ve karaborsacılık yapıldığına dikkat çekmeye çalışmıştır. Konuşmasında öne çıkan kısımlara bakıldığında ise; İaşe Müdürlüğü tarafından ülke genelinde hububat ürünlerine el konulduğuna ve ekmek satışının da kontrole tabi tutulduğunu ifade etmiştir. Ancak buna rağmen sokaklarda birçok kişinin ekmek sattığını ve böyle bir durumun ancak satış yapan kişilere fazladan ekmek verilmesiyle ortaya çıkabileceğini söylemiştir. Bu noktadan hareketle bazı kişilerin kayırıldığını ve zaten ekmeğin halka az verilmesiyle usulsüz satış yapanların haksız kazanç sağladıklarını şikayet etmiştir.¹⁴⁷ Eleştiriler üzerine Meclis'te hazır bulunan Harbiye Nezareti Müsteşarı Mehmet Kamil Paşa kürsüye gelerek, bahsi geçen hadiseleri kaçakçılık olarak değerlendirmiş ve bu kişilerin ellerindeki ürünü devlete vermeyip gizli yollardan ürettikleri ekmekleri sattıklarını belirtmiştir. Nitekim Hükümet'in bu gibi eylemleri takip etmeye ve kanuni yollardan gerekeni yapmaya çalıştığını söylemiştir.¹⁴⁸

1.3.2.1.3. Siyaset

Üçüncü Dönem Mebusan Meclisi I. Dünya Savaşı yıllarına (1914-1918) tesadüf etmesi nedeniyle olağanüstü bir konjonktürde faaliyet yürütmüştür. Bu süreç Meclis'in gündemlerini de etkilerken, 1918 yılına kadar zaman zaman muhalif görüşler ifade edilmişse de ciddi bir siyasal tartışma ortamı oluşmamıştır. Ancak 30 Ekim 1918'de Osmanlı'nın Mondros Ateşkes Anlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilmesi ve bir nevi teslim olmasıyla, yeni bir siyasi süreç başlamıştır. Ateşkesin ardından Enver, Talat ve Cemal Paşaların Kasım ayının ilk günlerinde ülkeyi terk etmeleri üzerine, İttihatçılara yönelik “devr-i sabık” dönemi ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, İTF yönetimine karşı iddia edilen haklı-haksız bütün suçlamalar aşama aşama sorgulanmış ve Fırka'nın yöneticileri yargılanmaya başlanmış ve zamanla neredeyse İttihatçılığın suç olduğu bir siyasi ortam yaratılmıştır.

İTF yönetiminin üst bürokrasisine karşı yöneltilen suçlamalarda, üç temel hususun ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlar; Osmanlı'nın savaşa giriş süreci, azınlıklara yönelik “sözde soykırım” iddiaları ve yolsuzluk suçlamalarıdır. Sadrazam Talat Paşa'nın istifa ederek İTF idarecilerinin ülkeden ayrılmasıyla bu hususlar hızlı bir şekilde Meclis gündemine de girmiştir. Hafız Mehmet Bey de oluşan siyasi ortamda aktif bir tavır takınarak tartışmalarda yer almıştır. Bu süreçte son derece önemli ve dikkat çekici ifadeler kullanmıştır.

¹⁴⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 55, Cilt: 2, s. 457.

¹⁴⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 55, Cilt: 2, s. 463.

Hafız Mehmet Bey, siyaset alanında diğer konulara nazaran daha az konuşma yapmış olmakla birlikte, ifadelerinde iki temel ayrım göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki; İTF'nin idareci kadrosuna yönelik eleştiriler olurken, ikincisi ise; yeni siyasi ortamda bir nevi iktidar yolu açılan HİF'e karşı güvensizlik vurgusudur. Diğer taraftan Hafız Mehmet Bey'in İTF yönetimine yönelik eleştirilerinden, I. Dünya Savaşı'na katılma fikrini ve savaş sürecindeki uygulamaları desteklemediği görülmektedir. Bu husus beyanatlarındaki en dikkat çekici noktalardan biri olmuştur.

Siyasi alanda yaptığı ilk konuşma, Talat Paşa'nın yerine Sadrazamlık makamına gelen İzzet Paşa ve kabinesinin güvenoyu yoklamasında gerçekleşmiştir. Hafız Mehmet Bey uzun bir konuşma yaptıktan sonra, İzzet Paşa Kabinesi'ne güvenoyu vermeyi tek bir şarta bağlamış; Sadrazam tarafından Osmanlı'nın savaşa girme süreci, azınlıklara yapıldığı iddia edilen eylemler ve yolsuzlukların soruşturulması hakkında taahhüd verilmesini istemiştir.¹⁴⁹ İzzet Paşa da bu hususta güvence vererek konuyla ilgileneceğini söylemiştir.¹⁵⁰ Hafız Mehmet Bey'in konuşmasında İTF ve Türk toplumu açısından dönemin havasını yansıtan önemli ifadeler de yer almaktadır:¹⁵¹

(...)Bizim vaziyeti siyasiyemiz ne Bulgaristan'a benzer, ne Sırbistan'a benzer, ne de Yunanistan'a benzer. Onlar yıkılırlar ve yine düzelirler. Çünkü onların her birinin birer hamisi vardır. Fakat, biz zavallılar yıkıldıktan sonra bir daha düzelemeyiz. Onun için böyle bir harp içerisinde bizim aramızda nifak ve şikak çıkarmayı arzu etmedik. Meclis ile Hükümet arasında ve asker ile Hükümet arasında çıkacak nifaktan istifade ile menfaati şahsiyelerini, ihtiraslarını alet ederek bu hususları temine say edecek adamların memleketimizde mevcut olduğuna da şu gazete delildir. Bakınız Ali Kemal Bey ne diyor?¹⁵² Yani bu Memlekette hür yaşamak için bizi ecnebi boyunduruğuna sokmağa çalışacak adamların mevcut olmasından korktuk ve bu korku ile titredik. Aman, harp içinde ses çıkarmayalım dedik (...)"

Hafız Mehmet Bey'in ifadelerinde Ali Kemal Bey üzerinden HİF'e yönelik bakış açısı önemli bir yer tutarken, özellikle manda konusundaki vurgusu son derece dikkat çekicidir. Konuşmanın yapıldığı tarih; 19 Ekim 1918 ve henüz ateşkes antlaşması imzalanmamıştır. Savaşın yarattığı karamsar bir ortamda milli bağımsızlık anlayışını savunması dikkate değer bir durumdur.

¹⁴⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 1, s. 33.

¹⁵⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 1, s. 34.

¹⁵¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 1, s. 33.

¹⁵² İstanbul doğumlu olan Ali Kemal, gazeteci, siyasetçi ve yazardır. İTC karşıtı önemli muhaliflerden biri olmuştur. Siyasi yaşamda Ahrar Fırkası sonrası, HİF'e katılmıştır. I. Dünya Savaşı sonrası yazılarında ülkenin kurtuluşunu, özellikle İngiliz mandasına girmekte görmüştür. Benzer fikirlere Milli Mücadele Dönemin'de de devam ederek, Kuvay-ı Milliye ve Mustafa Kemal Paşa aleyhinde yazılar yazmıştır. Kurtuluş Savaşı sürecinde Damat Ferit Paşa kabinesinde bir müddet içişleri bakanı olarak da görev yapan Ali Kemal, zaferin adından tutuklu olarak getirildiği Kocaeli'de halk tarafından linç edilmiştir. Hilmi Bengi, "Ali Kemal 1869-1922)", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-kemal-1869-1922/> (3.05.2022).

İlerleyen günlerde ise Meclis'teki tartışmaların harareti giderek artarken, Hafız Mehmet Bey İTF'ye yönelik soruşturmanın Meclis tarafından kurulacak bir komisyon tarafından yapılması kapsamında bir takrir vermiş ve takirde kendisiyle birlikte 16 mebusun da imzası yer almıştır.¹⁵³ Takrirle ilgili yaptığı konuşmada ise; diğer mebusların da benzer nitelikte teklifleri olduklarını öğrendiğini ancak onların talep ettikleri gibi yalnızca Divan-ı Âli'de yapılacak bir soruşturmanın yeterli olmayacağını ve Meclis tarafından teşkil edilecek özel bir komisyon vasıtasıyla tahkikatın yürütülmesinin, suçların ve suçluların tespiti açısından daha doğru sonuçlar vereceğini söylemiştir.¹⁵⁴ Bu gerekçeyle ilgili, yönetimin değişmesinden dolayı bütün İTF taraftarlarına karşı bir “cadı avı” sürecinin ortaya çıkabileceği endişesiyle böyle bir teklifin yapılması ihtimali de akla gelmektedir. Nitekim iktidarı bıraksa da henüz Meclis'teki hakim güç, İTF'dir.

Aynı oturumda benzer nitelikte başka takrirler de verilmiştir, bunların ilki; Sait Halim Paşa ve Talat Paşa kabineleri hakkında Divan-ı Âli'ye sevk talebiyle Divâniye Mebusu Fuat Bey'in takriri¹⁵⁵, diğeri de Hudeyde Mebusu Muharrem Hıfzı Bey'in aynı mahiyette olan takirridir. Hafız Mehmet Bey ve arkadaşlarının vermiş olduğu takrir, Dahiliye Nazırı Mustafa Arif Bey'in konunun araştırılacağı yönünde söz vermesi üzerine Hafız Mehmet Bey tarafından geri çekilmiştir.¹⁵⁶

Üçüncü Dönem Mebusan Meclisi çatısı altında Hafız Mehmet Bey, son konuşmasını ise Tevfik Paşa Kabinesi için yapılan güvenoyu yoklaması esnasında yapmıştır. Bu kabine üyeleri nedeniyle eleştirilere konu olmuştur. Sürece bakıldığında; 7 Kasım'da işgal kuvvetlerinin ilk temsilcileri olan dört İngiliz subayından kurulu bir heyet, (Albay Murphy, Binbaşı Chilton, Yüzbaşı Hoylet, Teğmen Dveyk) Basra Torpidosu'yla İstanbul'a gelmiştir.¹⁵⁷ Yaşanan bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin siyasal gündeminin yönünü değiştirirken, İttihatçılık karşıtı politika yükselmiş, HİF için iktidar yolu açılmıştır. İngilizlerin Osmanlı iç siyasetinde doğrudan etkili olmasının bir sonucu olarak İzzet Paşa Kabinesi istifaya zorlanmıştır. Kabinedeki İttihatçı isimler İngilizler gibi Sultan Vahdettin'i de rahatsız etmiştir. Nihayetinde Saray'ın ve İngilizlerin baskısıyla istifa eden İzzet Paşa'nın yerine hükümet kurma görevi Tevfik Paşa'ya verilmiştir. Ancak bu gelişme başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere ulusalcı kanadı rahatsız etmiştir. Yeni kabinede HİF mensuplarının varlığıyla birlikte, İtilaf güçlerine karşı yeterli duruş gösterilemeyeceği inancı bu rahatsızlığın temel sebebi olmuştur. Bu nedenle Tevfik Paşa kabinesi için güvenoyu yoklaması yapılan 18 Kasım tarihli Meclis oturumu, tartışmalara sahne olmuştur. Hafız Mehmet Bey de yaşanan tartışmalarda aktif bir şekilde yer almıştır. Tevfik Paşa Kabinesi'ne yönelik muhalif tutum takınan Hafız Mehmet Bey konuşmasında,

¹⁵³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 11, Cilt: 1, s. 100.

¹⁵⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 11, Cilt: 1, s. 100.

¹⁵⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 11, Cilt: 1, s. 103.

¹⁵⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 16, Cilt: 1, s. 177.

¹⁵⁷ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (1918-1919)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Cilt: 1, İstanbul, 2010, s. 48.

tıpkı Ali Kemal gibi yeni kabinede yer alan HİF mensubu Rıza Tevfik Bey'e atıfta bulunarak; yayınlanan makalesinde, gücü halktan yani Meclis'ten alıp Padişah'a vermek isteyen bir kişinin bulunduğu kabineye güvenoyu vermenin gülünç olacağını belirtmiştir. Aynı zamanda kabineyi ateşkes anlaşmasının uygulanmasında müsamahakar görerek, bu durumun gelecekte yapılacak barış görüşmeleri için de emsal alınması gerektiğine dikkat çekmiştir.¹⁵⁸ Esasında Hafız Mehmet Bey'in Sultan Vahdettin ve HİF nezdindeki bu endişeleri, 1920'de Sevr Anlaşması'nı imzalamalarıyla bir nevi gerçeğe dönüşecektir.

Aynı oturumda yapılan güvenoyu yoklamasında Hafız Mehmet Bey, Tevfik Paşa kabinesine red oyu vermiştir. Red oyu verenler arasında Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı İstanbul Mebusu Fethi Bey (Okyar) de yer almıştır¹⁵⁹. Sina Akşin'in tespitine göre; bu süreçte İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa kabinesine karşı faaliyet yürütmüştür. Bu nedenle Fethi Bey ve Hafız Mehmet Bey'in oylarında, Mustafa Kemal Paşa'nın etki sahibi olması muhtemeldir.¹⁶⁰ Oylamanın neticesinde Hafız Mehmet Bey gibi ulusalcı kesimin karşı durmasıyla ilk oylamada çoğunluğun sağlanılamaması üzerine bir sonraki oturumda tekrar oylama yapılmış ve Tevfik Paşa Kabinesi Meclis'ten 91 kabul reyiyile güvenoyu almıştır. Hafız Mehmet Bey ikinci yoklamada da red oyu vermiştir.¹⁶¹

1.3.2.1.4. Azınlıklar

Osmanlı Devleti'ne karşı 19. yüzyıldan itibaren iç ve dış politikada en mühim baskı unsurlarından biri olan azınlıklar konusu, aynı zamanda imparatorluğun emperyal emellerle bölünmesinin de önemli bir parçası olmuştur. Nitekim bu mesele I. Dünya Savaşı ve sonrasında da İtilaf Devletleri'nin Türk karşıtı propagandalarında¹⁶² ve uygulamalarında bahane olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda sık sık Türklerin ve İTF Hükümeti'nin sözde soykırım yaptığını gündeme getirmişlerdir. Dolayısıyla bu konu Meclis'te de sık sık tartışılmış, özellikle Rum ve Ermeni kökenli mebuslar soykırım iddialarında bulunmuşlardır. Ancak "soykırım" ifadesinin

¹⁵⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 14, Cilt: 1, s. 148-149; Akşin, a.g.e., s. 76

¹⁵⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 14, Cilt: 1, s. 164.

¹⁶⁰ Akşin, a.g.e., s. 76-78.

¹⁶¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 14, Cilt: 1, s. 164; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 15, Cilt: 1, s. 170.

¹⁶² İngiltere, Arap Büro ve Yahudi Büro gibi Ermenilerle ilgili propagandaları yürütmek için de Londra'da Ermeni Büro'yu kurmuştur. Propaganda amacıyla 1915 Ekim'inden itibaren birçok kitap ve kitapçık basılmıştır. Büro vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin Ermenilere zulmettiği yönünde özellikle ABD'de de yoğun çalışma yürütülmüştür. Bu şekilde ABD Halkı'nın ikna edilip ABD'nin İtilaf Devletleri yanında savaşa girmesini sağlamak istenmiştir. Ayrıca İngiliz politikacı Lord Bryce, Arnold Tonybee'yi görevlendirerek 1916 Aralık ayında " Mavi Kitap", "Blue Book" adıyla binilen propaganda kitabını yayımlatmıştır. İngiliz propagandasının en çok hedefinde yer alan siyasi yapı da İTF ve liderleri olmuştur. Hem Ermeniler üzerinden hem de İTF'nin İslam karşıtı olduğu propagandasıyla Araplar üzerinden, İTF'ye karşı ayaklanma kışkırtılmıştır. Mustafa Çabuk, **İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda Orta Doğu'daki Propaganda Faaliyetleri**, TTK Yayınları, Ankara, 2021, s. 45, 136, 145.

altını doldurabilecek en önemli gerekçe olan; azınlık çetelerinin Türk coğrafyasında demografik yapıyı değiştirmek için giriştikleri cinayetler ise görmezden gelinmiştir.

Hafız Mehmet Bey'in azınlıklar konusunda prensipli bir tavır takındığını ve bu tavrın daha sonra TBMM döneminde de devam ettiği görülmektedir. Bu noktadan hareketle çetecilik faaliyetlerine dahil olanlarla bu faaliyetlerden uzak duran masum azınlıkları birbirinden ayırmıştır. Bir taraftan ayrılıkçı girişimlere karşı tavır alırken, diğer taraftan azınlıklara yönelik olası hadiselerle ilgili de hassasiyet göstermiştir. Yaptığı Meclis konuşmalarında ise kendisinin de azınlıklara yönelik eylemlerle ilgili bazı duyumları olduğunu ve bu gibi meselelerin araştırılarak aslının anlaşılması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca soykırım suçlamasını kesin bir dille reddederken, iddiaları mübalağakar bulduğunu ifade etmiştir.¹⁶³ Bu bağlamda, 4 Kasım tarihli oturumda Aydın Mebusu Emanuelidi Efendi tarafından verilen bir tahrir üzerine benzer bir tartışma yaşanmıştır. Emanuelidi Efendi'nin Ermenilere yönelik saldırılarda 1 milyon civarında Ermeni'nin öldürüldüğünü iddia etmesi üzerine Hafız Mehmet Bey kürsüye gelerek şu ifadeleri kullanmıştır :¹⁶⁴

(...)Ben Emanuelidi Efendi'yi burada pek mübalağakar gördüm ve meselenin esasından da biraz inhiraf etmiş bulunduğunu anladım(...) Bendeniz 1323'te Muş Müddeiumumisi¹⁶⁵ iken "Zaven" isminde bir Ermeni Komitecisi vuruldu. Bunun üzerinde bazı evrak çıktı. "Zaven"'e ya İsviçre'den yahut Amerika'dan bir mektup vardı. Diyorlardı ki: Van İngiliz Konsolosu Mister bilmem kimin bir raporu var. Bu raporda bütün burada bulunan Ermenilerin adedini 1.200.000 kişi göstermişti. Ermenilerin miktarının katlini değil, mümkün olduğu kadar kesretini göstermek sureti ile yazılmış olduğu daha ziyade muhtemeldir(...)

Hafız Mehmet Bey'in ifadelerinden belli başlı endişeler taşıdığı da anlaşılmaktadır. Savaş sonrası sürecin siyasi ortamında İtilaf Devletleri ve İmparatorluk içindeki azınlıkların İTC nezdinde Türk Milleti'ne yönelik iddiaları, savaşın tüm yükünü Türk toplumunun omuzlarına yüklerken, devletin varlığının yanında, ulusal varlığın da tehdit altında olduğu endişesini arttırmıştır. Hafız Mehmet Bey'in de ifade ettiği gibi Osmanlı toplumunu oluşturan özellikle Hristiyan azınlıkların her biri hamilerinin desteğine iltica etmesi siyasal gündemin temel hususlarından biri olmuştur. Çünkü ilerleyen süreçte Paris Barış görüşmeleri esnasında Yunanlıların Anadolu'ya çıkarılması konusundaki temel bahanelerden birinin "Anadolu Rumları'nın güvenliği" olduğu görülecektir. Türk

¹⁶³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 4, Cilt: 1, s. 33, Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 24, Cilt: 1, s. 299-301.

¹⁶⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 16, Cilt: 1, s. 114-115.

¹⁶⁵ Hafız Mehmet Bey'in Muş'ta görev yaptığı esnada Ermeni komitacıların faaliyetleriyle ilgili tesadüf ettiği bir diğer mesele arşivde rastlanılan bir belgeden anlaşılmaktadır. Belge, 1916 yılında "Yusuf Harun" takma adıyla tanınan Taşnak örgütü üyesi Karmen'in Akçan Nahiyesi Müdürü Süleyman Efendi ile 9 jandarma ve milis erlerini Hınıs köyünde öldürülerek cenazelerini yakmasıyla ilgili yapılan soruşturma kapsamında Hafız Mehmet Bey'in ifadesini içermektedir. Hafız Mehmet Bey'in anlattığına göre komitacı Karmen ve birkaç arkadaşı bölgede Türklere karşı cinayet eylemlerine girişmiş ve haklarında birçok dava dosyası olduğunu belirtmiştir. BAO, BEO, 4469.335112.5 (Mayıs 1333/ Mayıs 1917); Semra Tombul, **Muş'ta Yaşanan Ermeni Olayları (1885-1920)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2019, s. 70.

politik çevrelerinde ortaya çıkan bu endişeleri paylaşan isimlerden biri olan Hafız Mehmet Bey de konuşmalarında; savaş sürecinde yaşanıldığı iddia edilen öldürme hadiselerini mübalağa içerikli bulurken, kendi duyumlarından da yola çıkarak bu gibi hadiseler varsa dahi kişiler nezdinde bakılması gerektiğini, Devlet'in, İTF'nin ve Türk Milleti'nin mesul tutulamayacağını ifade etmeye çalışmıştır.

1.3.2.2. Takrirleri

Hafız Mehmet Bey bu dönemde toplam 8 takrir verirken, bir tanesini daha sonra geri çekmiştir. Takrirlerinin 6'sı değişiklik teklifi mahiyetindedir. Bunların dördü, İcra Kanunu hakkında yapılan düzenlemeyle ilgiliyken, birer tane de, Mektebi Mülkiye, Bahriye Nezareti Bütçesi, Hükümet Kararnamesi ve İTF Hükümeti'nin eylemleri konularında olmuştur. Aynı zamanda bu tekliflerin dördü kabul edilirken, ikisi red, biri tehir ve sonuncusu da kendisi tarafından geri çekilmiştir.

Hafız Mehmet Bey'in vermiş olduğu ilk takrir; 1914 yılında Mekteb-i Mülkiye hakkında yapılan düzenleme içindir. Hükümet, Mekteb-i Mülkiye'de gece öğretimine geçilmesi ve senelik ücretin 40 Lira olmasını talep eden bir teklif vermiştir.¹⁶⁶ Teklifin Mecliste müzakere edildiği esnada Hafız Mehmet Bey ve arkadaşlarının verdiği değişiklik takriri şu şekildedir;¹⁶⁷

Riyaset-i Celileye

Mekteb-i Mülkiye'nin leyli olması hakkındaki teklifin reddi ve unvanının Ulum-u Siyasiye Şubesi namına tahvili ile Darülfünun-u Osmani şubasından madudiyetini ve işbu takririmizin tayini esami ile reye vazı ile ruznameye geçilmesini teklif eyleriz.

Verilen takrir, kendisinden önce Hükümet'in teklifine yakın bir takririn kabul edilmesinden dolayı zıt anlam taşıdığı için usule uygun görülmeyerek; kabul edilen evvelki takririn encümen çalışmasından sonra Meclis tarafından reddedilmesi halinde yeniden gündeme getirilmek üzere tehir edilmiştir.¹⁶⁸ Haziran ayında bütçe görüşmelerinin araya girmesiyle Mekteb-i Mülkiye konusunun görüşülmesi uzamış ve Maarif Nezareti bütçe görüşmeleri esnasında konu hakkında kısa bir müzakerede bulunulmuştur. Ancak bütçe içerisinde Mekteb-i Mülkiye hakkındaki fasıl, daha önce Hükümet tarafından Meclis'e sunulan teklifle benzer nitelikte olması ve bütçenin onaylanmasıyla bir nevi Hükümet'in ilk teklifi kabul edilmiştir.¹⁶⁹ Yaklaşık bir yıl sonra ise Hükümet tıpkı Hafız Mehmet Bey ve arkadaşlarının verdiği takrire benzer bir karar alarak, Dünya Harbi'nin yarattığı mali

¹⁶⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 18, Cilt: 1, s. 391.

¹⁶⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 18, Cilt: 1, s. 408.

¹⁶⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 18, Cilt: 1, s. 410.

¹⁶⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 34, Cilt: 2, s. 263-264.

yük nedeniyle, 6 Eylül 1915 tarihinde geçici bir kanunla Mekteb-i Mülkiye'yi kapatmış ve İstanbul Darülfünun-u Hukuk Mektebi'nin Ulum-i Siyasiye Şubesi haline getirmiştir. Daha sonra Talat Paşa'nın gayretleriyle 28 Mart 1918 tarihli bir kanunla tekrar açılan okul Dahiliye Nezareti'ne bağlanmıştır.¹⁷⁰

Hafız Mehmet Bey'in bir diğer takriri 13 Temmuz 1914 tarihli oturumda müzakere edilen Bahriye Nezareti Bütçesi hakkındadır. Nezaret bünyesinde görev alan memurların maaşlarına yapılan zamlarla ilgili Hafız Mehmet Bey ve Yozgat Mebusu Şakir Bey indirim yapılması hususunda bir değişiklik takriri vermişlerdir. Hafız Mehmet Bey konuyla ilgili söz almazken, Şakir Bey, müsteşar maaşıyla kıyaslayarak memurlara yapılan bu zammın fazla olduğunu dile getirmiştir. Ancak Hafız Mehmet Bey ve Şakir Bey'in birlikte verdiği teklif mebuslar tarafından kabul edilmemiştir. Verilen takrir ise şu şekildedir;¹⁷¹

Riyaset-i Celileye

Bahriye bütçesi birinci faslın dördüncü maddesi dahilinde olup, Muhasebecilik maaşının (4.000) kuruştan (6.000) kuruşa iblağından mütevellit bulunan farkın; yani şehri (2.000) kuruş zamdan mütehassıl bir senelik miktarın tenzilini teklif ederiz.

Yozgat Mebusu Şakir -Trabzon Mebusu Hafız Mehmet

1916 yılında ayrıca Hükümet'in şimendifer alımıyla ilgili düzenlediği iki kararname hakkında, Hafız Mehmet Bey dahil 41 mebusun imzasıyla bir takrir Meclis'e sunulmuştur. Takrirden; Hükümet kararnamelerinin süratle encümünde tetkik edilerek aynı oturumda Meclis'e sunulması talep edilmiş ve takrir mebuslar tarafından kabul edilmiştir.¹⁷²

Hafız Mehmet Bey, mebusluk sürecinde en çok söz aldığı konulardan biri olan hukuk alanında da faaliyetlerde bulunmuş ve borçluların durumu, haciz, çocuk velayeti gibi konuları da içeren İcra Kanunu Layihası'nın 32., 134., 135. ve 172. maddeleri hakkında takrirler vermiştir. Bu takrirlerin tamamı değişiklik teklifi niteliğinde olmuştur. Layiha ile ilgili ise Meclis'te bir yıldan fazla mesai harcanırken, hukukçu olması hasebiyle bu maddelerin müzakerelerine yakın alaka göstermiştir.

İlk olarak 1916 yılında bahsi geçen layihanın 32. maddesiyle ilgili bir takrir vermiştir. Hakkında hüküm verilen borçlu tarafın sorumlu olduğu faizin, hangi süreye kadar hesaplanacağı ve

¹⁷⁰ Ali Akyıldız, “ Mekteb-i Mülkiye”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mekteb-i-mulkiyye> (7.4.2022).

¹⁷¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 32, Cilt: 2, s. 192.

¹⁷² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 44, Cilt: 2, 302-303.

hesaplanmayacağı şeklinde iki fıkralık düzenlemeyi içeren 32. madde hakkında Hafız Mehmet Bey;¹⁷³

Riyaset-i Celileye

Birinci fıkra temin-i maksada kafi olduğundan, zait olan ikinci fıkranın tayyını teklif ederim.

Trabzon Mebusu
Hafız Mehmet

şeklinde bir takrir vermiş, ancak bu takrir kabul edilmemiştir.¹⁷⁴ Aynı layiha içerisinde yer alan ve bir borçlunun hangi durumda hapis cezası alacağını içeren 134. madde hakkında da bir takrir vermiştir. Maddeye göre; hakkında hüküm verilen “borcun ödenmemesi” durumunda alacaklı tarafın talebi üzerine borçlunun 91 gün hapsine müsaade eden düzenlemeyle ilgili Hafız Mehmet Bey arkadaşlarıyla birlikte “ödeme imkanı olup da ödemeyen” şeklinde düzeltme yaparak bir değişiklik takriri vermiştir.¹⁷⁵ Teklif; 98 reyle kabul edilmiş ve ilgili düzenleme için Adliye Encümeni’ne gönderilmiştir.¹⁷⁶

Borçlu kadınların hapsedilmesi ve varislerin durumunu tespit eden 135. maddeyle ilgili ise; 134. madde ile bağdaşık noktaları bulunduğu ve bu nedenle de yeniden encümende tadil edilmesi gerektiği yönünde Hafız Mehmet Bey ve Antalya Mebusu Fuat Hulusi Bey bir takrir vermiştir.¹⁷⁷ Mecliste diğer mebuslarında benzer teklifler ve sözlü talepler üzerine 135. ve 151. maddeler dahil olmak üzere bu aralıktaki bütün maddeler tadil için encümene gönderilmiştir.¹⁷⁸

İcra Kanunu kapsamına giren belgeler hakkında düzenleme içeren 172. Madde hakkında ise Hafız Mehmet Bey; “1 nci madde mucibince” tabirinin yerine “kanunu mahsus mucibince” tabirinin istimalini teklif ederim.” şeklinde tek başına bir takrir vermiştir. Bu tadil kabul edilerek encümene gönderilmiştir.¹⁷⁹

Hafız Mehmet Bey’in siyasi alanda verdiği tek takrir ise konuşmalarıyla ilgili kısımda da belirtilen I. Dünya Harbi’ne nasıl girildiği ve savaş sürecinde gerçekleştiği iddia edilen suistimal ve

¹⁷³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 28, Cilt: 1, s. 452.

¹⁷⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 28, Cilt: 1, s. 453.

¹⁷⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 17, Cilt: 1, s. 262.

¹⁷⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 17, Cilt: 1, s. 265.

¹⁷⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 18, Cilt: 1, s. 285.

¹⁷⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 18, Cilt: 1, s. 287.

¹⁷⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 21, Cilt: 1, s. 365.

yolsuzlukların Meclis tarafından oluşturulacak bir komisyonca araştırılmasını talep eden takrirdir. Bu karar, bir sonraki oturumda oylamaya sunulmuş ancak 54 kabul oyuyla çoğunluk sağlayamamıştır.¹⁸⁰ 16. oturumda tekrar gündeme gelen karar, Dahiliye Nazırı Mustafa Arif Bey'in konunun araştırılacağı yönünde söz vermesi üzerine Hafız Mehmet Bey tarafından geri çekilmiştir.¹⁸¹ Hafız Mehmet Bey'le birlikte 15 mebusun imzasının bulunduğu karar şu şekildedir:¹⁸²

Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Harb-i Umumiye duhulümüzün müstenit olduğu bilcümle vesaikin biletraf tetkiki ve harp esnasında bilcümle devairi askeriye ve mülkiye ile iâşe ve men-i ihtikar komisyon ve müdüriyetlerinde vukua getirilen her nevi suistimalat ve yolsuzluğun tahkiki için, Mebusan'dan ve on beş zattan mürekkep bir tahkik heyeti intihabıyla hemen işe mübaşeret etmesinin temini zımında işbu kararımızın tayini esami ile reye vaz olunmasını talep eyleriz.

1.3.2.3. Sual Takrirleri

Hafız Mehmet Bey bu dönemde iki sual takriri vermiştir. Takrirlerin ikisi de 1918 yılında Meclis'e sunulmuştur. Meclis gündemine alınmadığı anlaşılan bu soru önergelerinin asıllarına, Devlet Arşivleri'nde tesadüf edilmiştir. Takrirlerin içeriğine bakıldığında ise: savaşın yaratmış olduğu olumsuz etkilere en çok maruz kalan halkın ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenen Hafız Mehmet Bey, Meclis'te bu konulara dikkat çekmeye çalışmıştır.

Verdiği ilk sual takririnde; Rus işgalinin sona ermesiyle kurtarılan doğu illeri için tahsis edilen 5.000.000 Lira'nın, dönemin Üçüncü Ordu Komutanı Vehip Paşa tarafından az bir kısmı hariç halka ulaştırılmadığı ve Ayan Meclisi'nden Hasan Paşa başkanlığında bir heyetin konuyu incelemeye gittiği fakat bu hususta bir malumat alınmadığıyla ilgili Hükümet'ten izahat vermesini istemiştir.¹⁸³ Hafız Mehmet Bey, Meclis oturumlarında zaman zaman bu konuyu gündeme getirip Hükümet'i ağırdan almakla suçlasa da, kararına uzun bir süre cevap gelmemiştir. Ancak konuyla ilgili belgelerden anlaşıldığına göre; Harbiye Nezareti, teftiş için oluşturulan heyetteki isimlerin mücbir sebepler gerekçe gösterilerek birkaç kez değiştirildiği¹⁸⁴ ve ayrıca bu dönemde iki kez yaşanan Hükümet değişikliği nedeniyle de süreç yavaş bir şekilde işlemiştir. Kısa bir süre sonra yani 21

¹⁸⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 12, Cilt: 1, s. 129.

¹⁸¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 16, Cilt: 1, s. 177.

¹⁸² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 11, Cilt: 1, s. 100.

¹⁸³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 22, Cilt: 1, s. 253; BOA, BEO, 4544. 340751. 8 (5 Teşrinisani 1334/5 Kasım 1918).

¹⁸⁴ BOA, BEO, 4544. 340751. 8. 1 (5 Teşrinisani 1334/ 5 Kasım 1918); BOA, BEO, 4544. 340751. 3 (8 Kanunuevvel 1334/ 8 Aralık 1918).

Aralık 1918’de Meclis’in feshedilmesiyle de konunun takibi yapılamamıştır. Hafız Mehmet Bey’in Vehip Paşa hakkındaki sual takririnin transkripsiyonu şu şekildedir;¹⁸⁵

Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Sabık Üçüncü Ordu Kumandanı Vehib Paşa’nın suistimalatı hakkında sebk eden şikayet üzerine keyfiyet, Meclis-i Vükela’ca müzakere edilerek Âyan’dan Hasan Paşa’nın riyaseti altında bir heyet-i tahkikiyenin mahaline izamı (gönderilmesi) Harbiye Nezareti’nce takdir eyle(n)miş idi. Zaman geçtikçe bu bâbdaki delail imha edilmekte olduğundan şimdiye kadar tahkikata mübaşeret edilmemesi esbabının Hükümet’ten sual ve bu babda izahat verilmesini teklif eylerim efendim. /5 Teşrinisani 1334/ 5 Kasım 1918

Trabzon Mebusu

Hafız Mehmed

Hafız Mehmet Bey’in ikinci sual takriri ise iki fıkra halinde yazılmış olup, yine halkın sorunlarına dikkat çekerek, asayiş olayları ve Doğu vilayetlerine yapılması planlanan yardımın durumuyla ilgili izahat istenmektedir. Takririn transkripsiyonu ise şu şekildedir;¹⁸⁶

1- Memlekette asayiş tehdit eden birçok asara tesadüf edilmektedir. Akşamdan sonra sokağa çıkmanın imkanı yoktur. Ahali telaş içindedir.

2- İaşe meselesi had bir dereceye girdi. Hükümet bu hususta biraz müsamahakar görünmektedir. Hususatı mezkûre ve bilhassa münakalatın aldığı şekil hakkında Hükümet’ten acilen malumat talep edilmesini sual ederim. /12 Kanunuevvel 1334/12 Aralık 1918

Trabzon Mebusu

Hafız Mehmed

Konuyla ilgili, Devlet Arşivleri’nde Meclis tarafından takririn Dahiliye Nezareti’ne bildirildiğine dair bir vesika yer almakla birlikte,¹⁸⁷ sürecin nasıl devam ettiği hakkında malumat yoktur.

1.3.2.4. Katıldığı Oylamalar

Hafız Mehmet Bey, Üçüncü Dönem Mebusan Meclisi’nde toplam 88 oylamaya katılırken bunların; 76’sı kabul, 10’u red, 2’si de çekimser yönünde olmuştur. Oyların dağılımından anlaşılacağı üzere Hafız Mehmet Bey, Meclis’in genel yapısı gibi İTF Hükümeti’ne uyumlu bir

¹⁸⁵ BOA, BEO, 4544. 340751. 8. 1 (5 Teşrinisani 1334/5 Kasım 1918).

¹⁸⁶ BOA, BEO, 4547. 340958. 3 (12 Kanunuevvel 1334/12 Aralık 1918).

¹⁸⁷ BOA, BEO, 4547. 340958. 1 (16 Kanunuevvel 1334/16 Aralık 1918).

mebusluk faaliyeti yürütmüştür. Bu tutum genel tavrında olduğu gibi oylamalardaki kararlarını da etkilemiştir. I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar oylamaların gündemi politika dışında konulardan oluşmaktadır. Bu nedenle de Hafız Mehmet Bey'in siyasi görüşleri kısa bir aralıkta yansıma fırsatı bulabilmiştir.

Hafız Mehmet Bey'in 77 kabul oyunun çoğunluğu bütçe görüşmeleri başta olmak üzere, hukuki düzenlemeler ve savaş gereği çeşitli alanlarda alınan tedbirlerle ilgilidir. Bunlar arasında Kanun-i Esasi'nin bazı maddelerinde yapılan değişiklikler dikkat çekmiştir. Meclis'in fesih yetkisi kapsamındaki 7. ve 35. maddeler Osmanlı siyaset gündemini meşgul eden önemli konulardan biri olmuştur. 1909 yılında yapılan değişiklikler sonrası fesih yetkisi, Ayan Meclisi'nin onayı ve üç ay içerisinde yeniden seçim yapılması şartına bağlanmıştı.¹⁸⁸ 1912 yılında ise güçlü bir muhalefetin ortaya çıkmasıyla, Ayan Meclisi onayının kaldırıldığı bir düzenleme yapılmış ancak, Meclis'in feshiyle değişiklikler 1914 yılına sarkmıştı.¹⁸⁹ Üçüncü Dönem Mebusan Meclisi'nde tekrar gündeme gelen tasarıyla, ilgili maddelerde İTF'nin istediği tadiller yapılmıştır. İlk olarak yürütmenin gücünü arttırmaya yönelik hazırlanan tasarıyla 7. 43. ve 102. maddeler açık oylamaya sunulmuş, layiha kabul edilmiştir. Hafız Mehmet Bey de bu oylamada kabul oyu vermiştir.¹⁹⁰ Ayrıca bu konuyla ilgili yaklaşık bir yıl sonra 7. ve 35. maddelerde tekrar düzenlemeye gidilmiştir. Fesih hakkıyla ilgili olan 7. maddede anlam itibarıyla bir değişiklik olmamakla birlikte, Hükümet ve Meclis arasındaki uyuşmazlıkla ilgili olan 35. madde kaldırılmıştır. Bu tasarı için yapılan oylamada Hafız Mehmet Bey kabul oyu vermiştir.¹⁹¹ Ancak hükümet ve yürütmeyi güçlendirmeye dönük bu düzenlemelerle ilgili Hafız Mehmet Bey, TBMM döneminde yapılan benzeri anlamdaki bir tadile karşı çıkacaktır. Bu anlamda I. Dünya Savaşı sonrası Hafız Mehmet Bey'in Meclis'in güçlü olduğu bir yönetim sistemi görüşüne kaydığı görülmektedir. Diğer taraftan I. Dünya Savaşı sürecinde İTF bu değişikliklere ihtiyaç duymamış ancak, 1918 yılında Padişah Vahdettin'in bu maddeler sayesinde Meclis'i feshetmiştir.¹⁹²

Hafız Mehmet Bey'in kabul oyu kullandığı önemli konular arasında, başta Hilal-i Ahmer olmak üzere, okul, hastane ve faydalı kurumların çeşitli vergilerden muaf tutulmasına yönelik yapılan tasarılar da yer almıştır. Sosyal sorumluluk konularında yüksek düzeyde hassasiyet gösteren Hafız Mehmet Bey, vergi muafiyeti tasarıları için de kabul oyu kullanmıştır.¹⁹³

¹⁸⁸ <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> (12 Ağustos 2022).

¹⁸⁹ Tanör, **a.g.e.**, s. 203.

¹⁹⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 14, Cilt: 1, s. 203-204.

¹⁹¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 28, Cilt: 2, s. 26-27.

¹⁹² Tanör, **a.g.e.**, s. 203.

¹⁹³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 57, Cilt: 3, s. 291-292; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 59, Cilt: 3, s. 333-334.

Hafız Mehmet Bey'in kullandığı 10 red oyunun çoğunluğu, çeşitli konularda diğer mebusların sundukları takrirlerle ilgilidir. Ayrıca Hafız Mehmet Bey'in, İTC idaresi döneminde Hükümet'ten gelen tekliflerde ya da ilgili düzenlemelerde red oyu kullanmaması da dikkat çekmektedir. Siyasi konularda ise iki red oyu vermiştir. Bunlar, 1918 yılında içerisinde HİF mensubu isimler barındıran Tefik Paşa Kabinesi için yapılan güvenoyu yoklamasında olmuştur. Aynı zamanda bu durum HİF'e yönelik muhalif duruşunu da göstermektedir.

Hafız Mehmet Bey'in çekimser oyu kullandığı iki teklif ise: Seyrisefain İdaresi hakkındaki düzenleme ve İstanbul'da kurulması planlanan İhracat Heyeti hakkındaki kanun teklifleridir. 1917 yılında Meclis gündemine sunulan Seyrisefain İdaresi hakkındaki kanun teklifine bakıldığında kurumun; resmi daire olarak bulunduğu müddetçe çeşitli vergilerden muaf tutulması ve kuruma bazı imtiyazlar verilmesi öngörülmektedir. Buna göre Seyrisefain İdaresi, emlak vergisinden muaf tutulurken, kurum için ülke içinden ya da ülke dışından tedarik edilen ürünlerde gümrük vergisinin muafiyeti ve Posta-Telgraf gibi işlemlerden ücretsiz yararlanması şeklinde bazı talepler yer almıştır.¹⁹⁴ Kabul edilen teklifle ilgili Hafız Mehmet Bey çekimser kalmıştır.¹⁹⁵

İstanbul merkezli İhracat Heyeti hakkında verilen teklifte ise; ülkenin çeşitli yerlerinde şubelerinin de kurulması planlanan Heyet'in, ihracat için gerekli izinler ve kontrolleri, ürünlerin ihracatına müsaade edilip edilmemesi ve fiyatların düzenlenmesi gibi konularda yetkilere sahip olacağı kararlaştırılmıştır. 1917 Mart ayında Meclis'e sunulan bu teklif 131oyla kabul edilirken, Hafız Mehmet Bey çekimser kalmıştır.¹⁹⁶ Ancak bu teklifte olduğu gibi diğer çekimser kaldığı oylamada da fikir beyan etmemesi nedeniyle Hafız Mehmet Bey'in gerekçeleri tespit edilememiştir. Fakat, bu gibi konularda daha önce yaptığı konuşmalar düşünüldüğünde, Hafız Mehmet Bey'in yolsuzluk ve benzeri durumların ortaya çıkabileceğinden endişe ederek tasarılar destek vermemesi ihtimali akla gelmektedir.

1.3.4. Üçüncü Dönem Mebusan Meclisi'nin Feshi

Üçüncü Dönem Mebusan Meclisi'nin sonu İTF ile benzerlik taşımaktadır. 3 Temmuz 1918'de ağabeyi Sultan V. Mehmet Reşat'ın vefatı üzerine, Şehzade Vahdettin kendi deyimiyle, "hazır olmadığı" padişahlık makamına oturmuştur.¹⁹⁷ Siyasi görüş olarak HİF'e yakın bir çizgisi bulunan Sultan Vahdettin, henüz iktidardaki İTF ile dengeli bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Ancak Ekim ayının başında Osmanlı'nın müttefiki Almanya'nın savaştan çekileceğini bildirmesi üzerine, Osmanlı için de akıbet belli olmuştur. Kısa bir süre sonra da Talat Paşa Kabinesi istifasını vererek hükümetten

¹⁹⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 46, Cilt: 2, s. 389.

¹⁹⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 46, Cilt: 2, s. 396-97.

¹⁹⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 57, Cilt: 3, s. 288-289.

¹⁹⁷ Gotthard Jaescheke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, 2. Baskı, TTK Yayınevi, Ankara, 1996, s. 3.

çekilmiş yerine bir geçiş hükümeti olan İzzet Paşa Kabinesi kurulmuştur. 30 Ekim’de ise yeni kabine tarafından Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. İTF ise 1-5 Kasım tarihleri arasında son kongresini yaparak varlığına 35 oyla son verirken, yerine “yenileşme/yenilik” anlamlarına gelen Teceddüt Fırkası kurulmuştur.¹⁹⁸ Bu gelişmelerden sonra Sultan Vahdettin daha rahat bir hareket alanı bularak kendi beklentisine göre ılımlı bir hükümet kurulmasını sağlamış ve Tefik Paşa Kabinesi’ni göreve getirmiştir.¹⁹⁹

Mondros Ateşkesi sonrası ülkenin peyder pey işgale başladığı ortamda sarayın politika merkezi ise İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere’nin dostluğuyla kurtuluşa ulaşılabilceği görüşü olmuştur. Saltanatı boyunca bu anlayışla hareket eden Padişah’ın, Mondros Ateşkes Antlaşması şartlarını ilk gördüğünde dönemin Sadrazamı İzzet Paşa’ya şunları söylediği rivayet edilmiştir; “Bu şartları, çok ağır olmalarına rağmen kabul edelim. Öyle tahmin ederim ki, İngilizlerin doğuda asırlarca devam eden dostluğu ve lütfkar siyaseti değişmeyecektir. Biz onların müsamahasını daha sonra elde ederiz.”²⁰⁰ Hatta bu hususta kız kardeşi Mediha Hanım’ın eşi ve HİF’in önemli simalarından Damat Ferit Paşa, “daha sonra” İngiliz müsamahasının sağlanılmaya çalışılmasında önemli aktörlerin başında gelecektir.

İttihatçılar ise İtilaf Devletleri ile daha yakın ve dostane bir ilişki kurma yolundaki engellerden biri olarak görülmüştür. Her ne kadar İTF varlığını sonlandırıp, hükümetten uzaklaşsa da Meclis çoğunluğu hala ittihatçılardan oluşmaktaydı. Nitekim, Tefik Paşa Kabinesi’nin kuruluş sürecinde muhalif eğilimler de görülmüştür. Bu durum ileride gerçekleşecek barış anlaşması için de sorun teşkil etmesi muhtemeldi. Bunların yanında Dünya Savaşı sürecinde ortaya atılan azınlık iddiaları da Avrupa nezdinde önemli bir konu olmuştur. Bu nedenle Saray için İttihatçıların devletten uzaklaştırılması önemli bir misyon haline gelmiştir. 13 Kasım’da ilk işgal unsurlarının İstanbul’a varmasıyla Padişah’ın üzerindeki baskı artarken, yaşanan gelişmelerin nihayetinde Üçüncü Dönem Mebusan Meclisi 21 Aralık 1918 tarihinde Padişah tarafından feshedilmiştir. Bu kararın alınmasıyla ilgili Sultan Vahdettin’in gerekçesini Başmabeynci Ali Fuat (Türkgeldi) Bey şöyle nakletmektedir; “Ecnebinin zihniyeti bizimkine uymuyor, bir kere kafalarına koydukları şeyi bir daha çıkarmıyorlar ve O heyet-i katilenin müntehabı olan Meclis-i Mebusanı nasıl tutuyorsunuz? Siz neye istinad ediyorsunuz? diyorlar.”²⁰¹ Ayrıca Meclis’in fesih nedeni resmi gazete *Takvimi Vekayi*’de; “zorunlu siyasi sebeplerden dolayı”, şeklinde verilmiştir.²⁰²

¹⁹⁸ Tunaya, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 51-52.

¹⁹⁹ Akşin, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 66.

²⁰⁰ Jaescheke, **a.g.e.**, s. 5.

²⁰¹ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, 5. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2010, s. 169.

²⁰² *Takvim-i Vekayi*, 22 Kanunievvel 1335/22 Aralık 1918, Sayı 3425, s. 1.

Meclis'in dağılmasından sonra İttihatçılar çoğunlukla Anadolu'ya geçerken farklı bölgelerde başlayan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin teşkilatlanmasında önemli unsur olmuşlardır. Hafız Mehmet Bey de bu isimler arasında yer alırken, Meclis'in feshi sonrası memleketi Trabzon'a dönerek avukatlık yapmaya başlamış ve bir müddet sonra da Milli Mücadele için çalışmalara katılmıştır.

1.4. Dördüncü Dönem Mebusan Meclisi

Türk Milli Mücadelesi süreç itibariyle siyasi ve askeri olmak üzere iki önemli organizasyon safhasından meydana gelmiştir. Belki de bunların en zoru, siyasi birliğin sağlanma süreci olmuştur. Bu dönemde siyasi örgütlenme, kaybolan devlet otoritesi yerine milli varlığa yönelik tehditlere karşı genel adıyla “Müdafaa-i Hukuk” gibi yerel teşkilatlanmalar vasıtasıyla yürütülmeye çalışılmıştır. Nitekim bu teşkilatlar, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun üzerinden Anadolu'ya geçmesiyle ortak bir çatı altında birleştirilmeye çalışılmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu amaçla Amasya Tamimi ile bütün ulusu temsilen Sivas'ta bir kongre düzenleneceğini bildirirken,²⁰³ bir yandan kongrenin toplanmasına karşı İstanbul Hükümeti'nin engelleme mücadeleleriyle uğraşmış, diğer taraftan Trabzon gibi Milli Mücadele'ye destek vermesinin yanında Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif İttihatçıların karşıt tavırları, zaman zaman zorluklar çıkarmıştır. Özellikle Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (TMHMC) üyelerinden İzzet ve Servet Beyler ile yapılan görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye katılım sağlanması yönündeki ısrarları ve ayrıca Kazım Karabekir Paşa'nın da araya girmesine rağmen Trabzon'dan kongreye delege gönderilmemiştir. Ayrıca Sivas Kongresi sürecinde yaşanan Ali Galip Olayı²⁰⁴ nedeniyle Mustafa Kemal Paşa, olayda suçlu görülen Damat Ferit Hükümeti'nin istifa etmesini istemiş ve gerçekleşmemesi durumunda İstanbul'la haberleşmenin kesileceği hem İstanbul'a hem de Anadolu'ya bildirmiş, fakat Trabzon'da İzzet ve Servet Beyler bu karara muhalif bir tavır takınmıştır.²⁰⁵ Trabzon'da ayrıca Ömer Fevzi'nin de muhalefeti olumsuz bir hava yaratırken, Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'in İstanbul Hükümeti'ne yakın tavırları da tehlikeli görülmüştür. Nitekim Mustafa Kemal Paşa duruma müdahale ederek Tümen Komutanı Halit Bey'den, Vali Mehmet Galip Bey'in görevden uzaklaştırılmasını istemiştir. Akabinde ise Halit Bey, Vali Mehmet Galip Bey'i tutuklayarak Erzurum'a göndermiş ve Trabzon'daki muhalif hava bir süreliğine de olsa dağıtılmıştır.²⁰⁶

Bazı bölgelerden katılım gerçekleşmese de 4-13 Eylül 1919 tarihlerinde yapılan Sivas Kongresi'nde; manda ve himayenin reddi, Milli Mücadele lehindeki cemiyetlerin “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” çatısı altında birleşmesi ve bir Heyet-i Temsiliye

²⁰³ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, AAM, Ankara, 2019, s. 22.

²⁰⁴ İstanbul Hükümeti tarafından Elazığ Valisi olarak görevlendirilen Ali Galip, Kürt aşiretlerini ayaklandırarak Sivas Kongresini dağıtmak girişiminde bulunmuş fakat Mustafa Kemal Paşa'nın almış olduğu tedbirlerle başarılı olamamıştır., Atatürk, **a.g.e.**, s. 85,100.

²⁰⁵ Atatürk, **a.g.e.**, s. 101-103.

²⁰⁶ Özel, **a.g.e.**, s. 89.

oluşturulmasının yanında, en kısa sürede seçimlerin yapılarak Mebusan Meclisi'nin açılması da karara bağlanmıştır.²⁰⁷ Aynı zamanda Damat Ferit Paşa yerine Sadrazamlık makamına gelen Ali Rıza Paşa, Milli Mücadele'ye karşı daha ılımlı bir tavırla hareket ederek, Kasım 1919'da seçim kararı almıştır.²⁰⁸ Bu kararlar birlikte ülke yeniden bir seçim sürecine girmiş fakat muhtemel mebuslarla ilgili önemli iç siyasi sorunlar yaşanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti; milli iradenin tecelli edebilmesi için Milli Mücadele yanlısı mebuslar isterken, İstanbul'da Saray ve Hükümet, İngilizlere karşı ılımlı siyasi atmosferi koruyabilmek adına, İttihatçıların Meclis'e girmesini engellemek ve HİF'in çoğunluk sağlamasını hedeflemiştir.

Çekişmeli geçeceği anlaşılan seçimlerde ise Trabzon'da güçlü kesim İttihatçılar olmuştur. Kısa süre sonra mebus adayları belirlenirken, Trabzon'da Hafız Mehmet Bey halk tarafından gösterilen adaylar (aday adayı) arasında yer almıştır.²⁰⁹ Ancak Harbiye Nezareti'nden Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen bir telgrafta; Hükümet, Hafız Mehmet Bey ile birlikte birkaç kişinin daha mebusluğa aday gösterilmemesini bildirmiş fakat bir gerekçe beyan etmemiştir.²¹⁰ Ayrıca İstanbul Hükümeti'ni temsilen Amasya'ya gelip Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Salih Paşa da, bu görüşmede İTC üyelerinin aday gösterilmemesini talep etmiştir.²¹¹ Dönemin siyasi ortamı düşünüldüğünde Hafız Mehmet Bey'in İttihatçı olması nedeniyle Meclis'te istenilmemesi yüksek ihtimaldir. Yapılan seçimlerin nihayetinde de Trabzon bölgesinden 7 mebus seçilirken, Hafız Mehmet Bey bu isimler arasında yer almamıştır.²¹² Seçimlerin ardından Dördüncü Dönem veya başka bir deyişle son Osmanlı Mebusan Meclisi 15 Ocak 1920'de İstanbul'da açılarak vazifeye başlamış²¹³ fakat, çok geçmeden 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf güçleri tarafından resmen işgaliyle kapanmıştır.²¹⁴ Bu olay Anadolu'da TBMM'nin açılmasına neden olmuştur.

²⁰⁷ Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 114-115.

²⁰⁸ Aslıhan Kılıç, "Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimlerinde Trabzon Sancağı", **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, 2020, s. 554.

²⁰⁹ *İstikbal*, 4 Teşrinisani 1919/ 4 Kasım 1919 s.1, Naklen; Cumhuriyet Odabaşı, **Trabzon Milli Mücadele Basını 1919-1925**, Eser-Ofset Matbaacılık, Trabzon, s. 99.

²¹⁰ Kılıç, a.g.m., s. 557.

²¹¹ Akbal, a.g.e., s. 161.

²¹² Kılıç, a.g.m., s. 558.

²¹³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima:1, Cilt: 1, s. 1.

²¹⁴ Kılıç, a.g.m., s. 590.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİRİNCİ DÖNEM TBMM FAALİYETLERİ (1921-1923)

2.1. 1921 Ara Seçimi ve Mebus Seçilmesi

Son Osmanlı (Dördüncü Dönem) Mebusan Meclisi iki aydan biraz fazla mesaiden sonra, 16 Mart 1920’de İstanbul’un İtilaf Devletleri tarafından; “İttihatçıların Teşkilat-ı Milliye adındaki girişimiyle ortaya çıkan düzensizliğe son vermek, Padişah ve Hükümet’i güçlendirmek”²¹⁵ gerekçeleriyle işgal edilmesi sonrası kapanmıştır. Ayrıca Meclis’e yapılan baskında Kara Vasıf ve Rauf Beyler gibi Milli Mücadele yanlısı bazı isimler de İngilizler tarafından tutuklanmıştır.²¹⁶ 18 Mart’ta yapılan oturumda da Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey ve 16 arkadaşının verdiği karar, oybirliğiyle kabul edilerek, Meclis faaliyetleri tehir edilmiştir.²¹⁷ Ancak 11 Nisan’da Sultan Vahdettin’in fesih kararı sonrası Meclis yeniden toplanamadan tarihe karışmıştır.²¹⁸ Kısa süreli faaliyet yürüten Mebusan Meclisi’nin gerçekleştirmiş olduğu en önemli icraat ise, 28 Ocak 1920’de Misak-ı Milli’nin kabulü olmuştur.²¹⁹ Aynı zamanda bu karar, İtilaf Devletleri’nin dayatmak istediği Sevr Anlaşması’nın Meclis tarafından kabul edilmeyeceği anlamına da gelmiştir. Nitekim İstanbul’un işgaliyle İtilaf Devletlerinin güçlendirmek istediği ya da görmek istediği siyasi irade de böylece anlaşılmıştır.

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ise, Meclis’te alınan tehir kararının hemen ertesi günü, 19 Mart’ta bir seçim genelgesi yayınlayarak Ankara’da olağanüstü yetkili²²⁰ bir meclisin toplanması için mebus seçimlerinin yapılmasını vilayetlere, bağımsız sancaklara ve kolordu

²¹⁵ ATASE, “İstanbul’un İtilaf Devletleri Tarfından İşgali”, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, ATASE Yayınları, Cilt: 2, Sayı: 144, Ankara, 2019, s. 157, Belge No: 122.

²¹⁶ Akbal, **Trabzon**, s. 173.

²¹⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 24, Cilt: 1, s. 496-497.

²¹⁸ Akbal, **Trabzon**, s. 174.

²¹⁹ Erzurum ve Sivas Kongrelerinde şekillenen Misak-ı Milli, 28 Ocak’ta 121 mebusun imzasıyla Meclis’te kabul edilmiş fakat bu tarihte bir oturum yapılmamıştır. Ancak 17 Şubat 1920 tarihli oturumda Edirne Mebusu Şeref Bey’in yaptığı konuşmadan metnin 28 Ocak’ta kabul edildiği anlaşılmaktadır. Dış meseleleri ve yabancı güçleri yakından ilgilendirmesi nedeniyle Hariciye memurlarının incelemesi ve tercüme etmesine kadar gizli tutulmuştur. Yine 17 Şubat tarihli oturumda metin, Şeref Bey’in vermiş olduğu karar sonrası Ahd-ı Milli Beyannamesi adıyla kendisi tarafından okunmuştur. Aynı oturumda 6 maddeden oluşan metnin, karar gereği parlamentolara ve basına bildirilmesi kabul edilmiştir. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 11, Cilt: 1, s. 143-145; Cevdet Küçük, “Misak-ı Milli”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/misak-i-milli> (24.5.2022).

²²⁰ Mustafa Kemal Paşa genelgede ilk olarak “Kurucu Meclis” ifadesini kullanmış fakat, bazı itirazlar ve halkın bu ifadeye alışkın olmaması nedeniyle “Olağanüstü” kelimesiyle değiştirilmiştir., Atatürk, **a.g.e.**, s. 306

komutanlıklarına bildirmiştir.²²¹ Genelgenin ardından TBMM için seçim çalışmaları başlamıştır. Ancak Trabzon'da dönemin valisi Hamit Bey'in seçimlerin yapılması halinde yaşanabilecek bir İngiliz işgalinden çekinmesi nedeniyle Trabzon'da seçim süreci duraksama göstermiştir.²²² Ancak Ankara'dan Mustafa Kemal Paşa ve Erzurum'dan Kazım Karabekir Paşa'nın ikazları sonrası geç de olsa Trabzon'da mebus seçimleri yapılmıştır. Geç başlamasına rağmen yaklaşık bir haftada tamamlanan seçimlerin sonucunda; Trabzon Valisi Hamit Bey, İzzet (Eyüpoğlu) Bey, Nemlizade Sabri, Alaybeyzade Faik ve Kadızade Recai Beyler Trabzon mebusları olmuşlardır.²²³ Bu seçimde TMHC'nin gösterdiği bütün adaylar seçimi kazanırken, Hafız Mehmet Bey, tıpkı son Mebusan Meclisi seçimlerinde olduğu gibi bu seçimde de aday gösterilmemiştir. Ancak kısa bir süre sonra, Trabzon mebuslarından İzzet Bey'in henüz Meclis'e varamadan Samsun civarında gerçekleşen bir eşkıya saldırısı sonucu hayatını kaybetmesi ve Sabri Bey'in sağlık sorunları nedeniyle istifa etmesi üzerine iki koltuk için ara seçim yapılmasına karar verilmiştir.²²⁴ 5 Eylül'de de Vali Hamit Bey'in mebusluktan vazgeçip memuriyeti seçmesi üzerine bir anda üç mebus koltuğu boşalmıştır.²²⁵ Trabzon'da seçim yapılması için çalışmalar başlatılırken, Hafız Mehmet Bey bu seçimde aday gösterilmiştir.²²⁶ Ancak 4 Ekim'de de diğer Trabzon Mebusu Faik Bey'in adli görevi tercih etmesi nedeniyle istifa etmesi²²⁷ üzerine, 4 mebus koltuğu için seçimler Ocak 1921'e ertelenmiştir.²²⁸

Ocak ayında gerçekleşen seçimlerin sonucunda; Hasan (Saka) Bey 168, Celal (Celaledin) Bey 168 ve Hamdi Bey 145 oyla TBMM'ye girmeye hak kazanırken, Hafız Mehmet Bey en yüksek oyu alarak 179 reyle mebus seçilmiştir.²²⁹ Seçimin hemen ardından 16 Ocak Pazar günü Hafız Mehmet Bey, Celal ve Hamdi Beylerle birlikte Ankara'ya gitmek için Trabzon'dan hareket etmiştir.²³⁰

2.2. Mebusluk Faaliyetleri (1921-1923)

Hafız Mehmet Bey, 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'ye yaklaşık 9 ay sonra ve neredeyse 2. Yasama (Toplantı) yılında katılmıştır. Mebus seçildikten sonra 28 Ocak 1921'de Ankara'ya giderek

²²¹ Mesut Çapa, "Trabzon'da Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Seçimleri ve Vali Hamit Bey", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 1994, s. 45.

²²² Çapa, a.g.m., s. 47.

²²³ Akbal, **Trabzon**, s. 184, Ayrıca Dördüncü Dönem Mebusan Meclisi'ne seçilenlere de TBMM'ye katılım hakkı verildiği için daha önce seçilen Ali Şükrü Bey ve Hüseyin (Gerde) Bey TBMM'ye doğrudan katılmıştır. Böylece Trabzon'u temsil eden mebus sayısı 7 olmuştur., Çapa, a.g.m., s. 46.

²²⁴ *İstikbal*, 25 Ağustos 1336/25 Ağustos 1920, Sayı: 167, s. 1.

²²⁵ Çapa, a.g.m., s. 57.

²²⁶ *İstikbal*, 22 Eylül 1336/22 Eylül 1920, Sayı: 174, s. 1.

²²⁷ **TBMM Albümü**, s. 60.

²²⁸ Çapa, a.g.m., s. 62.

²²⁹ Hafız Mehmet Bey'in Birinci Dönem TBMM Seçim Mazbatası, No: SM_410_1_1, TBMM Arşivi.

²³⁰ *İstikbal*, 20 Kanunisani 1337/20 Ocak 1921, Sayı: 208, s. 2.

Meclis çalışmalarına başlayan²³¹ Hafız Mehmet Bey'in mebusluk mazbatası 31 Ocak'ta Meclis tarafından kabul edilmiştir.²³² TBMM faaliyetlerine bakıldığında, 18'i gizli oturum olmak üzere 51 kez kürsüye gelirken, 16 kez de tahrir vermiştir. Bunların dışında kısa süreli olarak Adliye Vekaleti Vekilliği ve Dahiliye Vekaleti Vekilliği görevlerini de yürütmüştür.

Meclis'e katıldıktan sonra üç şubede vazife alan Hafız Mehmet Bey, yasama yıllarına göre ilk olarak; 1921'de dördüncü Şube'de görevlendirilmiş²³³ ve bu şubenin başkanlığını da yapmıştır.²³⁴ 1922'de ikinci şubede,²³⁵ 1923'te ise yine dördüncü şubede yer almıştır.²³⁶ Hafız Mehmet Bey'in Meclis faaliyetleri kapsamında üç farklı encümende görev yaptığı da tespit edilmiştir. Buna göre katıldığı encümenler şunlardır; Adliye Encümeni, Memurin Muhakemat Encümeni²³⁷ ve Kanun-i Esasi Encümeni.²³⁸

TBMM I. Dönem Zabıt Ceridelerine göre Hafız Mehmet Bey'in iki kez izin kullandığı anlaşılmaktadır. Bunların ilki, 19 Mayıs 1921 tarihinde üç ay,²³⁹ diğeri ise 9 Mart 1922 tarihinde dört ay şeklinde gerçekleşmiştir.²⁴⁰

Hafız Mehmet Bey, Meclis içerisindeki siyasi faaliyetlerde ise I. Dönem TBMM'in iki temel kutbu olan I. ve II. Grupların hangisine mensup olduğuna dair farklı bilgiler yer almaktadır. Bu noktadan hareketle, başlangıçta Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki I. Grup'ta yer aldığı, akabinde bir müddet bağımsız hareket ettiği ve daha sonra muhalif kanadın kurduğu II. Grup'a geçtiği değerlendirmeleri yapılmaktadır.²⁴¹ Özellikle Hafız Mehmet Bey'in 1922'den itibaren sertleşen muhalefeti de bu değerlendirmenin temel nedeni olması muhtemeldir. Ancak Hafız Mehmet Bey kendi ifadelerinde TBMM'ye katılımından Meclis'in feshine kadar I. Grup'ta yer aldığını söylemiştir. Fakat, Trabzon Meselesi şeklinde zikredilen hadiseyle birlikte, özellikle dönemin Dahiliye Vekili Fethi Bey'in konuyla ilgili Trabzon'a yaptığı ziyaret sonrası yaşanan tartışmalar, bir uzaklaşmaya sebep olmuştur. Hafız Mehmet Bey de bu olay nedeniyle Fethi Bey'e tavır aldığını ve

²³¹ Hafız Mehmet Bey'in Birinci Dönem TBMM Seçim Mazbatası, No: SM_410_1_1, TBMM Arşivi.

²³² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 141, Cilt: 8, s. 4.

²³³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 9, s. 18.

²³⁴ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 151, Cilt: 16, s. 651.

²³⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 18, s. 20

²³⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 28, s. 21

²³⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 97, Cilt: 13, s. 200.

²³⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 156, Cilt: 16, s. 277.

²³⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 36, Cilt: 10, s. 321.

²⁴⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 5, Cilt: 18, s. 125.

²⁴¹ Çoker, a.g.e. Cilt: 3, s. 939; Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 130.

akabinde I. Grup içerisinde çekinik davrandığını ifade etmiştir.²⁴² Ayrıca Hafız Mehmet Bey'in beyanlarında II. Grup'a geçtiğine dair bir ifade yer almamakla birlikte,²⁴³ bahsi geçen hadiseden sonraki Meclis faaliyetlerinden, II. Grup'a daha yakın bir çizgi takip ettiği de görülmektedir.

2.2.1. Yaptığı Konuşmalar

Hafız Mehmet Bey'in mebusluk faaliyetlerinde, 1921 yılının Şubat ve Eylül ayları arasında aktif bir görüntüsü olmamıştır. Meclis'e katıldıktan hemen sonra 3 Şubat'ta Adliye Vekaleti'ne seçilmesi ve Mayıs ayında da üç aylık izne ayrılması Meclis faaliyetlerinden uzak kalmasına neden olmuştur. Ancak bu süreçte siyasetten uzak kalmamış, Batum'a giderek Enver Paşa ile görüşmesi, dönemin önemli hadiseleri arasında yer almıştır.

Eylül ayıyla birlikte Meclis'e tekrar dönen Hafız Mehmet Bey, konuşmalarında bağımsız hareket etmesinin yanında, muhalefet özelliği dikkat çekmiştir. Ayrıca konuşmalarında Meclis'e katıldığı tarihten itibaren ılımlıdan sertleşmeye doğru giden bir süreç yaşandığı görülmektedir. Özellikle Trabzon'da TMHC'ye yönelik soruşturma başlatılmasıyla Meclis'te Hükümet'e karşı sert ifadeler kullanmaya başlamıştır. Kahya Yahya cinayetiyle de bu durum daha da üst seviyeye çıkmıştır. Böylece Hafız Mehmet Bey siyasi alanda olduğu gibi Meclis faaliyetlerinde de giderek Hükümet kanadından uzaklaşmıştır.

2.2.1.1. Hukuk

Hafız Mehmet Bey'in mebusluk faaliyetlerinde hukuk alanındaki konuşmaları önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bunların çoğunluğu Adliye Encümeni çalışmaları kapsamında olmuştur. Bu süreçte çeşitli kanun düzenlemelerinin yanında, çeşitli bölgelerde patlak veren iç isyanlar, asker kaçakları ve vatana ihanet gibi konularda İstiklal Mahkemeleri'nin verdiği kararlar, konuşma yaptığı başlıca meseleler olmuştur. Hafız Mehmet Bey'in hukuk alanındaki beyanatlarında en önemli husus ise İstiklal Mahkemeleri ile ilgili ifadeleridir. Bu mahkemeleri sert bulması ve kaldırılması gerektiği yönündeki görüşleri dikkat çekmiştir.

İlk konuşması ise Bayburt'ta cereyan eden Şeyh Eşref isyanı²⁴⁴ sebebiyle tutuklu bulunan 13 kişinin affedilmesi hakkındaki kanun görüşmesiyle ilgili olmuştur. Dahiliye Encümeni'nin 13 kişi

²⁴² TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_2.

²⁴³ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_2.

²⁴⁴ Hart Olayı olarak da bilinen bu isyan Ekim 1919 tarihinde Bayburt'un Hart (Bugünkü adı "Aydıntepe") ilçesinde patlak vermiştir. Şeyh Eşref'in mehdilik ve peygamberlik iddiasıyla başlayan dini nitelikli ayaklanma, ilk etapta bölgeye gönderilen küçük askeri birliklerin dağınıklığı nedeniyle kontrol altına alınamamıştır. Bu hadisenin üzerine kendinde daha da güç bulan Şeyh Eşref, müridleri nezdinde de itibarını yükseltmiştir. Kısa zamanda 400 silahlı adam ve birçok müride ulaşan Şeyh'i ikna edebilmek için birkaç kez din adamlarından oluşan heyetler gönderilmiş fakat Şeyh, bu girişimleri geri çevirmiştir. Bunun üzerine isyanı bastırmak için Hart'a gönderilen Yarbay (Deli) Halit Bey komutasındaki askeri birlikler isyancıları kuşatmış, kendisine silah işlemediği iddiasında bulunan Şeyh, ilk top ateşinde öldürülmüştür. Ayrıca Nutuk'ta

için hazırlamış olduğu af kanunu kabul edilirken, aynı olayla bağlantılı olup, ceza alma korkusuyla kaçarak saklanan Sürmeneli Yakupoğlu Ali ve Yusuf oğlu Ali isimlerindeki iki şahsın, Meclis'e göndermiş olduğu af talebi içeren dilekçe üzerine, bu kişiler de affa tabi tutulmalı mı? konusu tartışılmıştır.²⁴⁵ Konu hakkında söz alan Hafız Mehmet Bey, bu kişilerin kaçak olmaları hasebiyle af kapsamına dahil edilmelerinin uygun olmadığını ifade etmiştir.²⁴⁶ Ertuğrul Mebusu Mustafa Kemal Bey de, bahsi geçen kişilerin firardayken başka bir suç işleyip işlemedikleri araştırılmalı, şeklinde bir itirazda bulunmuştur.²⁴⁷ Ancak oturumda kanun teklifi; "Şeyh Eşref meselesinde alakadar olanların cümlesi - hukuku şahsiye baki kalmak üzere - affedilmişlerdir.", şeklinde düzenlenerek kabul edilmiş ve firari durumda olan Sürmeneli iki şahıs da kanun kapsamına dahil edilmiştir.²⁴⁸

Hafız Mehmet Bey'in TBMM faaliyetleri içerisinde fikir beyan ettiği önemli konulardan biri de İstiklal Mahkemesi kararları üzerine olmuştur. İstiklal Mahkemeleri'nin tavrını sert bulan Hafız Mehmet Bey, ceza uygulamalarında daha yumuşak bir yaklaşım benimsemiştir. Hatta 14 Ocak 1922'de İstiklal Mahkemeleri hakkında yapılan bir gizli oturumda, Mustafa Kemal Paşa ile bu konuyu görüştüklerini ve artık İstiklal Mahkemesi uygulamasının kaldırılmasının daha uygun olacağı görüşüne vardıklarını ifade etmiştir. Konuşmasının öne çıkan kısımları şu şekildedir:²⁴⁹

(...)Başkumandan Paşa Hazretleri ile müzakere ettik, ve dedik ki ilerde inşallah bir şey olmaz; ve ahalimiz herhalde emin olmalıyız ki bir buçuk, iki sene evvelki gibi değil ve oldukça bugünkü davamızın ne olduğunu idrak etmiştir. Halkı bu kadar fena görmeyelim, bedbin görmeyelim. Halk da bu memleketin evladıdır. Fakat iğfal edilmiş, idlal edilmiş velhasıl bu hadiseler husule gelmiş, artık bu gün de bunları bir buçuk seneden beri tuttuğumuz tethiş idaresi altında tutmayalım, daha serbest bırakalım. Ahvali daha müterakkip bir hale getirelim. Ancak bir hadise çıktığı vakit bir yerde, oraya fevkalade bir heyet gönderelim(...)

2.2.1.2. Ekonomi

Ekonomi konusu Hafız Mehmet Bey'in en az konuşma yaptığı alan olmuştur. Mebusan Meclisi çalışmalarında olduğu gibi bu alanda yine, yolsuzluk iddiası olan konularla yakından ilgilenerek, halkın durumu ve ihtiyaçlarını ön planda tutan ifadeleri kullanmıştır.

bu hadise hakkında Mustafa Kemal Paşa; yalancı peygamber değerlendirmesi yapmıştır. Aynı zamanda Sürmene'de de önemli sayıda müridi bulunurken, Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet eden ve Milli Mücadele aleyhinde çalışan Sürmeneli Ömer Fevzi'nin de Şeyh Eşrefle bağlantılı olduğu iddia edilmiştir. Alaattin Uca - Aytunç Ülker, "Bayburt'ta Şeyh Eşref İsyanı", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 19, 2016, s. 80-86; Atatürk, **a.g.e.**, s. 444.

²⁴⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 97, Cilt: 13, s. 197.

²⁴⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 97, Cilt: 13, s. 198.

²⁴⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 97, Cilt: 13, s. 197.

²⁴⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 97, Cilt: 13, s. 199.

²⁴⁹ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 144 Cilt: 16, s. 616.

Hafız Mehmet Bey'in yaptığı ilk konuşma 30 Kasım 1922 tarihine tesadüf etmekte olup, Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'e yönelik sert eleştiriler barındırmaktadır. Tartışma konusu ise Reji İdaresi ve Büyük Taarruz sonrası terk edilmiş malların durumuyla ilgilidir. Reji hakkında Hafız Mehmet Bey tarafından ilk olarak 17 Ağustos 1922'de bir istizah takriri Meclis'e sunulmuş, fakat Hükümet kanadından uzun bir süre yanıt alınamamıştır. Bunun üzerine bir de sual takriri vermiştir. Nitekim 30 Kasım'da Maliye Vekili'nin Meclis'e gelmesiyle konu gündeme taşınmış ve söz alan Hafız Mehmet Bey, Hasan Fehmi Bey'e sert eleştirilerde bulunmuştur. Yaptığı konuşmada ilk olarak geç cevap verilmesini eleştiren Hafız Mehmet Bey, Reji Genel Müdürü Mithat Bey'in 400-500 bin Lira aralığında yolsuzluk yaptığını söylemiştir. Bu durumun nedeni olarak da Maliye Vekili'ni sorumlu tutmuştur. Esasında şirket statüsündeki Reji İdaresi kadrolarına tayinleri Maliye Vekili'nin atama yaptığına dikkat çekerek ortaya çıkan olumsuzluktan da sorumluluğu başkasına yüklemesini kabul etmediğini belirtmiştir. Çünkü, Mithat Bey'in eylemlerine karşı Hasan Fehmi Bey'in vaktinde tedbir almadığını öne sürmüştür. Diğer taraftan hem Pontuşçulardan hem de Büyük Taarruz sonrası Yunanlıların geri çekilmesiyle kontrol altına alınan bölgelerdeki taşınmazlarla ilgili de Hükümet'in uygulamalarını eleştirmiştir. Bu bölgelerdeki mülkleri Reji İdaresi'nin hızlı bir şekilde satışa çıkarmasıyla yolsuzlukların meydana geldiğini ve Hükümet'in bu konuda tedbirsiz davrandığını söylemiştir.²⁵⁰

Hafız Mehmet Bey'in eleştirilerine ise Maliye Vekili cevabında; Hükümet tarafından gerekli tedbirlerin alınmaya çalışıldığını ve yapılan yolsuzluklara karşı halkın hukukunun aranılacağını söylemiştir.²⁵¹ Tartışmaların ardından Hafız Mehmet Bey'in istizah takriri nedeniyle Maliye Vekili Hasan Fehmi hakkında güvenoyu yoklaması yapılmış fakat çoğunluk sağlanmadığı için bir sonraki oturuma ertelenmiştir.²⁵² Akabinde yapılan oylamada ise Maliye Vekili, 137 kabul, 11 çekimser oyla güven tazelemiştir. Ancak Hafız Mehmet Bey bu yoklamaya katılmamıştır.²⁵³

Hafız Mehmet Bey'in ekonomi alanında beyanatta bulunduğu diğer husus ise, Aşar, Ağnam ve Musafakat vergileri hakkındaki düzenlemeyle ilgili olmuştur. Hayvanlardan alınan Ağnam vergisinin Hükümet'in hayvancılığın iyileştirilmesi için sekiz misli alınan verginin, beş misline düşürülmesiyle ilgili olan 5. Madde hakkında Hafız Mehmet Bey farklı bir yaklaşım göstererek, Ağnam Vergisi'nin on misline çıkarılarak üreticiden değil mezbahalardan yani tüketiciden alınması yönünde bir tadil takriri vermiştir.²⁵⁴ Takrirden sonra kürsüye gelerek görüşlerini açıklayan Hafız Mehmet Bey; Hükümet'in hayvan sayısını arttırmak için verdiği teklifi yanlış bulmadığını söyledikten sonra, verginin üretici üzerinden kaldırılmasıyla hayvan sayısındaki artışını daha kolay

²⁵⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 148, Cilt: 25, s. 141-142.

²⁵¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 148, Cilt: 25, s. 144-147.

²⁵² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 148, Cilt: 25, s. 144-147.

²⁵³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 148, Cilt: 25, s. 180-181.

²⁵⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 161, Cilt: 26, s. 33.

sağlanacağını savunmuş ve vergiyi bir nevi et yiyen kesimden almanın köylüyü de rahatlatacağını ifade etmiştir. Ancak tüketicinin talep göstermemesi halinde ne olacak? Şeklindeki itirazlara da; o halde hayvanlar milli servet olarak milletin yani devletin elinde kalır, demiştir. Aynı zamanda Hafız Mehmet'in bakış açısını belirginleştiren bir ifade de şu ki, vergi alınacak kesimle ilgili olarak: "(...)Hatta bundan bir milyon lira dahi kayibetsek bu teklifi kabul edelim. Ondan sonra eti kim yiyorsa Hükümet resmini onlardan alsın. Bu suretle şehirlerde ve kasabalarda oturan ecanip ve süfera da bu vergiyi vermekle mükellef olur.", ifadelerini kullanmıştır. Esasında bakış açısıyla toplumun yoksul kesimini desteklemek niyetinde olduğu anlaşılmakla birlikte, Maliye Encümeni'nden Ali Cenani Bey verdiği cevapta, niyet olarak güzel bir yaklaşım olduğunu ancak vergiyi tamamen kaldırmanın devlet için önemli bir kayıp meydana getireceğini söylemiştir. Bu nedenle de teklifi doğru bulmadığını ifade etmiştir.²⁵⁵ Açıklamalardan sonra Meclis'in oyuna sunulan bu takrir reddedilirken,²⁵⁶ Hükümet'in teklifi mebuslarca kabul edilmiştir.²⁵⁷

2.2.1.3. Siyaset

Hafız Mehmet Bey, siyaset alanında açık ve gizli oturumlarda çeşitli meselelerle ilgili önemli konuşmalar yapmıştır. Beyanatta bulunduğu konular arasında; Ankara Anlaşması, Yusuf Kemal Bey'in İstanbul ziyareti, Lozan görüşmeleri ve Trabzon Meselesi gibi önemli başlıklar yer almaktadır. Aynı zamanda Hafız Mehmet Bey siyasi mevzularla ilgili dört sual takriri de sunmuştur. Ayrıca TBMM faaliyetlerinde Meclis'e yaklaşık 9 ay geç katılması, mebusluk döneminde 7 ay izin kullanmış olması ve bazı süreçlerde Meclis'te bulunmaması nedeniyle, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu' (TEK) nun hazırlanışı, saltanatın kaldırılması ve Ali Şükrü Bey cinayeti gibi bazı önemli konularda sahip olduğu kanaatler öğrenilememiştir.

Hafız Mehmet Bey'in konuşmalarında 1921 Aralık'ından 1923'e doğru giderek sertleşmesi en dikkat çekici noktadır. Hafız Mehmet Bey'in iktidar kanadıyla ne kadar yakın olduğu bir soru işareti olmakla birlikte, başlangıçta Mustafa Kemal Paşa ile teşrik-i mesaide bulunmuş ve söylemlerinde Hükümet'e yönelik daha ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir. Bunun en önemli örneklerinden biri 15 Ekim 1921'de gerçekleşen Ankara Anlaşması müzakereleridir. Esasında bu anlaşma ile güney sınırları konusu çözülürken Misak-ı Milli'den bazı tavizler de verilmiştir.²⁵⁸ Meclis'teki müzakerelerde de mebusların eleştiri yönelttikleri konu bu olmuştur. Hafız Mehmet Bey ise yaptığı

²⁵⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 161, Cilt: 26, s. 34.

²⁵⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 161, Cilt: 26, s. 34.

²⁵⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 161, Cilt: 26, s. 35.

²⁵⁸ Misak-ı Milli'nin Birinci Maddesi'nde güney sınırı olarak; Mondros Ateşkesi itibarıyla(30 Ekim 1918) varolan hat kabul edilmiştir. Buna göre sınır; doğuda Kerkük'ün güneyinden başlayıp Halep'i de içine alacak şekilde batıya doğru uzanarak Antakya da dahil olmak üzere Akdeniz'de son bulmuştur. Nitekim dönemin koşulları göz önüne alınarak Ankara Anlaşması'nda bazı tavizler verilmiş ve Hatay hariç günümüzdeki Suriye sınırı ortaya çıkmıştır. Hatay ise 1939 yılında yeniden Anavatan'a dahil edilmiştir. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 11, Cilt: 1, s. 144.

konuşmada ılımlı bir tavır sergilemiştir. Sınır konusunda, “Sevr Anlaşması’na göre iyi, Misak-ı Milli’ye göre kötü” değerlendirmesini yapan Hafız Mehmet Bey, aynı zamanda devletin içerisinde bulunduğu askeri, siyasi ve ekonomik durumu da anlamak gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Anlaşma’da Türkiye’nin menfaatlerinin esas alınması gerektiğini ve devletin bağımsızlığını zedelenmemesi gerektiğinin önemini vurgulamıştır.²⁵⁹ Hafız Mehmet Bey’in bu sözleri önemli bir kıyas ölçüsü de olmuştur. Şöyle ki, yaklaşık 1,5 yıl sonra Lozan görüşmelerinin ilk safhasına dair müzakerelerde bunun tam tersi bir tutum göstererek ağır eleştirilerde bulunacaktır.

Ankara Antlaşması ile ilgili Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey de söz alarak eleştirilere cevap vermiş, antlaşmada hukuki anlamda Devlet’in bağımsızlığını zedeleyen bir durum olmadığını belirtmiştir. Taviz meselesinin ise, ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik, askeri ve siyasi açıdan yaşanan zor koşullar nedeniyle kabul edildiğini söylemiştir. Antlaşmanın maddeleri ise yapılan izahatlar ve konuşmalar sonrası Meclis tarafından kabul edilmiştir.²⁶⁰

Hafız Mehmet Bey’in görüş beyan ettiği diğer bir husus ise, Heyeti Vekile’nin Salahiyeti ve Mesuliyeti, hakkındaki kanun düzenlemesidir. Bu konunun gelişim sürecine bakıldığında, 23 Nisan’da Meclis açıldıktan sonra yönetim şekli olarak meclis hükümet sistemi kabul edilmiştir.²⁶¹ Buna göre hükümet üyeleri, Meclis tarafından aday gösterilen mebuslar arasından seçilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak, 4 Kasım 1920’de yapılan bir düzenlemeyle Heyet-i Vekile yani hükümet bakanları, Meclis Başkanı’nın aday gösterdiği mebuslar arasından seçilmeye başlanmıştır. Ocak 1921’de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile de aynı uygulama devam etmiş, ayrıca Hükümet üyelerinin kendi aralarından bir reis seçmeleri de hükümet sistemine eklenmiştir. Böylece İcra Vekilleri Heyeti Reisi adında yani bir nevi başvekillik makamı oluşturulmuştur. Aynı zamanda bu karar, meclis hükümeti sisteminden, kabine sistemine doğru bir kayış anlamına da gelmekteydi.²⁶² Ancak bu usul, vekillerin (bakanların) seçilmesinde, Meclis’te yer alan karşıtlıklar nedeniyle zorluklara neden olmuştur.²⁶³ Meclis hükümeti sistemine ve kuvvetler birliğine dayalı bir anlayışa sahip olan TBMM, hükümet sisteminde yaşanan bu zorlukların aşılması için Kasım 1921’de yeni bir düzenleme yapılmak istenmiştir. Evvelce Hükümet, Meclis Başkanı’nın gösterdiği adaylar arasından

²⁵⁹ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 93, Cilt: 13, s. 321-322.

²⁶⁰ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 93, Cilt: 13, s. 328-331.

²⁶¹ Güçler birliği ilkesine dayalı olan meclis hükümet sistemi, kökenlerini ünlü Fransız düşünür J.J. Rousseau’nun; “milli iradenin ve egemenliğin bölünmezliği” ilkesinden almaktadır. İlk defa Fransız İhtilali’nden sonra ilan edilen Cumhuriyet döneminde uygulanan bu sisteme göre: meclis, yasama, yürütme ve yargı gibi erkleri kendi elinde toplar ve hükümet de meclis’in tespit ettiği bir icra vekilleri heyetinden oluşur. Bu nedenle de Osmanlı’da bakanlıklar için “Nazır” ifadesi yer alırken, TBMM döneminde, Meclis’i temsil manasında, “Vekil” ifadesi kullanılmıştır. Öte yandan geçmiş dönemlerdeki yönetim sistemleriyle benzeşmeyen bu hükümet sistemi, hem “milli irade ve egemenlik” temelinde cumhuriyete giden yolun aşamalarını oluşturmak isteyen Mustafa Kemal Paşa için, hem de ülke idaresinin kontrolünü Meclis’e vermesi nedeniyle muhalif kesim için uygun görülmemiştir. Yavuz Aslan, **TBMM Hükümeti Kuruluşu Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 30-36.

²⁶² Tanör, **a.g.e.**, s. 273.

²⁶³ İhsan Güneş, **Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Hükümetler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 299.

seçilirken, yeni düzenlemeyle; bir nevi Meclis Başkanı'nın seçeceği bir icra vekilleri reisinin kendi kabinesini oluşturması ve daha sonra da güvenoyu almak için listesini Meclis'e sunması ve aynı zamanda hükümetin yetki ve sorumluluklarının da yeniden belirlenmesi kararlaştırılmıştır.²⁶⁴

Tasariyı hazırlayan encümen üyesi Selahaddin Bey düzenlemeyi; devletin, ortak bir siyasi konjonktürle yönetilmesi ve daha bağımsız bir şekilde çalışabilmesi için duyulan gereklilikle müdafaa etmiştir.²⁶⁵ Hafız Mehmet Bey ise tasariya karşı olmakla birlikte: TEK'in birinci maddesine atıfla; "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" ifadesini kullanarak, meclis hükümet sisteminin varlığını savunmuştur. Kendi nezdinde, vekillerin Meclis tarafından güvenoyu alarak seçilmesiyle, bir icra vekilleri reisinin kabine için Meclis'ten güvenoyu alması arasında hukuki açıdan bir fark görmediğini söyleyerek, bu teklifin reddedilmesi ve sık sık kanunlarla hükümet sistemini değiştirmek yerine Meclis uygun görüyorsa yeni bir anayasa yapılmasının daha uygun olacağını ifade etmiştir.²⁶⁶ Esasında Hafız Mehmet Bey'in bu ifadelerine benzer konuşmaları farklı zaman ve yerlerde de yaptığı görülmektedir. Özellikle rejim ve demokrasiye bakış açısında diktatörlüşmeye karşı dikkat çekici bir hassasiyet taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu hassasiyetin ortaya çıkmasında I. Dünya Savaşı'ndaki İTF Hükümeti'nin etkili olması muhtemeldir. Bu endişe TBMM'nin açılışından beri muhalefetin en çok üzerinde durduğu meselelerden biri olmuştur. Nitekim Hafız Mehmet Bey de meclisin yani yasama organının hakim olduğu bir hükümet sistemini savunmuştur.

Tasarının müzakereleri ise bir haftadan fazla sürmüş ve Meclis Başkanı'nın seçeceği İcra Reisi'nin Meclis tarafından da onay alması şeklinde bir ekleme yapılmasını içeren Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının takriri kabul edilerek, teklif yeniden encümene gönderilmiştir.²⁶⁷ Fakat bu istikamette bir değişiklik yapılamadan, 8 Temmuz 1922'de Büyük Taarruz arifesinde olunması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'nın cephe işleriyle ilgilenmesi ve muhalif kanat olan İkinci Grup'un girişimiyle yapılan düzenleme sonucunda, neredeyse eski sisteme dönülerek vekillerin seçiminde Meclis Başkanı'nın aday göstermesi usulü kaldırılmış ve yeniden Meclis'in adayları arasından seçilmesine dönülmüştür.²⁶⁸

Hafız Mehmet Bey'in siyasal faaliyetlerinde ve konuşmalarında en sert eleştirilerde bulunduğu konu ise Yusuf Kemal Bey'in İstanbul ziyareti meselesidir. 1922 yılına tesadüf eden bu hadise aynı zamanda Hafız Mehmet Bey'in Hükümet kanadı olan Müdafaa-i Hukuk Grubu'ndan uzaklaşıp muhalefete yaklaştığı evredir. Tartışmanın ortaya çıkışı ise, Sakarya Savaşı sonrası Paris'te tertip edilen barış konferansına gitmek için Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın

²⁶⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 116, Cilt: 14, s. 322.

²⁶⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 116, Cilt: 14, s. 328.

²⁶⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 116, Cilt: 14, s. 333-334.

²⁶⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 121, Cilt: 15, s. 4.

²⁶⁸ Tanör, **a.g.e.**, s. 273.

izni ve talimatıyla Şubat ayında İstanbul'a ziyarette bulunmasıyla meydana gelmiştir. Yusuf Kemal Bey, İstanbul'a vardktan sonra ilk önce Sadrazam Tefik Paşa ve Hükümet'ten İzzet Paşa ile biraraya gelmiştir. Akabinde ise İzzet Paşa'dan gelen talep üzerine Halife Vahdettin ile de görüşen Yusuf Kemal Bey, İtilaf Devletlerine karşı İstanbul ile ortak hareket etme fikrini gerçekleştirmek ve ilişkileri yumuşatmak niyeti taşımaktadır. Ancak Halife ile buluşma Yusuf Kemal Bey açısından beklediğinin aksinde gelişmiş ve Padişah'ın karşısına bir arzuhalci gibi çıkarılmıştır. Öyle ki, Padişah cevap vermeye tenezzül bile etmemiştir. Ayrıca Tefik Paşa ilk görüşmede Yusuf Kemal Bey'e İstanbul'un konferans için heyet göndermeyeceğini söylemiş fakat daha sonra bundan vazgeçmiştir.²⁶⁹ Bu hadise konferansta İtilaf Devletleri'nin yararına bir ikilik yaratırken TBMM Hükümeti'ni zor duruma düşürmüştür. Nitekim konferanstan Ankara için olumlu bir netice çıkmamıştır.

Hadisenin Ankara'da öğrenilmesi üzerine ise Meclis'te tartışmalar meydana gelmiş ve Aydın Mebusu Tahsin Bey ve arkadaşları Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki faaliyetlerine dair istizah takriri vermiştir. Hafız Mehmet Bey de ayrı bir sual takriri sunarak aynı konu hakkında İcra Vekilileri Heyeti'nden bilgi istemiştir.²⁷⁰ 6 Mart'ta yapılan oturumda değerlendirilmeye başlanan konu daha sonra gizli oturuma geçilerek devam etmiştir. Takrir üzerine ilk olarak Hariciye Vekaleti Vekili Mahmut Celal Bey kürsüye gelerek cevap vermiştir. Mahmut Celal Bey yaptığı konuşmada: Hilafet makamının TBMM tarafından tanındığını ve bu nedenle de eğer İstanbul'un düşmanların aleti olmaktan vazgeçmek yönünde ciddi bir niyeti varsa, Yusuf Kemal Bey'e gerekli mercilerle görüşmesi için salahiyet verildiğini söylemiştir. Daha sonra ise Yusuf Kemal Bey, İzzet Paşa tarafından bir nevi tuzağa düşürülerek Padişah'ın karşısına çıkarıldığını ve bu görüşmede de olumlu gelişme yaşanmadığını ifade etmiştir.²⁷¹

Mahmut Cemal Bey'in ardından kürsüye gelen Hafız Mehmet Bey ise uzun bir konuşma yaparak sert eleştirilerde ve tavsiyelerde bulunmuştur. Yusuf Kemal Bey'in yaptığı görüşmeyle ilgili; Meclis'in meşruiyetini sağlamak için mi? Padişah ile biraraya gelindiğini ve Padişah'ın bu konuda söz hakkı olmadığını söylemiştir. Hilafet'e bağlı olmakla birlikte, Sultan Vahdettin'le görüşen bir Hükümet'e güvenemeyeceğini ifade etmiştir. Eleştirilerinden sonra meseleyi daha da ileri taşıyan Hafız Mehmet Bey çözüm olarak, Hükümet'in düşürülmesini, Padişah'ın da hâl edilmesini

²⁶⁹ TBMM Heyeti bu görüşmeler için İstanbul'da bulunduğu esnada Yusuf Kemal Bey'in katibi Kemal Bey'in kayınpederinin evindeki valizi için Padişah Vahdettin, ajanlar göndererek valizdeki belgelerin fotoğraflarını çekirmiş ve fotoğraflar İngiliz Yüksek Komiseri H. Rumbold'a ulaştırılmıştır. Bu belgelerde TBMM Hükümeti tarafından konferansta izlenecek politikalara dair bilgiler bulunduğu iddia edilmiştir. Salahi Sonyel, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, AAM Yayınları, Ankara, 2010, s. 417-418.

²⁷⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 18, s. 60.

²⁷¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 18, s. 63.

önermiştir. Ancak İstanbul'un işgal altında olması nedeniyle Padişah ile ilgili teklifinden vazgeçmekle birlikte, Hükümet'in düşürülmesinin lazım geldiği konusunda ısrarını sürdürmüştür.²⁷²

İstanbul'un aldatmacası şeklinde gerçekleşen Yusuf Kemal Bey ve Vahdettin görüşmesi hakkında bir türlü Hafız Mehmet Bey'in eleştirilerinin dinmemesi üzerine kürsüye, Fevzi Paşa gelmiş fakat tartışmaların devam etmesi üzerine bu kez de Mustafa Kemal Paşa söz almıştır. Yusuf Kemal Bey'in İstanbul ile temasını; "vazife-i insaniyeye, vazife-i vicdaniyeye ve vazife-i hamiyete" davet olarak değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, bu hadise nedeniyle Hükümet'in eleştirilmesinin yersiz olduğunu söylemiştir.²⁷³ Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasının ardından ise Meclis'te müzakereler kafi görülmüştür. Bir gün sonra Yunus Nadi Bey ve arkadaşları tarafından, hadiseyle ilgili İstanbul Hükümeti'nin entrika çevirdiğinin anlaşıldığı ve Hükümet için güvenoyu yoklaması yapılması yönündeki taktir üzerine²⁷⁴ Meclis'te yapılan oylamada Hükümet, 155 oyla güven tazelerken Hafız Mehmet Bey, red oyu vermiş, ayrıca muhalif isimlerden Ali Şükrü Bey de çekimser kalmıştır.²⁷⁵

1923 yılında TBMM'nin gündemini oluşturan en önemli hadiselerden biri de Büyük Taarruz ile gelen zafer sonrası barış anlaşması meselesi olmuştur. Bu istikamette İtilaf Devletlerinin davetiyle 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan görüşmeleri katılımcı tarafların taviz vermemesi üzerine Şubat ayında kesintiye uğramıştır. Diplomatik girişimlerin bu şekilde akamete uğramış olması yeniden savaşı gündeme taşımıştır. Artan gerilim Meclis'e de yansımış ve Hükümet, başta Hafız Mehmet Bey olmak üzere muhalefetin sert eleştirilerine maruz kalmıştır. Aynı zamanda Hafız Mehmet Bey bu konuyla ilgili biri sual olmak üzere iki de taktir vermiştir.

Hafız Mehmet Bey'in Lozan görüşmeleriyle ilgili bilgi almak için verdiği sual taktiri üzerine,²⁷⁶ 3 Mart 1923 tarihli oturumda İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey, Lozan'la ilgili kapsamlı bir konuşma yapmıştır. Rauf Bey'den sonra söz alan Hafız Mehmet Bey, yaptığı konuşmayla, başta Türk müzakere heyeti reisi İsmet Paşa ile birlikte başarısız geçen ilk etap görüşmelerinin suçlusu olarak, Hükümet kanadını görmüştür. Ayrıca Avrupa'nın Türkiye'ye karşı yaklaşımının sebebini, İsmet Paşa ve heyetin Türk tezini yetirince anlatamamasına bağlamıştır. Ayrıca Misak-ı Milli'den taviz verilemeyeceğinin altını çizerek, bu çerçevede dışında bir müzakerenin kabul edilmeyeceğini diğer ülkelerin temsilcilerine bildirilmesini teklif etmiştir.²⁷⁷ Hafız Mehmet Bey'in bu ifadeleri Ankara Antlaşması ile ilgili sözleriyle kıyaslandığında, bulunduğu muhalif pozisyon açıkça anlaşılmaktadır.

²⁷² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 18, s. 70-71.

²⁷³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 18, s. 72.

²⁷⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Cilt: 18, s. 81.

²⁷⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Cilt: 18, s. 108-109.

²⁷⁶ BCA, 30-10-0-0.5.29.10.2/1, (14 Aralık 1922).

²⁷⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 167, Cilt: 26, s. 162.

Gizli oturuma geçilerek devam eden müzakerelerde, şiddetli tartışmalar devam etmiştir. Hafız Mehmet Bey de müzakerelere katılarak, ilginç bir takrir sunmuştur. Bir nevi devletin gizli bilgilerinin yaklaşık 340 mebusla konuşulmasının uygun düşmeyeceğini söylemiş ve 10 ile 30 kişi aralığında bir heyet oluşturulmasını, bu heyet vasıtasıyla da barış anlaşmasının müzakere ve tetkik edilmesini önermiştir.²⁷⁸ Sunduğu takrirden ise; barış görüşmeleri için yeni bir heyet seçilmesini ya da mevcut heyete itimat buyrulmasını teklif etmiştir. Ancak takrir Meclis tarafından kabul edilmemiştir.²⁷⁹ Bu süreçte Hafız Mehmet Bey'in, Yusuf Kemal Bey meselesinde olduğu gibi bu konuda da Hükümet'i düşürme eğiliminde olduğu görülmektedir.

Bir sonraki gizli oturumda da benzer mahiyetteki müzakerelerde Hafız Mehmet Bey, görüşlerini yinelemiş ve Hükümet'i, sorumluluğu Meclis'e yüklemekle suçlamıştır.²⁸⁰ Ayrıca konuşmasında, Musul Meselesi ve İstanbul'un işgalciler tarafından boşaltılması konularına da değinmiştir. Lozan görüşmelerinde Musul meselenin sonraya bırakılmasıyla ilgili öneri hakkında, bu durumun bir "İngiliz fırıldacı" olabileceğini söylemiştir. Ek olarak da "Musul alınacaksa alınsın verilecekse verilsin fakat mevzu tehir edilmesin" şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Diğer taraftan İstanbul'un boşaltılması konusunda ise işgalcilerin İstanbul'u boşaltmaya niyetlerinin olmadığını ve Türk Heyeti'nin Lozan'da bu meseleyle ilgili yeterince uğraşmadığını ifade etmiştir.²⁸¹

Hafız Mehmet Bey'in siyaset alanında son konuşması ise TMHC hakkında olmuştur. Bu hadise Hükümet ve Trabzon arasında gerilim yaşandığı bir sürece tesadüf etmiştir. Konuyla ilgili Hafız Mehmet Bey; Trabzon'daki askerler için THMC tarafından bağış amacıyla İstanbul'dan tedarik edilen kılık kıyafet gibi ürünlerden gümrük vergisi alındığından şikayet etmiştir. Oysa Kızılay ve Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri gibi kuruluşların bu vergiden muaf tutulduğunu ve bu nedenle de durumun düzeltilmesini istemiştir.²⁸² Hafız Mehmet Bey'in bu istikamette vermiş olduğu takrir ise,²⁸³ Meclis tarafından görüşülerek Kavanin-i Maliye Encümeni'ne gönderilmiştir.²⁸⁴

2.2.1.4. Azınlıklar

Hafız Mehmet Bey, Mebusan Meclisi'nde olduğu gibi TBMM döneminde de azınlıklar konusuyla yakından ilgilenmiştir. Yapmış olduğu konuşmalarda özellikle Samsun civarında yaşanan Pontuşçuluk faaliyetleri hakkında ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemiştir. Bu süreçte bölgede

²⁷⁸ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 4, s. 40.

²⁷⁹ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 4, s. 39.

²⁸⁰ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Cilt: 4, s. 98.

²⁸¹ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Cilt: 4, s. 98-99.

²⁸² T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 144, Cilt: 16, s. 46.

²⁸³ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 144, Cilt: 16, s. 45-46.

²⁸⁴ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 144, Cilt: 16, s. 47.

Pontuşçulara karşı yürütölen askeri faaliyetlerde, suçlu suçsuz ayrımının yapılmasını ve Türk ya da Rum sivillerin mağdur edilmemesini savunmuştur.

Hafız Mehmet Bey'in beyanatlarına konu olan hadise ise Samsun civarındaki azınlıklar ve Türkler arasındaki gelişmelerdir. Aynı zamanda bu bölgedeki olaylar Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesine de vesile olmuş ve dönemin siyasi gündeminde önemli bir yer tutmuştu. Milli Mücadele'nin kırılğan evrelerinden biri olan 1921 yılının yaz aylarında, bir yandan Yunan taarruzu diğler taraftan Karadeniz sahasındaki Pontuşçuluk faaliyetleri Hükümet'i ciddi şekilde yormuştur. Yunan Donanması'nın 9 Haziran 1921'de İnebolu'yu bombalaması ve işgal ihtimalinin ortaya çıkmasının yanında, Samsun bölgesinde Pontus çetelerinin Müslümanlara yönelik baskısı ve zulmünün artması üzerine Hükümet, Karadeniz kıyılarını savaş alanı ilan etmiştir. Ayrıca Samsun bölgesinde 15 – 50 yaş arasındaki Rumların tehcir edilmesi şeklinde de bir karar alınmıştır.²⁸⁵

Samsun ve Ordu bölgesinde yaşanan Pontuşçuluk faaliyetlerinin yarattığı tehditlere karşı Merkez Ordusu görevlendirilmiştir. Bu ordu, Orta Anadolu'daki asayişsizliklerle ilgilenmesi için 3. Kolordu lağvedilerek 9 Aralık 1920'de kurulmuş ve başına da Nurettin Paşa getirilmişti.²⁸⁶ Ancak Nurettin Paşa hakkında bu bölgedeki faaliyetlerde sert ve kanunsuz uygulamalarda bulunduğuş gerekçesiyle şikayetler yapılmıştır. Ayrıca bu meseleden kısa bir süre önce Koçgiri Aşireti lideri Alişir önderliğinde başlayan Kürt devleti kurmak amacı güden Koçgiri İsyanı'na da Nurettin Paşa müdahale etmiş ve hakkında benzeri şikayetler yapılması nedeniyle, Meclis tarafından soruşturma açılmış ve bir komisyon görevlendirilmiştir. Hafız Mehmet Bey'in konuyla ilk ilgileniş i ise henüz Temmuz ayında olmuştur. İzinli olarak bulunduğuş Samsun'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiğ i yazılarla konuya dikkat çekmeye çalışmıştır. 17 ve 18 Temmuz tarihli telgraflarda, 15-50 yaş arasındaki Rum erkeklerle birlikte kadın ve çocukların iç kesimlere sevk edilmeleri hakkında bölgede ortaya çıkan bazı endişeleri dile getirmiş, nakil esnasında Rum kadın ve çocukların, hayat ve namuslarına saldırı olabileceğ i iddialarının konuşulduğuşu aktarmıştır. Bu gibi bir hadisenin gerçekleşmesi halinde ise Milli Mücadele'ye karşı olumsuz bir intiba yaratabileceğ ini ve Müslümanların da böyle bir durumu kabul etmeyeceğ ini ifade etmiştir.²⁸⁷ Ayrıca Ordu Kumandanı (Nurettin Paşa) hakkında da süreci iyi değ erlendiremediğ i şeklinde kanaatler olduğ unu bildirmiştir.²⁸⁸ Mustafa Kemal Paşa ise bu süreçte cereyan etmekte olan Eskişehir-Kütahya savaşları dolayısıyla cephe iş lerine yoğunlaşmıştır. Bu nedenle de yazdığ i telgrafta; ilerlemekte olan Yunanlıları durdurmak için cepheye hareket ettiğ ini söylemiş ve Hafız Mehmet Bey'e ait telgrafların Dahiliye Vekaleti'ne iletildiğ i cevabını vermiştir.²⁸⁹ Nitekim Eylül ayında Sakarya Savaşı ile

²⁸⁵ Alan, a.g.m., s. 61.

²⁸⁶ Atatürk, a.g.e., s. 449.

²⁸⁷ CA-01001254- 3.

²⁸⁸ CA-01001254- 2.

²⁸⁹ CA-01001254- 1.

Yunanlıların durdurulmasına kadar en önemli konu, savaşın seyri olmuştur. Bu nedenle de Samsun ile ilgili iddialar Ekim ayında gündeme gelebilmiştir.

Ekim ayına gelindiğinde Samsun için yapılan şikayetler nedeniyle, Lazistan Mebusları Osman Nuri ve Ziya Hurşit Beylerin Samsun bölgesinde yaşanan hadiseler hakkında bilgi almak için verdikleri sual takririyle 5 Ekim 1921 tarihli gizli oturumda, Dahiliye Vekili Fethi Bey'in katılımıyla konu görüşülmeye başlanmıştır. Hafız Mehmet Bey de tartışmalara katılarak hem hükümet, hem de Nurettin Paşa aleyhinde çeşitli ithamlarda bulunmuştur. Hükümeti bir nevi ilgisizlikle suçlarken, yaşanan olaylarda Nurettin Paşa'nın ihmali ve sert uygulamalarının olduğunu söylemiştir. Hafız Mehmet Bey kürsüden Nurettin Paşa'ya yüklenerek, sevk sürecinde ihmallerin yaşandığını ve ayrıca Rum çeteler tarafından Türklere karşı gerçekleştirilen saldırılarla ilgili de gerekli müdahalelerin yapılmadığı şeklinde eleştirilerde bulunmuştur. Önemli ifadeler barındırması hasebiyle konuşmanın bir kısmı doğrudan verilmiştir:²⁹⁰

(...)asıl mesele Nurettin Paşa kendinden başka kimseyi dinlememek kabiliyetinde bir adam olduğu için, bugün Samsun ve Havza dahilindeki ahali-i İslamiye, orada biriken 5 - 6 bin Rum eşkiyasının her gün tecavüzüne maruz kalmaktadır. Bunlar Dahiliye Velkaleti'ne her gün mutasarrıfların dahi vermekte oldukları raporlarla müeyyettir. Zannediyorum ki şu iki üç aydan beri yanan Müslüman köylerinin adedi altmışa balığ olmuştur. Her gün, yani hiç bir gün yoktur ki, vukuat olmasın. Daha bundan 20 gün mukaddem 150 kadar Müslümanın ellisini öldürdüler. Kırk kadını da alıp kaçtılar. Nurettin Paşa bu vekayii yalnız harita üzerinde tetkik ediyor. Sanki muntazam bir düşmanla cephe harbi yapıyor kanaatinde bulunduğu için, bütün kendisi düşünüyor. Bir çok hataları var ki, kasten yapılsa o kadar yapılamaz ve bu vekayi herhalde kasten yapılanlardan daha feciidir(...)

Konuşmasının devamında ise Hafız Mehmet Bey, bölgede 15-50 yaş arası Rumların nakledilmesi esnasında yağmacılık hadiselerinin yaşandığını da ifade etmiştir. Akabinde kürsüye gelen Dahiliye Vekili Fethi Bey yaşanan olaylar hakkında bilgiler verdikten sonra Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın değiştirilmesinin düşünüldüğünü söylemiş, fakat bazı mebuslar neden azletmiyorsunuz? şeklinde itirazlarda bulunmuşlardır.²⁹¹

29 Ekim'de de tartışılmaya devam edilen konuya Mustafa Kemal Paşa da dahil olarak; böyle hassas bir süreçte Nurettin Paşa'nın değiştirilmesini uygun görmediğini ve Fevzi Paşa'nın da aynı fikirde olduğunu ifade ettikten sonra, Dahiliye Vekili Fethi Bey'in Nurettin Paşa'nın azledilmesini istediğini ve konuyla ilgili lazım gelen takibin yapılacağını söylemiştir.²⁹² Nitekim, Hükümet ve ordu

²⁹⁰ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 87, Cilt: 13, s. 286.

²⁹¹ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 87, Cilt: 13, s. 284.

²⁹² T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 101, Cilt: 13, s. 409.

arasında ortaya çıkan bu anlaşmazlığı Meclis çözmüştür.²⁹³ Kısa bir süre sonra ise Nurettin Paşa azledilerek hakkında soruşturma yapılmasına karar verilmiştir. 21 Kasım 1921 tarihli gizli oturumda ise soruşturmanın usulüne dair müzakereler yapılmış ve Hafız Mehmet Bey yaptığı konuşmada, Nurettin Paşa'yla ilgili görüşlerini yineleyerek, Samsun bölgesine müstakil bir komisyon gönderilmesi gerektiğini ifade etmiş ve bu istikamette de Meclis'e bir teklif vermiştir. Fakat Hafız Mehmet Bey'in bu teklifi kabul edilmeyerek ayrı bir komisyon yerine Koçgiri isyanını araştırmakla görevli olan kurul, vazifelendirilmiştir.²⁹⁴ Bu süreçle ilgili Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, Nurettin Paşa'nın ağır bir ceza almasını önlediğini ifade etmiştir.²⁹⁵ Ayrıca, müzakerelerde hakkındaki suçlamalara yanıt vermek maksadıyla Nurettin Paşa'nın, biri Başkumandanlığa ve biri de Meclis'e olmak üzere gönderdiği iki mektup, oturumda okunmuştur. Mektuplarda kendisine yöneltilen suçlamaları reddederken, Hafız Mehmet Bey hakkında bazı iddialarda da bulunmuştur. Hakkındaki iddiaların, kendisine karşı yapılmış bir komplo olduğunu öne sürerken, Hafız Mehmet Bey'in Samsun Mutasarrıfı'na Nurettin Paşa'nın azlettirileceği yönünde bir telgraf gönderdiğini, ayrıca O'nun Rumlara karşı himayeci bir yaklaşım sergilediğini ima etmiştir.²⁹⁶

Hafız Mehmet Bey ile alakalı Hristiyanları himaye ettiğine dair benzeri bir iddiayı da Topal Osman Ağa, Ocak 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta öne sürmüştü.²⁹⁷ Ancak Hafız Mehmet Bey'e yöneltilen iddiaların temelinde, bu gibi konuları yüksek sesle dile getirmesi nedeniyle ortaya çıkan yanlış anlaşılma vardır. Hafız Mehmet Bey'in azınlık konularında gösterdiği tavrın gerekçesi; bir hukukçu olmasından kaynaklı kendinde hissettiği sorumluluğun yanında, en temelde kendisinin daha önce Ermeni meselesi hakkındaki ifadelerinden ve bu konu hakkındaki beyanatlarından yola çıkılacak olunursa; uluslararası alanda Türklere ve Türk Devleti'ne yönelik azınlıklar konusundaki iddialara karşı, muhtemel bir durum varsa bunların devlet eliyle tespit edilerek lazım gelen hukuki yaptırımları uygulamak suretiyle, bu gibi hadiselerin devlet ve milletin bir kararı olmadığını, bilakis münferit hadiseler olduğunu göstermektir.

2.2.2. Encümen Çalışmaları

Hafız Mehmet Bey TBMM faaliyetleri kapsamında tespit edebildiğimiz kadarıyla üç farklı encümende görev yapmıştır. Sırasıyla bakıldığında ilk olarak; Memurin Muhakemat Encümeni azalığı görevinde bulunmuş²⁹⁸ ve bu vazifeden 7 Şubat 1922'de istifa etmiştir.²⁹⁹ Aynı Encümeni'nin

²⁹³ Atatürk, **a.g.e.**, s. 449.

²⁹⁴ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 115, Cilt: 14, s. 442.

²⁹⁵ Atatürk, **a.g.e.**, s. 449

²⁹⁶ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 115, Cilt: 14, s. 434-436.

²⁹⁷ Uğur Üçüncü, **Kahya Yahya**, Serander Yayınları, Trabzon, 2015, s.121.

²⁹⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 97, Cilt: 13, s. 200.

²⁹⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 156, Cilt: 16, s.255.

Tetkik Heyeti'ne de seçilmiş fakat Adliye Encümeni'nde görevlendirilmesi nedeniyle 21 Kasım 1921'de bu heyetten istifa etmiştir.³⁰⁰ Ayrıca Kanuni Esasi Encümeni'nde de görev yapmıştır.³⁰¹ Ancak en yoğun mesai sarf ettiği Adliye Encümeni çalışmaları olmuştur. Nitekim bu Encümen'de 20'ye yakın mazbataya imza koyarken, bazı mazbatalara da karşı çıkmıştır. Hafız Mehmet Bey'in Adliye Encümeni'ndeki çalışmalarının ekserisi birkaç farklı konu haricinde İstiklal Mahkemesi kararlarıyla ilgili olmuştur. Bu bağlamda karşı çıktığı ve desteklediği mazbatalardaki tutumu gözönüne alındığında, bir olayda zanlı her yönüyle suçlu değilse cezalandırmada daha yumuşak bir yol takip etmiştir.

Hafız Mehmet Bey'in ilk çalışması 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması'ndaki 5.madde ile ilgili hazırlanan Adliye Encümeni mazbatasıdır.³⁰² Hafız Mehmet Bey'in de imzasının yer aldığı mazbata şu şekildedir;³⁰³

Adliye Encümeni mazbatası

Fransızlar tarafından işgal edilip 20 Teşrinievvel 1337/20 Ekim 1921 tarihli itilafname mucibince tahliye edilen arazide ika edilmiş olan ceraim mürtekipleri hakkında affı umumi ilanına dair İcra Vekilleri Riyasetinden mevрут üç maddelik layiha-i kanuniye³⁰⁴ encümenimizce müzakere edilmiştir. Layiha-i mezkurenin her üç maddesi aynen kabul edilmiş olduğundan keyfiyetin Heyet-i Umumiye'ye arzına müttefikan karar verilmiştir.

27 Teşrinisani 1337/27 Kasım 1921

Konu hakkında söz alan Kırşehir Mebusu Müfid Bey, antlaşmanın bir maddesinde “tam genel af” ifadesini gördüğünü ve bu “tam” kelimesinin izah edilmesini istemiş, bunun üzerine kürsüye gelen Hafız Mehmet Bey, mevcut hukuk sistemi gereği kişisel suçların “tam” kelimesinin kapsamına

³⁰⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 156, Cilt: 16, s. 277.

³⁰¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 156, Cilt: 16, s. 277.

³⁰² Antlaşma'nın 5. maddesine göre; imzacı tarafların boşalttığı bölgelerde genel af ilan edilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda uluslararası ilişkilerde barış antlaşmalarında genel af ilanı geleneğe dönüşmüş bir uygulamadır. Daha sonra benzeri bir af kararı Lozan Antlaşması'nda da görülmüş ve bu kapsam dışında tutularak aftan mahrum edilen “Yüzellilikler” listesi de bu şekilde ortaya çıkmıştır. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1920-1945**, Cilt: 1, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 50; Feridun Kandemir, **İstiklal Savaşı'nda Bozguncular ve Casuslar**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, s. 158.

³⁰³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 122, Cilt: 15, s. 17.

³⁰⁴ Üç maddelik kanun layihası şu şekildedir;

“Affı Umumi hakkındaki kanun layihası

MADDE 1. — Fransızlar tarafından işgal edilip 20 Teşrinievvel 1337 - 1921 tarihli itilâfnamenin beşinci maddesi mucibince tahliye edilen arazide ika edilmiş olan bircümle ceraim mürtekipleri hakkında affı umumi ilân edilmiştir.

MADDE 2. — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

MADDE 3. — İşbu kanunun icrasına Adliye Vekili memurdur.”, T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 122, Cilt: 15, s. 16.

girmediyini ve bu ibarenin yalnızca teamül olarak kullanıldığını ifade etmiştir.³⁰⁵ Üç maddeden oluşan kanun teklifi ise aynı oturumda mebuslar tarafından kabul edilmiştir.³⁰⁶

Hafız Mehmet Bey'in 6 Aralık 1921 tarihli konuşması ise Adliye Encümeni'nde kendisinin karşı çıktığı bir mazbata hakkındadır. Konya'da gerçekleşen Delibaş Mehmet İsyanı'ndan suçlu bulunarak hakkında idam cezası verilen Hacımustafaoğlu Ragıp'ın, bu olayda doğrudan değil dolaylı suçlu olduğunu söyleyen Hafız Mehmet Bey, idam cezasının kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir.³⁰⁷ Ayrıca bu konuda bir takrir de vererek idamın 15 yıl kürek cezasına dönüştürülmesini teklif etmiş ve bu takrir kabul edilmiştir.³⁰⁸

8 Aralık 1921 tarihli oturumda ise özellikle farklı bölgelerde yaşanan isyanlarla ilgili Hıyanet-i Vatan Kanunu kapsamında İstiklal Mahkemeleri, Nizamiye Mahkemeleri ve Divan-ı Harp Mahkemeleri'nde ceza alanlar hakkında genel af uygulanması için bir kanun layihası müzakere edilmiştir. Layiha ile ilgili çalışan Adliye Encümeni mazbatasında haklarında ceza verilen fakat ilgili suçlara doğrudan karışmayan kişilerin affı istenmiştir.³⁰⁹ Encümen adına tasarıyı sunan Hafız Mehmet Bey; halkın cahil olduğunu ifade ettikten sonra, bu gibi kimselerin kandırılmaya müsait olduğunu ve bu nedenle de vatana ihanet suçundan ceza alan bazı kişilere bu nazardan bakılması gerektiğini vurgulamıştır.³¹⁰ Ancak bazı mebusların af kanununun şeklinin ve kapsamının daha belirgin hale gelmesi gerektiği yönünde itirazda bulunması üzerine tasarı düzenlenmek üzere encümene gönderilmiştir.³¹¹ Ertesi oturumda yeniden görüşülen tasarı hakkında Hafız Mehmet Bey, aynı istikamette görüşler beyan ettikten sonra; idam ve müebbet kürek cezası alanların yerine, faili aslilerin muaf tutulması gerektiğini söyleyerek bu bağlamda bir takrir vermiştir. Takrire göre layihanın 1. Maddesinde yer alan idam ve kürek müebbet ifadeleri yerine faili asli ifadesinin konulması teklif edilmiş ve takrir kabul edilmiştir.³¹²

17 Aralık'ta yapılan oturumda af kanununa son şekli verilerek, idam ve müebbet cezaları alanlar da kapsama dahil edilmiş, bu cezaların altındakiler ise affedilmiştir. Ancak, casusluk yapanlar, doğrudan vatanın birliği ve devletin varlığını hedef alan suçlular affın dışında tutulmuştur.

³⁰⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 122, Cilt: 15, s. 18.

³⁰⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 122, Cilt: 15, s. 20-21.

³⁰⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 123, Cilt: 15, s. 49.

³⁰⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 123, Cilt: 15, s. 53.

³⁰⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 124, Cilt: 15, s. 67.

³¹⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 124, Cilt: 15, s. 67.

³¹¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 124, Cilt: 15, s. 76.

³¹² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 125, Cilt: 15, s. 103-105.

İdam ve müebbet cezalarının da af kapsamına dahil edilmesinden dolayı Hafız Mehmet Bey'in takririnin gereksiz olacağı nedeniyle teklif tekrar oylanarak reddedilmiştir.³¹³

Hafız Mehmet Bey'in encümen çalışmalarında bazı mebuslarla ilgili de mazbatalar yer almıştır. Bunların ilki 4 Ocak 1922 tarihli gizli oturumda verilmiştir. Fransızlarla işbirliği yaptığı yönünde hakkında suçlama yapılan Antep Mebusu Abdurrahman Lami Efendi ile ilgili verilen mazbatada, Lami Efendi'nin suçsuz olduğuna kanaat getirildiği bildirilmiş ve mazbata mebuslar tarafından kabul edilmiştir.³¹⁴

Bir diğer mazbata ise Lazistan Mebusu Osman Nuri Bey hakkında verilmiştir. Hazırlanan fezleke 27 sayfa tutmuştur. Rusya'dan alınacak silahlar için görevlendirilen Osman Nuri Bey, Ruslardan alınan 4150 tüfek, 5 Milyon fişek (4518 Sandık), 20 makineli tüfek, 60 ton benzin ve 45 ton gazdan oluşan malzemenin eksik çıkması nedeniyle hakkında Meclis tarafından soruşturma yapılmıştır. Yapılan inceleme ile Osman Bey tarafından orduya teslim edilen malzemeler şöyledir: 3878 tüfek, 3462 sandık cephanesi, 20 makineli tüfek, 12 ton benzin.³¹⁵ Ancak müzakereler esnasında kendini savunan Osman Nuri Bey, iddiaları kabul etmezken, cephanelerdeki eksiğin Rusya'ya giderken yanında kimse olmaması sebebiyle, verilen sandıkları sayamadığını ve kontrol edemediğini bu nedenle de alınırken eksiklik olabileceğini söylemiştir. Ayrıca bir motorun Trabzon yerine Giresun'a gittiğini ve orada Topal Osman Ağa'nın silahların bir kısmını aldığını ifade etmiştir. Yağ ve gaz konusunda ise nakliye için Hükümet'in kendisine vasıta vermemesi nedeniyle tanıdıklarından 10 motor ayarladığını ve bunlara ücret olarak benzin ve gaz verdiğini anlatmıştır. Ancak yapmış olduğu hesaba göre motorculara verdiği tahmini benzin ve gaz miktarı 13 ton iken rakamlardan anlaşılan eksik çok daha fazladır.³¹⁶ Oturumda yapılan müzakere ile de Osman Bey mahkemeye sevk edilmiştir.³¹⁷

Adliye Encümeni çalışmalarında zaman zaman mahkeme üyeleri hakkında da mazbatalar vermiştir. Bunun bir örneği; Samsun ve Yozgat'ta verilen cezalar nedeniyle şikayet edilen Amasya İstiklal Mahkemesi üyeleriyle ilgili olmuştur. Amasya İstiklal Mahkemesi tarafından alınan kararlar ve mahkeme üyeleri Şevket, Necati ve Bahri Beyler hakkında hazırlanan Hafız Mehmet Bey imzalı mazbata, 20 Mart 1922 tarihinde Meclis'e sunulmuştur. 14 maddeden oluşan mazbatada

³¹³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 129, Cilt: 15, s. 130-131.

³¹⁴ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 151, Cilt: 16, s. 651.

³¹⁵ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 151, Cilt: 16, s. 652.

³¹⁶ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 151, Cilt: 16, s. 655-667.

³¹⁷ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 151, Cilt: 16, s. 667.

mahkemenin verdiği kararların iptali ve adı geçen üyeler hakkında soruşturma önerilmiştir.³¹⁸ Yapılan müzakerelerin sonunda ise üyeler hakkında soruşturma kabul edilmemiştir.³¹⁹

Hafız Mehmet Bey'in adının geçtiği dikkat çekici başka bir örnek ise; işgalden kurtarılan ve kurtarılacak yerlerdeki mahkemelerin durumlarıyla ilgili hazırlanan Adliye Vekaleti Layihası hakkındaki encümen mazbatasıdır. Bu tasarıyla birlikte, İstanbul Hükümeti ya da işgalci güçler tarafından kurulan Divan-ı Harp ve olağanüstü mahkemelerin kaldırılması öngörülürken, bunlar dışındaki mahkeme kararlarının geçerliğiyle ilgili düzenlemeler yapılmıştır.³²⁰ Encümende yer alan Hafız Mehmet Bey tasarıyı izah etmek için uzun bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında, özellikle işgalci güçlerin atadığı hakimlere vurgu yaparak, bu hakimlerin vermiş olduğu kararları uygulamanın doğru olmadığını söylemiştir.³²¹ Yaklaşık on gün sonra tekrar müzakere edilen tasarı, bazı fıkralarının tadil edilmesi için encümene geri gönderilmiştir.³²² Fakat 1923 yılında yapılan bu düzenlemeden kısa süre sonra Meclis'in fesholup seçime gidilmesi nedeniyle konunun takibi yapılamamıştır.

2.2.3. Takrirleri

Hafız Mehmet Bey'in TBMM çalışmalarında beş takirde imzası yer almıştır. Bunların biri hariç diğerlerini arkadaşlarıyla birlikte Meclis'e sunarken, imzası olan takirlerden yalnızca biri reddedilmiştir. Hafız Mehmet Bey'in ilk takirri Menhubat Kanunu düzenlemesi hakkındadır. İşgal bölgelerindeki terk edilmiş, sahipsiz kalmış ya da gasp edilmiş mallarla ilgili sürecin idaresi için oluşturulan kanun teklifine göre aynı zamanda yetkili komisyonlar oluşturulması önerilmiştir. Hafız Mehmet Bey ve 15 arkadaşının vermiş olduğu takirde ise bu teklifin mevcut hukuk sisteminin üzerinde bir düzenleme olduğunu ve bu nedenle açık oylamaya sunulması istenmiştir. Sunulan takrir şu şekildedir:³²³

Riyaset-i Celileye

Usul ve kavanini mevzua-i adliyemizin fevkinde bir teşkilat demek olan Menhubat Kanunu'nun heyet-i umumiyesinin tayini esami ile reye vazını teklif ederiz.

18 Teşrinisani 1338/18 Kasım 1922

Trabzon Mebusu Hafız Mehmet ve Arkadaşları

³¹⁸ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi Devre: 1, İçtima: 11, Cilt: 18, s. 104.

³¹⁹ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 11, Cilt: 18, s. 113.

³²⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 125, Cilt: 27, s. 172.

³²¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 194, Cilt: 27, s. 179.

³²² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 199, Cilt: 27, s. 502.

³²³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 140, Cilt: 24, s. 561.

Teklif aynı oturumda kabul edilmiş ve oylama yapılmış ancak oylamanın sonucu bir sonraki oturum olan 20 Kasım 1922 tarihli toplantıda açıklanmıştır. Buna göre kanun oylaması 107 reyle kabul edilmiştir.³²⁴

TBMM çatısı altında Hafız Mehmet Bey'in imzasının olduğu bir diğer taktir ise; Türk dostu olarak tanınan Fransız yazarlar, Pierre Loti ve Claude Farrere ile ilgilidir. Farrere tarafından yazılan ve Cenevre'de yayın yapan *Journal De Cenevre* gazetesinde neşr edilen yazıda³²⁵; Pierre Loti'ye Türk dostu olduğu için Avrupalılar tarafından kasten Nobel Ödülü'nün verilmediği görüşü savunulmuştur. Bu yazı özellikle Türkiye'de dikkat çekerken, 21 Ocak 1922 tarihli oturumda Claude Farrere'e teşekkür edilmesi ve Pierre Loti'ye de Fransa'daki Türk temsilciliği tarafından ziyarette bulunulması için Meclis'e 40 mebus tarafından bir taktir verilmiştir. Hafız Mehmet Bey'in de imzası olan bu taktir kabul edilirken,³²⁶ yapılan teklif şu şekildedir;³²⁷

Riyaset-i Celileye

Türklerin alitebar dostu Fransız esatize-i irfanından Mösyö Klod Farer Hazretlerinin intişar eden makale-i nefiseleri bütün kalblerimiz üzerinde büyük bir tesir bırakmıştır. Müşarünileyh Hristiyan ve müteassıp bir Avrupa'nın, mahza Türkleri müdafaa ettiğinden dolayı Nobel mükafatını ne için Piyer Loti'ye tevcih etmediğini ve bunun esbabı ledümiyesini pek mütecellidane bir lisan ile Avrupa alemine neşretmiştir. Bu hidematından dolayı Meclis-i Âli namına beyanı teşekkür edilmesi zımında Paris mümessiline emir verilmesini ve pek hasta olduğu ve adeta ferağı intizarda bulunduğu vasılı semî teessürümüz olan fahri hemşerimiz Piyer Loti Hazretleri'ne de müşarünileyh mümessilin bizzat giderek Heyet-i Celile namına istifsanıhatırda bulunmasını teklif ederiz.

21 Kanunsani 1338/21 Ocak 1922

Trabzon Mebusu Hafız Mehmet ve Arkadaşları

TBMM'nin bu jestine karşılık olarak ise Pierre Loti'nin katibi tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bir teşekkür telgrafı gönderilmiştir. 6 Mart 1922 tarihinde mebuslara okunan mektup Meclis'te şiddetli alkışlarla karşılanmıştır.³²⁸

³²⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 141, Cilt: 25, s. 10.

³²⁵ Taktir hakkında konuşan Celal Nuri Bey yaptığı konuşmada yazının bir kısmını nakletmiştir. O kısım şöyledir: "(...)Alem-i Nasraniyet(Hristiyan)'in ortasında ve Hristiyanlar tarafından teşkil edilmiş olan bu mükafat birtakım hurafat, bevâtıl, nasrani itikadının tahtı tesirinde bulunan Avrupalılarca, hak sahibi olan Türklere yardım eden Piyer Loti'ye verilemezdi. Çünkü bütün alem-i Nasraniyet bir çember gibi bunun etrafını almıştı. Fakat Mösyö Piyer Loti bütün dünyevi şân ve şerefleri, payeleri, bu gibi manasibı ve hatta parayı terk ederek fikrinde ilanihaye sabitkadem kalmıştı. Ve ilanihaye Balkanlı muhasımlarına, Bulgarlara, Yunanlılara ve hususiyle Ermenilere karşı Türkleri müdafaa etti. Eğer Piyer Loti arzu etseydi, bir küçük işaretle bu mükafatı ve daha nice nicelerini alırdı. Fakat kendisi sebat etti ve bu mükafatı almadığı gibi şimdi de haleti ihtizarda şansız ve şerefsiz bulunuyor." T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 148, Cilt: 16, s. 97.

³²⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 148, Cilt: 16, s. 97.

³²⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 148, Cilt: 16, s. 96.

³²⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 18, s. 51-52.

Hafız Mehmet Bey'in arkadaşlarıyla birlikte tahrir vermiş olduğu bir diğerk husus ise Büyük Taarruz zaferi sonrası yurdu terk eden Sultan Vahdetin ve onun yerine Abdülmecit Efendi'nin Halife seçilmesi süreciyle ilgili olmuştur. Bu süreçte Meclis İkinci Başkanı Adnan Bey'in bazı uygulamalarda usule uygun davranılmadığı yönünde Meclis'te eleştirileri olmuştur. Hafız Mehmet Bey ve arkadaşlarının vermiş olduğu tahrirde de bu duruma işaret edilerek bir ikazda bulunulmuştur. Tahrir şu şekildedir;³²⁹

Riyaset-i Celileye

Vahideddin Efendi'nin tarihi İslam ve Osmanî'de misli mesbuk olmayan hiyanetine binaen Sıfat-ı Hilafet'ten inhilâli müttetifikan kabul edildikten sonra yeni halifenin intihabı ve biat icrası hakkında bazı nıkatı nazarı havi tahrirlerin celse-i aleniyede mükerrer teklifata rağmen okutturulmamış ve tayini esami talebini havi tahrir Nizamname-i Dahili'nin sarahatine rağmen reye konmayarak diğerk muameleye geçilmiştir. Makam-ı Riyaseti işgal eden Reis-i Sani Adnan Beyefendi'nin nizamnameye tamamıyla muhalif ve selameti müzakereyi muhil bulunan işbu muamelesi Nizamname-i Dahili ile muayyen hukukumuzda tecavüz şeklinde tecelli etmiştir. Binaenaleyh; muamelei vakıanın bir daha tekerrür etmemesini teminen işbu tahririmizin zapta geçirilmesini teklif eyleriz.

20 Teşrinisani 1338/20 Kasım 1922

Hafız Mehmet Bey'in meclis faaliyetlerinde dikkat çeken bir konu da üyesi olduğu Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile ilgili girişimleridir. Bunlara baktığımızda ilk olarak vergi muafiyeti konusunda vermiş olduğu bir tahriri görüyoruz. Genel kurula sunulan tahrir şu şekildedir;³³⁰

Riyaset-i Celileye

Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Trabzon fırka-i askeriyesine teberru olarak teslim olunan miktarı malûm fotinlerden Trabzon gümrüğünce resim alınmış olduğu rüsumat idaresi kuyudatiyle sabittir. Tarife Kanununun dördüncü maddesinin on ikinci fıkrası sarahatiyle bunların resmi gümrükten istisnası icabedeceğinin Maliye Vekâletine tebliğini teklif ederiz.

Trabzon Mebusu Hafız Mehmed ve Arkadaşları

Hafız Mehmet Bey'in bu dönemde tek başına vermiş olduğu tahrir ise, Lozan görüşmeleri hakkında olmuştur. Yeni bir müzakere heyetinin oluşturulmasını ya da mevcut Hükümet'e güvenoyu yoklaması yapılarak hareket edilmesi yönündeki tahriri kabul edilmemiştir. Tahrir şöyledir;³³¹

³²⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 141, Cilt: 25, s. 8.

³³⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 144, Cilt: 16, s. 45-46

³³¹ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 4, s. 39.

Riyaset-i Celileye

Muahhede-i sulhiyenin 340 kûsur aza ile müzakere edilerek ret veya kabulüne karar vermenin imkanı müştereki tahakkuk etmekte olduğundan, Heyet-i Vekile'nin itimat meselesi mevzubahis edilerek akd-i sulh için itimadı haiz bir Heyet-i Vekile'nin intihap veyahut Heyet-i Hazıra'ya itimat buyrulmasını teklif eylerim.

3 Mart 1339/3Mart 1923

Trabzon Mebusu Hafız Mehmet

2.2.4. Değişiklik Takrirleri

Hafız Mehmet Bey TBMM faaliyetlerinde ikisi hukuk, biri ekonomi alanıyla ilgili olmak üzere üç değişiklik takriri vermiştir. Bunların ikisi kabul edilirken biri red olunmuştur. Aynı zamanda hukuk alanındaki takrirleri Hafız Mehmet Bey'in suçlulara yönelik bakışını da gösterir niteliktedir. Buna göre Hafız Mehmet Bey, bir suçta doğrudan dahili olmayanlara karşı daha yumuşak bir tavır takınmıştır.

Hafız Mehmet Bey'in sunduğu ilk değişiklik takriri ise kendisinin de yer aldığı Delibaş İsyanı'nda suçlu bulunan Hacımustafaoğlu Ragıp'la ilgili Adliye Encümeni mazbatası hakkında olmuştur. Bu olayda Hacımustafaoğlu Ragıp'ın doğrudan değil dolaylı suçlu olduğunu savunan Hafız Mehmet Bey, cezanın 15 yıl küreğe dönüştürülmesini teklif etmiştir. Kabul edilen³³² takrir şu şekildedir;³³³

Riyaset-i Celileye

Ragıp hakkındaki hükmün feran zimethaliyete tahviliyle on beş sene küreğe mahkum edilmesini teklif eylerim.

Hafız Mehmed

Hafız Mehmet Bey'in diğer değişiklik takriri de Hıyanet-i Vataniye'den ceza alanlarla ilgili olmuştur. Düzenlenen af kanunu hakkındaki encümen çalışmasında da yer alan Hafız Mehmet Bey, baş suçlu olamayanlarla ilgili cezaların indirilmesi yönünde bir tutum sergileyerek, ilgili kanunun birinci maddesi hakkında bir değişiklik takriri vermiştir. Bu teklif şöyledir;³³⁴

³³² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 123, Cilt: 15, s. 53.

³³³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 123, Cilt: 15, s. 53.

³³⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 125, Cilt: 15, s. 103-105

Birinci maddedeki idam ve müebbet kürek tabirlerinin tayyî ile bunun yerine faili aslî tabirinin vazını teklif eylerim.

Trabzon Mebusu
Hafız Mehmed

Hafız Mehmet Bey'in verdiği bu karar başlangıçta kabul edilmiş olmakla birlikte idam ve müebbet cezalarının da af kapsamına dahil edilmesinden dolayı Hafız Mehmet Bey'in kararının gereksiz olacağı nedeniyle teklif tekrar oylanarak reddedilmiştir.³³⁵

Hafız Mehmet Bey'in üçüncü değişiklik kararı ise Ağnam vergisi hakkında olmuştur. Bu teklifle verginin üreticiden değil tüketiciden alınması öngörülmüş, ancak kabul edilmemiştir.³³⁶

2.2.5. Sual ve İstizah Kararları

Hafız Mehmet Bey bu dönemde 7 sual, bir de istizah (gensoru) kararı vermiştir. Sual kararlarının dördü, Reji ve Gümrük İdaresi, Yusuf Kemal Bey'in İstanbul ziyareti, Lozan görüşmeleri, TMHC seçimleri, Trabzonlu Nemlizade Mithat Bey'in gözüaltına alınması konularıyla ilgili olmuştur. Diğer üç'ü ise; İstanbul'daki memur, eytam ve dul kadınlara maaş verilip verilmeyeceği, af kanunu ve kendisinden sonra Adliye Vekili olan Refik Şevket Bey'in faaliyetleri hakkındadır.

Hafız Mehmet Bey'in ilk istizah ve sual kararı vermiş olduğu konu, Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'le ilgili olmuştur. Reji ve Gümrük İdaresi hakkındaki uygulamalarında emvali metrukede usulsüzlük yapıldığı ve Gümüşhane'de sınavsız memur ataması yapıldığını iddia eden Hafız Mehmet Bey'in verdiği karar şu şekildedir:³³⁷

17 Ağustos 1338/1922 tarihli celse-i umumiyyede kabul olunan istizah kararına cevap vermemesi ve tehir talebinde bulunmaması, İzmir'de emvali metruke üzerinde birçok suiistimalat vukubulduğu ve fabrikalar bilamüzayede satıldığı evrak havadis ve mevrit mektuplarda musirren ve mevsukan iddia olunması, Reji emvalinin emvali Devlet'ten olmadığını mahkemeye işar ile sabık Ankara Reji Müdürü Cabir Paşa'nın tahliyesinin temin edilmesi, Reji umuruna keyfemayeşa

³³⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 129, Cilt: 15, s. 130-131

³³⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 161, Cilt: 26, s. 33

³³⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 148, Cilt: 25, s. 141

tasarruf ve müdahale ile ambar memurlarına varıncaya kadar resen ve Müdüriyet-i Umumiye'ye sorulmaksızın tebdil edilegelmekte olması, Gümüşane muhasebecisiyle Defter-i Hakani memurunun bilaimtihan tayin olunmaları hususatım Maliye Vekaletinden sual ederim.

23 .11. 1338/23 Kasım 1922

Trabzon Mebusu Hafız Mehmed

Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey suçlamaları kabul etmezken, Hafız Mehmet Bey'in istizah takriri nedeniyle yapılan güvenoyu yoklamasında 137 kabul, 11 çekimser oyla itimat tazelemiştir.³³⁸

Hafız Mehmet Bey, Yusuf Kemal Bey ve Lozan görüşmeleri dışında TMHC hakkında da iki sual takriri vermiştir. Takrirlerin ilkinde, Trabzon'da yapılan THMC'nin seçimlerinde usulsüzlük yapıldığı ve Hükümet tarafından Cemiyet'e müdahale edildiği yönünde Dahiliye Vekaleti'nden cevap istenilmiştir. Ancak 6 Mart 1923 tarihli oturumda Hafız Mehmet'in Meclis'te bulunmaması nedeniyle usul gereği Dahiliye Vekili Fethi Bey tarafından takrir yanıtlanmamıştır.³³⁹

Hafız Mehmet Bey'in diğer sual takriri ise; 24 saat süreyle İzmir'de gözüaltına alınan Nemlizade Mithat Bey hakkındadır. Gözüaltı gerekçesi sorulan takrir şu şekildedir:³⁴⁰

Riyaset-i Celileye

Nemlizade Midhat Beyin izmir'de tevkif edilmesi sebebinin Dahiliye Vekaleti'nden sualine dair tahminen on beş gün mukaddem takdim ettiğini takriri acizaneme henüz cevap verilmemiş olduğundan mezkur takriri tekid ve cevabımın teşriini teklif ederim.

18.12.1338/18 Aralık 1922

Trabzon Mebusu Hafız Mehmed

Bu takrir de aynı oturumda görüşülmek istenmiş ancak benzer şekilde takrir sahibinin Meclis'te bulunmaması nedeniyle önergeye cevap verilmemiştir.

2.2.6. Katıldığı Oylamalar

Hafız Mehmet Bey, TBMM çatısı altında yaklaşık 18 ay süren mebusluk faaliyetlerinde 49 açık oylamaya katılmıştır. Bunların 39'unda kabul, 6'sında çekimser ve 4'ünde red oyu vermiştir. Oylamalarda bütçe görüşmeleri çoğunlu oluştururken, hukuki ve siyasi konular daha azınlıkta kalmıştır. Ayrıca Hafız Mehmet Bey bu süreçte dört güvenoyu yoklamasına katılmıştır. Bunların

³³⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 148, Cilt: 25, s. 180-181.

³³⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 169, Cilt: 26, s. 209.

³⁴⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 169, Cilt: 26, s. 209-210.

üçünde kabul, birinde ise red oyu vermiştir. Kabul oylarının ikisi Nafia Vekili Feyzi Bey³⁴¹ ve Maliye Vekili Hasan (Saka) Bey³⁴² hakkında yapılan güvenoyu yoklamalarında gerçekleşirken, diğeri Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in siyasi temaslar için Avrupa'ya yaptığı seyahat öncesi gerçekleşen oylamada olmuştur.³⁴³ Ancak bu seyahat esnasında Yusuf Kemal Bey'in İstanbul ziyareti tartışmalar yaratmış, hadise nedeniyle Hafız Mehmet Bey de muhalif bir tavır takınarak, Hükümet hakkında yapılan güvenoyu yoklamasında red oyu kullanmıştır.³⁴⁴ Aynı zamanda bu hadise, Hafız Mehmet Bey'in kişisel bir yaklaşımdan ziyade Hükümet kanadına yönelik muhalefetine de önemli bir göstergesi olmuştur.

39 defa başvurduğu kabul oyları arasında dikkat çekici olanların başında 31 Ekim 1921 tarihli oturumda oylanarak Başkomutanlık Kanunu gelmektedir. Mustafa Kemal Paşa'ya ilk olarak 5 Ağustos'ta verilen Başkomutanlık yetkisinin üç ay daha uzatılmasını öngören kanun teklifi hakkındaki müzakereler esnasında tartışmalar da yaşanmıştır. Özellikle Erzurum mebusları Hüseyin Avni ve Necati Beyler bu teklife karşı çıkmıştır. Hatta Necati Bey, bu unvanın geri alınmasını istemiştir.³⁴⁵ Hafız Mehmet Bey ise tartışmalara katılmamıştır. Yapılan açık oylamada kanun teklifi, 12 rede karşı 152 oyla kabul edilirken Hafız Mehmet Bey de kabul oyu vermiştir.³⁴⁶ Bu durum aynı zamanda Hafız Mehmet Bey'in meclis faaliyetlerinin ilk evresindeki Hükümet'i ve Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyici tavrını gösteren önemli emarelerden biri olmuştur.

Hafız Mehmet Bey'in kabul oyu verdiği önemli konulardan biri de Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey hakkındaki tasarıdır. Kemal Bey 1919 yılında Yozgat bölgesindeki Ermenilerin göç ettirilmesi esnasında Ermenilerin öldürülmesine göz yumduğu gerekçesiyle Divan-ı Harp tarafından hakkında idam kararı verilmişti.³⁴⁷ Esasında suçu tam olarak ispat edilememesinin yanında, İngilizlerin siyasi baskısıyla gerçekleşen idam, Türk kamuoyunda sembol haline gelmişti.³⁴⁸ Nitekim, 14 Ekim 1922 tarihinde TBMM'de hazırlanan kanunla; Kemal Bey, hem "Milli Şehit" unvanı alırken, hem de eşi ve üç çocuğuna 2.000 kuruş maaş bağlanması öngörülmüştür.³⁴⁹ 155 oyla kabul edilen tasarıya, Hafız Mehmet Bey de kabul oyu vererek destek olmuştur.³⁵⁰

³⁴¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 155, Cilt: 25, s. 371.

³⁴² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 89, Cilt: 13, s. 127.

³⁴³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 154, Cilt: 16, s. 211-225.

³⁴⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 4, Cilt: 18, s. 107-108.

³⁴⁵ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 102, Cilt: 14, s. 427-428.

³⁴⁶ T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 102, Cilt: 14, s. 430-431.

³⁴⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 119, Cilt: 23, s.405

³⁴⁸ Taha Niyazi Karaca, "Bağazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey (1884-1919)", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/bogazliyan-kaymakami-mehmet-kemal-bey-1884-1919/?pdf=3746> (10 Ağustos 2022).

³⁴⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 119, Cilt: 23, s.408

³⁵⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 119, Cilt: 23, s. 416-417.

Dört kez başvurmuş olduğu red oylarına bakıldığında ise bunların ilk ikisi avans kanunu ve Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'da Padişah'la görüşmesi hadisesiyle ilgili Hükümet için yapılan güvenoyu yoklamasında gerçekleşmiştir. Hafız Mehmet Bey'in red oyu kullandığı konulardan biri de, işgalden kurtarılan bölgelere İstiklal Mahkemesi gönderilmesi teklifi için olmuştur. Hafız Mehmet Bey bu mahkemelerin baskı unsuru haline geldiğini ve kaldırılması gerektiğini daha önceki ifadelerinde de savunmuştur. Nitekim bu konudaki tutumu katıldığı oylamalara da yansımıştır. İstiklal Mahkemesi konusunda kullandığı red oyu, bu mahkemelerin işleyişine yönelik muhalefетinin de önemli bir göstergesidir. Hafız Mehmet Bey'in diğer red oyu ise Sinop Mebusu Rıza Nur Bey'in Lozan barış görüşmelerine gitmesine izin verilmesi için yapılan oylamada olmuştur.

Hafız Mehmet Bey'in 6 kez çekimser kaldığı konular ise Menhubat Kanunu'yla birlikte, mali meseleler, Adana Mebusu Zekai Bey'e barış konferansına gitmek için izin verilmesi ve 1921 yılında görüşülen Hıyanet-i Vataniye kapsamındaki af kanunu başlıkları olmuştur. Meclis'teki temel tavrı gözönüne alındığında dikkat çekici bir nokta olan af kanunu meselesinde Hafız Mehmet Bey, kapsamını geniş bularak teklife destek vermemiş ve çekimser kalmıştır.³⁵¹

2.3. Adliye Vekaleti ve Dahiliye Vekaleti Vekillikleri Dönemlerindeki Faaliyetleri

Hafız Mehmet Bey, TBMM faaliyetleri döneminde iki kez vekillik görevine getirilmiştir. Bunların ikisi de Meclis'e katıldıktan hemen sonra gerçekleşmiştir. Bir nevi bu görevler Meclis'teki ilk faaliyetleri olmuştur.

1921'in Ocak ayında Adliye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Sovyetlerle görüşme yapmak için Rusya'ya gitmesi nedeniyle vekillik koltuğunda boşluk meydana gelmiştir. Bu nedenle de usul gereği Mustafa Kemal Paşa tarafından Adliye Vekaleti Vekilliği için 4 aday gösterilmiş ve Hafız Mehmet Bey de adaylar arasında yer almıştır. 1 Şubat'ta yapılan ilk oylamada, Zekai Bey 47, Ata Bey 25, Osman Nuri Bey 1 oy alırken Hafız Mehmet Bey 70 oya ulaşmış ancak, çoğunluk sağlanamamıştır.³⁵² 3 Şubat 1921 tarihinde yapılan ikinci seçimde Osman Nuri Bey haricindeki üç aday yarışmış fakat yine yeterli sayıya ulaşamamıştır.³⁵³ Aynı oturumda üçüncü kez yapılan seçimde, Hafız Mehmet ve Zekai Beyler arasında geçen yarış, 53'e karşı 80 oyla Hafız Mehmet Bey kazanmıştır.³⁵⁴ Böylece Hafız Mehmet Bey'in Adliye Vekaleti Vekilliği dönemi başlamıştır. Ancak, bu makamda çok uzun süre kalmamıştır. Vekilliğe geldikten yaklaşık 3 ay sonra Maliye Vekaleti ve Maliye Encümeni arasında yaşanan anlaşmazlık nedeniyle bütün İcra Vekilleri Heyeti'nin istifa etmesi üzerine Hafız

³⁵¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 130, Cilt: 15, s. 155.

³⁵² Seçim usulü gereği; adaylardan birinin, mevcut çoğunluğun yarısından en az bir fazla oy olması gerekmektedir. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 142, Cilt: 8, s. 57.

³⁵³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 143, Cilt: 8, s. 70.

³⁵⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 143, Cilt: 8, s. 73.

Mehmet Bey de bu vazifeden 17 Mayıs tarihinde çekilmiştir.³⁵⁵ 19 Mayıs'ta yapılan Adliye Vekilliği seçimlerine Mustafa Kemal Paşa tarafından, Refik Şevket ve Abdullah Azmi Beylerle birlikte yeniden aday gösterilse de, bu defa seçimi kazanamamış ve 122 oyla Refik Şevket Bey Adliye Vekili seçilmiştir.³⁵⁶

Dahiliye Vekilliği'ne ise mevcut Vekil Adnan Adıvar'ın Meclis İkinci Başkanlığına seçilmesi nedeniyle Hafız Mehmet Bey, 7 Mart 1921'de yeni bir vekil seçilinceye kadar bu göreve getirilmiştir.³⁵⁷ Kısa bir süre sonra da bu makama Refet Paşa'nın seçilmesiyle görevden ayrılmıştır.³⁵⁸ Bu nedenle Hafız Mehmet Bey'in Dahiliye Vekaleti Vekilliği esnasında Meclis'e yansıyan bir faaliyeti olmamıştır.

2.3.1. Hukuk

Hafız Mehmet Bey'in Adliye Vekilliği döneminde, hukuki ve siyasi açıdan önemli hadiseler yaşanmıştır. Adliye Vekilliği dönemindeki hukuki faaliyetlerine dair Hafız Mehmet Bey'in 14 Mart 1921 tarihinde *İstikbal* gazetesine vermiş olduğu röportajda; bir vekil olarak, adli işlere nasıl baktığına ve neler yapmak istediğine dair önemli bilgiler yer almaktadır. Bu röportajda, hakimlik mesleğinin önemine dikkat çekerek hakimliğin; “bir sanat ve alimlik gerektiren bir meslek” olduğunu ve bu nedenle de herkesin yapamayacağını söylemiştir. İyi hakimlerin ise kaliteli bir eğitimden sonra yetişebileceğini ifade etmiştir. Hedefleri hakkında ise özellikle mahkemelerin yapısı ve işleyişi konularına temas ederek, mevcut kanunlar çerçevesinde mümkün olan dönüşümleri gerçekleştirmek istediğini söylemiştir. Mahkemelerde yaşanan sorunlara da değinen Hafız Mehmet Bey, avukatların evrak okumak gibi bahanelerle, itiraz, istinaf ve temyiz mahkemelerindeki davaların uzamasına ve sürüncemede kalmasına neden olduğuna dikkat çekmiştir. Bu durumu ortadan kaldırmak suretiyle mahkeme süreçlerinin kısaltılmasını sağlamak istediğini belirtmiştir. Ayrıca mahkemelerin uzamasında, zabitanın nizamsızlığı ve halkın, kira sözleşmelerini düzgün yapmaması ya da ticarete düzensiz bir şekilde defter tutması gibi kanunsuz uygulamaların da etkisinin olduğunu ifade etmiştir.

İtiraz davaları için, istinaf mahkemelerini kaldırarak bu davaların, iki aza ve bir reisten oluşturulacak bidayet mahkemesinde ve temyiz mahkemelerinde görülmesini uygulamaya çalışacağını, temyiz mahkemelerinin yalnızca bir kararı bozmalarının ve tasdik etmelerinin yanında ayrıca tetkikat yapmalarını da istediğini söylemiştir. Ancak mevcut düzende istinaf mahkemelerinin bazı yerlerde bulunduğu ve halkın bu mahkemelere erişmekte zorluk çektiğini ifade ederek, çözüm

³⁵⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 34, Cilt: 10, s 306.

³⁵⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 36, Cilt: 10, s. 318-320.

³⁵⁷ BCA, 30-18-1-1.2.38.19, (8 Mart 1921).

³⁵⁸ Güneş, a.g.e., 310.

olarak seyyar mahkemeler uygulamasıyla sorunun giderilmeye çalışılacağını belirtmiştir.³⁵⁹ Hafız Mehmet Bey'in ifadelerinden anlaşılacağı üzere vekillik görevinde üstlendiği misyon, köklü devrimsel adımlardan ziyade, halkın ihtiyaçlarına yönelik pratik çözümler sağlamaktır. Nitekim Hafız Mehmet Bey'in Mebusan Meclisi döneminden TBMM'ye kadarki faaliyetlerinde toplumun ihtiyaçlarına karşı devamlılık arz eden bir hassasiyet gösterdiği dikkat çekmektedir. Aynı zamanda Bu durum Hafız Mehmet Bey'in halkçılık anlayışını gösteren önemli bir ölçüdür.

Röportajında ifade ettiği gibi Hafız Mehmet Bey'in Adliye Vekili olarak ilk icraatlardan biri istinaf mahkemelerinin kaldırılması ve tek hakim usulüne geçilmesi konusu olmuştur. 26 Şubat 1921 tarihli oturumda gerçekleşen Adliye Vekalet Bütçesi görüşmelerinde müzakere edilmiştir. Hafız Mehmet Bey'in tek hakim uygulaması tartışmalara neden olmuş ve bazı mebuslar, bütçeye ek külfet yaratacağı gerekçesiyle itirazlar yöneltmiştir. Eleştiriler üzerine söz alan Hafız Mehmet Bey; bu uygulamanın kendisinden önce de yapılmaya çalışıldığını hatta eski Adliye Vekili tarafından konuyla ilgili bir layihanın Meclis'e sunulduğunu ancak encümen çalışmalarının henüz devam ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca tek hakim geçişin mevcut kadrolarla yapılacağını ve bu nedenle de ek bir külfetin ortaya çıkmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Müzakerelerin sonunda ise bütçe mebuslar tarafından kabul edilmiştir.³⁶⁰

Hafız Mehmet Bey'in vekilliği döneminde tek hakim usulünü ısrarlı bir şekilde uygulamaya çalıştığı ve zaman zaman da bu nedenle eleştirilere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durumun ilk örneklerinden biri Tokat'ta oluşturmaya çalıştığı tek hakim uygulamasıdır. Adliye Vekili Hafız Mehmet Bey tarafından Tokat Bidayet Mahkemesi'nin kaldırılması hakkında Tokat Mebusu Rıfat Bey bir istizah takriri vermiştir. Rıfat Bey yapmış olduğu izahatta ise, bu karar nedeniyle halkın çevre il ve ilçelere gitmek mecburiyetinde kaldığını ve bu nedenle de zorluklar yaşadığını söylemiştir.³⁶¹ Eleştiriler üzerine kürsüye gelen Hafız Mehmet Bey; konuşmasında hem bu uygulamadaki amacına hem de dönemin koşullarına dair önemli ifadeler kullanmıştır. Özellikle bu uygulamadaki amacın halka zorluk çıkarmak değil bilhassa hukuk hizmetlerine erişimi kolaylaştırmak olduğuna dikkat çekmiştir. Milletın ekonomik durumu ve dönemin imkanları gözönüne alınarak yeni usulle seyyar mahkemelerin halkın ihtiyaçlarını daha kolay karşıladığını söylemiştir. Beyanatının içeriğinde önemli ifadeler yer alması hasebiyle konuşmanın bir kısmı verilmiştir.³⁶²

(...)Hakim-i münferit teşkilatıyla bizim yaptığımız nedir? Her kazada hakimlere birer veya ikişer muavin vermek ve Meclis-i Âlinizin tamamen takip ettiği halkçılık esasına doğru yürüyerek ve hakimleri nahiyelere kadar sokarak, mahkemeleri halkın ayağına götürmektir. Her kazada

³⁵⁹ *İstikbal*, 14 Mart 1337/14 Mart 1921, Sayı: 249, s. 2.

³⁶⁰ T.B.M.M., Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 157, Cilt: 8, s. 462-463.

³⁶¹ T.B.M.M., Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 6, Cilt: 9, s. 71-72.

³⁶² T.B.M.M., Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 6, Cilt: 9, s. 73.

hakimlere bir veya iki muavin veriyoruz ve bu muavinleri, eğer kaza dâhilinde nahiye varsa, o nahiyelede nöbetle bulunduruyoruz. Eğer o kaza dahilinde nahiye yok ise uzak köyleri 15 , 20, 30 köyü bir kül, bir nahiye addederek bu hâkim muavinlerini iki ayda bir, üç ayda bir, on gün, on beş gün, oralara gönderip halkın ayağında mahkemelerini rüyet ettiriyoruz ve bu esası takip ediyoruz. Bendenizin takip ettiğim usul halkçılığa muvafık mıdır?, yoksa bir liva merkezinde bir cinayet mahkemesi veya diğer bir mahkeme mevcut olup da o mahkemeye; yirmi saatlik, otuz saatlik yerlerden gelecek olan şahitlerin, tarafeyni beklemesi ve günlerce kasabalarda kalması ve eshabı mesalihin akşamlara kadar heyeti hakimenin teşekkülünü beklemesi; bu mu halkçılığa muvafıktır? Bunu Meclis-i Âlinizin takdirine arzederim.

Yaşanan tartışmaların sonunda ise Rıfat Bey'in istizah tavrı nedeniyle Hafız Mehmet Bey hakkında bir güvenoyu yoklaması yapılmıştır. Oylamanın neticesinde ise Hafız Mehmet Bey güven tazelemiştir.³⁶³

Hafız Mehmet Bey'in Adliye Vekilliği faaliyetlerinde bir kanun düzenlemesi de yapılmıştır. Mahkemelerin ve hakimlerin teşkilatlanmalarıyla ilgili olan bu düzenleme Adliye Encümeni'nde incelendikten ve bazı değişiklikler yapıldıktan sonra Meclis'e sunulmuştur. Encümen tarafından hazırlanan 3 maddelik mazbata şu şekildedir:³⁶⁴

Adliye Encümeni Mazbatası

MADDE 1. - Edirne Teşkilatı Adliye Kanunu'nun altıncı maddesi berveçhiati tadil olunmuştur. Bidayet hakimleri bidayet mahkemeleriyle sulh hakimlerinin haiz oldukları vezaifi sulh hakimleri hakkındaki usulü muhakemeye tevfikân rüyet etmekle mükelleftir. Ancak kabili istinaf olan mevaddı hukukiye ve ticariyeye mütaallik deavi arzuhal itasiyle ikamet edilecek ve bu kabil deavinin tabi olacağı şerait ve müddeti istinafiye ve temyiziye ile temyizen mercii tetkik hususlarında Usul-ü Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'na tevfikân muamele olunacaktır. Müddeiumumi ile rüyeti bidayet ceza mahkemesine ait deavi-i cezaiyede Usulü Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu'nu ve deavi-i sulhiye-i cezaiyede Sulh Hakimleri Kanunu mucibince mükellef oldukları vezaifi ifa edeceklerdir.

MADDE 2. - İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

MADDE 3. - İşbu kanunun icrasına Adliye Vekili memurdur. Binaenaleyh keyfiyet berayı tasdik Heyeti Umumiye teklif olunur.

7 Nisan 1337/7 Nisan 1921

³⁶³ T.B.M.M., Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 6, Cilt: 9, s. 81.

³⁶⁴ T.B.M.M., Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 27, Cilt: 10, s. 161.

Bu düzenleme, aynı oturumda yapılan oylamada Meclis tarafından kabul edilmiştir.³⁶⁵

Hafız Mehmet Bey'in bu görevden ayrıldıktan sonra da vekalet dönemine dair bazı eleştirilere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Kendisinden sonra Adliye Vekili olan Refik Şevket Bey, aralarında Hafız Mehmet Bey'in de olduğu ve 17 mebus tarafından Adliye Vekili için verilen sual takriri üzerine Meclis'te Refik Şevket ve takrir sahipleri arasında sert tartışmalar yaşanmıştır.³⁶⁶ 18 maddeden oluşan ve yeni vekilin birçok icraatı hakkında eleştiri içeren takrire cevap veren Refik Şevket Bey: Hafız Mehmet Bey'in eleştirilerin aksine kendisinden daha sert davrandığını ve basit sebeplerden dolayı azil kararları verdiğini ifade etmiştir. Yine eleştirilerin aksine Hafız Mehmet Bey döneminde daha çok ve sık tayin yapıldığını söyleyen Refik Şevket, yaptığı uygulamalar nedeniyle Hafız Mehmet Bey'in adli teşkilatta karışıklıklara neden olduğunu öne sürmüştür. Ancak Hafız Mehmet Bey bu iddiaları kabul etmezken Refik Şevket Bey'e benzeri eleştirilerde bulunmuştur.³⁶⁷

2.3.2. Siyaset

2.3.2.1. Albayrak Gazetesi Olayı

Hafız Mehmet Bey'in, Adliye Vekaleti Vekilliği görevi kısa sürmüş olsa da, bu süreçte iki önemli siyasi olayın içerisinde yer almıştır. Bunlardan ilki Erzurum'da yayın yapan *Albayrak* gazetesi yazarı Mithat Bey'in, yayınlanan bir makalesi nedeniyle tutuklanmasıdır. Esasında bu konunun kökeni Milli Mücadele'nin başlangıcına kadar uzanmaktadır. İlk olarak 1913 yılında yayın hayatına başlayan *Albayrak* gazetesi, bir müddet kapalı kaldıktan sonra, 1919 yılında İttihatçı Süleyman Necati Bey tarafından tekrar çıkarılmaya başlanmıştır. Daha sonra ise Süleyman Necati Bey'in Erzurum Mebusu olması üzerine gazeteyi ağabeyi Mithat Bey yayınlamaya devam etmiştir. Aynı zamanda Cevat Dursunoğlu ve kardeşi Müştak Sıtkı Beyler de yazar kadrosu arasında yer almıştır.³⁶⁸ Bu kadro Milli Mücadele'nin ilk safhalarından itibaren yayınladıkları makalelerde yerel bir milliyetçilik anlayışıyla hareket ederek, bir nevi "Erzurum'u Erzurumlular yönetmelidir" tezini öne sürmüşlerdir. İdeolojik olarak bu yerel milliyetçilik, Rusya'daki "sovyet-şura" yönetimiyle bağdaştırılarak Bolşeviklik temeline oturtulmuştur. Bu yazılarda ayrıca Erzurum Valisi'nin halk tarafından seçilmesi ve bütün memuriyetlere Erzurumluların getirilmesi şeklinde talepler de yer almıştır.³⁶⁹ Diğer taraftan dönemin Erzurumlu siyasetçilerinden Meclis İkinci Başkanı Celalettin Arif Bey ve Mebus Hüseyin Avni Bey'in Erzurum'a giderek bu grupta temas etmeleri konuyu ciddi

³⁶⁵ T.B.M.M., Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 27, Cilt: 10, s. 165.

³⁶⁶ T.B.M.M., Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 13, Cilt: 18, s. 341.

³⁶⁷ T.B.M.M., Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 13, Cilt: 18, s. 345-353.

³⁶⁸ Ali Çiftçi, "Yerelciliğin Zirvesi: 1920'de Erzurum'da Halk Hükümeti Girişimi", *Akademik İncelemeler* Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 1, 2017, s. 118.

³⁶⁹ Çiftçi, a.g.m., s. 120.

bir boyuta taşımıştır. Ayrıca Hüseyin Avni Bey Erzurum'a gittikten sonra halk nezdinde bir hoşnutsuzluk olduğu ve Kazım Karabekir Paşa'nın bu hoşnutsuzluğu idare edemeyeceği için görevden alınması gerektiği yönünde Ankara'ya bir telgraf çekmiştir.³⁷⁰ Erzurum'da yaşanan bu gelişmelerle ilgili, Erzurum'da yerel bir yönetim kurma amacının, Enver Paşa'nın yurda girişini kolaylaştırmak olduğu şeklinde iddialar da öne sürülmüştür.³⁷¹ Kazım Karabekir Paşa ise hatıralarında Mithat Bey ve çevresini müfsitlikle suçlamıştır.³⁷² Nitekim 21 Şubat 1921 tarihli bir makalede Hükümet aleyhtarlığı ve Bolşeviklik propagandası yapıldığı gerekçesiyle Mithat Bey tutuklanmış, *Albayrak* gazetesi de kapatılmıştır. Ancak Mithat Bey Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki yargılamadan sonra serbest kalmıştır. Akabinde ise Erzurum'da tekrar tutuklanarak Divan-ı Harb'e gönderilmiştir.³⁷³

Mithat Bey'in askeri mahkemeye sevk edilmesi üzerine Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey bu hadiseyi Meclis gündemine taşımıştır. Konuyla ilgili Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, İcra Vekilleri'ne yönelik bir istizah tavrı vermiş ve yaptığı konuşmada Mithat Bey'e uygulanan muameleye tepki göstermiştir. İfadelerinde, Mithat Bey'in entelektüel nitelikte bir yazı yazdığını ve haksız yere suçlandığını söylemiştir. Diğer taraftan başta Kazım Karabekir Paşa olmak üzere Hafız Mehmet Bey'e yönelik eleştirilerde de bulunmuştur. Mithat Bey ile ilgili olarak ise tutuklandıktan sonra Yarbay Emin Bey tarafından işkence gördüğünü iddia etmiştir. Devamında, Mithat Bey'in serbest kalmasına rağmen yeniden tutuklanarak Divan-ı Harp'e gönderildiğini ancak, bu davanın sivil mahkemede görülmesi gerektiğini ve Hafız Mehmet Bey'in vazifesini yapmadığını söylemiştir.³⁷⁴

Adliye Vekili Hafız Mehmet Bey ise verdiği cevapta; Hükümet aleyhinde yazı yazan Mithat Bey ve O'na işkence yaptığı iddia edilen Yarbay Emin Bey'in uygulamaları hakkında savcılığa soruşturma yapması talimatı verildiğini ancak, Erzurum'un savaş bölgesi olması hasebiyle askeriye'nin bu karara itiraz ettiğini ve kendi sorumluluk alanında olduğunu söylemesi üzerine askeri kanatla bir anlaşmazlık meydana geldiğini belirtmiştir. Sorunun ise Meclis'te oluşturulacak hukuki bir çalışmayla çözülebileceğini söylemiştir.³⁷⁵ Ancak, yapılan izahı yeterli görmeyen Hüseyin Avni Bey eleştirilerine devam etmiştir. Bunun üzerine Hafız Mehmet Bey, gizli celseye geçilmesi yönünde teklifte bulunmuş ve 18 Nisan 1921 tarihli oturumun III. Celsesi gizli olarak yapılmıştır.³⁷⁶

³⁷⁰ Çiftçi, a.g.m., s.123.

³⁷¹ Çiftçi, a.g.m., s. 122-126.

³⁷² Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1960, s. 938.

³⁷³ Çiftçi, a.g.m., s. 119, 128.

³⁷⁴ T.B.M.M., Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 22, Cilt: 10, s s. 32-34.

³⁷⁵ T.B.M.M., Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 22, Cilt: 10, s s. 32-34.

³⁷⁶ T.B.M.M., Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 22, Cilt: 10, s. 36.

Konunun evveliyatı ve Mithat Bey'in ilk yargılamadan beraat etmesi gözönüne alındığında meselenin, 21 Şubat tarihli makaleden ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Hafız Mehmet Bey'in gizli oturuma geçildikten sonraki ifadeleri de bunu destekler niteliktedir. Nitekim Hafız Mehmet Bey, *Albayrak* gazetesi merkezinde gerçekleşen bu meseleyi Bolşevizm ekseninde değerlendirmiş ve sorunun kökeni olarak Mustafa Suphi'yi görmüştür. Hatta Erzurum'daki girişimlerin, Mustafa Suphi'nin teşvikiyle gerçekleştiğine vurgu yapmıştır. Konuşmasında Doğu Halkları Kurultayı'na değinerek, bu kongreye Cevat Dursunoğlu ve İsmail Hakkı Beyler ile birlikte gittiklerini ancak bir müddet sonra adı geçen kişilerin ayrılıp Mustafa Suphi ile hareket etmeye başladıklarını ifade etmiştir. Ayrıca bu kişilerin kendisine; “biz kadimen Bolşevikiz” dediklerini de söylemiştir.³⁷⁷

Hafız Mehmet Bey, bu gruba Kurultay esnasında üst düzey Bolşeviklerin kendilerine Anadolu Hükümeti'ni devirmelerini ve bunun yolunun da askeriyede devrim yapılması gerektiğini telkin ettiklerini ve bu nedenle de kurultay sonrası Erzurum'a döndükten sonra Bolşeviklerin ordu mensuplarının seçimle göreve gelmesi gerektiği şeklinde propaganda yaptıklarını belirtmiştir. Hafız Mehmet Bey'in konuşmasından, özellikle Kurultay sonrasında gazetede yer alan yazıları, Bolşevik Devrimi öncesindeki sürece benzetmiştir. Makalelerdeki amacı ise; orduyu yıkmak suretiyle bir devrim yapmak şeklinde değerlendirmiştir. Nitekim bu nedenle de tutuklama yapıldığını ifade etmiştir.³⁷⁸ Aynı zamanda bu ifadeler Hafız Mehmet Bey'in tutuklamayı doğru bulduğunu da göstermektedir.

Oturumdaki tartışmalar esnasında Hafız Mehmet Bey'e eleştiri yöneltenlerden biri de Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey olmuştur. Konuşmasında Hafız Mehmet Bey'i, Bolşeviklik karşıtlığına atıf yaparak, tarafsız kalmamakla suçlamıştır. Ayrıca Ali Şükrü Bey, dönemin siyasi havasını yansıtan dikkat çekici bir ifade de kullanmıştır. Bu meseleyi Bolşeviklik nazarından değerlendirmenin yanlış olduğuna değinerek, “bu zamanlarda Bolşevik olmayan adam görmüyorum” şeklinde bir tespit yapmıştır.³⁷⁹ Oturumun sonunda ise istizah takriri gereği yapılan güvenoyu yoklamasında, İcra Vekilleri Heyeti güven tazelemiştir.³⁸⁰

2.3.2.2. Şehzade Ömer Faruk Olayı

Hafız Mehmet Bey'in Adliye Vekili olduğu dönemde yaşanan diğer siyasi hadise ise; 1921 yılının Nisan ayında Abdülmecit Efendi'nin oğlu Şehzade Ömer Faruk'un Milli Mücadele'ye katılmak için Anadolu'ya geçmek istemesi meselesi olmuştur. Nisan 1921'de bu amaçla İstanbul'dan yola çıkan Şehzade, İnebolu'ya kadar gelmiş ve kabul edilmesi için Ankara'dan izin istemiştir.

³⁷⁷ T.B.M.M., Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 22, Cilt: 10, s. 40.

³⁷⁸ T.B.M.M., Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 22, Cilt: 10, s. 40.

³⁷⁹ T.B.M.M., Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 22, Cilt: 10, s. 44.

³⁸⁰ T.B.M.M., Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 22, Cilt: 10, s. 45.

Ancak Hükümet tarafından Şehzade'nin Anadolu'ya geçmesi uygun görülmemiştir.³⁸¹ Mustafa Kemal Paşa, İnebolu'ya gelen Ömer Faruk Efendi'ye bir mektup göndererek geri dönmesini istemiştir. Mektupta, böyle bir hadisenin gerçekleşmesi halinde Hanedan üyeleri arasında ihtilaflar ortaya çıkabileceği ve bu durumun da İnönü Zaferleri ile artan milli birliğin zarar görebileceği gerekçe gösterilmiştir. Sonuç olarak Şehzade Ömer Faruk İstanbul'a geri dönmüştür.³⁸²

Hafız Mehmet Bey'in bu konuyla ilgisi ise kendi beyanatlarına göre, Şehzade'nin İnebolu'ya gelmesinden sonra meseleyi görüşmek için Mustafa Kemal Paşa'nın da hazır bulunduğu bir İcra Vekilleri toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıyla ilgili Hafız Mehmet Bey, Şehzade'nin Anadolu'ya geçmesindeki mahsurları saydıktan sonra, geri gönderilmesi yönündeki teklifi ilk olarak kendisinin sunduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa ve diğer vekillerin de bu görüşü desteklemesiyle, Şehzade Ömer Faruk geri gönderilmiştir.³⁸³ Ayrıca Hafız Mehmet Bey'in sözlerinden Şehzade'ye karşı bir güvensizlik olduğu da anlaşılmaktadır. Konuşmasında Ömer Faruk'un Anadolu'ya geçmek için emir aldığı şeklinde bir tespit yapmıştır. Ancak, bu emrin kim ya da kimler tarafından ve ne amaçla verildiğine dair bir bilgi nakletmemiştir.³⁸⁴ Diğer taraftan aylar sonra bu konu Meclis gündemine de gelerek 24 Aralık 1921 tarihli gizli oturumda müzakere edilmiştir. Konuyla ilgili Mustafa Kemal Paşa, Ömer Faruk Efendi'nin Halife ve Padişah olmak maksadıyla Ankara'ya gelmek istediğini ve bu durumun da memlekette bir ikilik çıkarabileceğini söyleyerek, bu nedenle geri gönderildiğini ifade etmiştir.³⁸⁵

2.4. Birinci Dönem TBMM'nin Feshi

I. Dönem TBMM'nin siyasi yapısında II. Grup olarak anılan muhalif kesim, önemli bir ağırlığa sahip olmuştur. Ancak Ali Şükrü Bey cinayetiyle iktidar ve muhalefet arasında var olan gerilim had safhaya ulaşmış ve muhalefeti de arttırmıştır. Nitekim bu durum, Mustafa Kemal Paşa'nın düşündüğü devrimleri gerçekleştirmek için yeniden seçim yapılması ihtiyacını doğurmuştur. 1 Nisan'da seçimlerin yenilenmesi yönünde hazırlanan kanun tasarısıyla da bu konu Meclis gündemine getirilmiştir. 16 Nisan 1923 tarihinde ise Birinci Dönem TBMM, son oturumunu yaparak kendini feshetmiştir. Böylece ülke yeniden seçim sürecine girmiştir. Hükümet'in kontrolünde geçen seçimlerin sonucunda ise neredeyse muhalefetin olmadığı bir Meclis oluşmuştur.³⁸⁶

³⁸¹ Süleyman İnan, "Son Osmanlı Damatlarının Milli Mücadele'yle İlişkileri", *Erdem Dergisi*, sayı: 61, 2011, s. 123-125.

³⁸² İnan, a.g.m., s. 125-126.

³⁸³ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_2.

³⁸⁴ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_2.

³⁸⁵ T.B.M.M., Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 133, Cilt: 2, s. 525-526.

³⁸⁶ Uğur Üçüncü, *Kadirbeyzade Zeki Bey*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2011, s. 10-11.

Hafız Mehmet Bey ise Birinci Dönem TBMM'nin feshedilmesiyle mebusluk hayatına veda etmiştir. Birçok muhalif isim gibi Hafız Mehmet Bey de 1923 seçimlerine katılmamıştır. Ancak, Birinci Dönem TBMM'nin sonuna doğru Hükümet kanadından siyasi bir teklif almış ancak, Hafız Mehmet Bey buna olumlu yaklaşmamıştır.³⁸⁷ Bu gelişmelerden sonra bir müddet siyasete ara verse de eski İttihatçıların ısrarıyla TCF'ye katılmış ancak Fırka'nın 1925'te kapatılmasıyla bu da çok uzun sürmemiştir. Diğer taraftan Hafız Mehmet Bey'nin 1923 yılında mebusluk hayatı sona ermiş olsa da Milli Mücadele sürecinde yani Birinci Dönem TBMM'de yer alması hasebiyle tüm mebuslar gibi kendisine de bir İstiklal Madalyası verilmiştir. TBMM Arşivi'nde tesadüf edilen bir belgeye göre Hafız Mehmet Bey, 1796 numaralı yeşil şeritli İstiklal Madalyası'nı 15 Haziran 1924 tarihinde teslim almıştır.³⁸⁸

³⁸⁷ CA, 01013078- 27.

³⁸⁸ TBMM Arşivi, IMT_T15_K005_D1796_G0462_1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MECLİS DIŞI SİYASİ FAALİYETLERİ

Hafız Mehmet Bey, 1912 yılında başlayıp 1926 yılına kadar uzanan siyasi yaşamında hem Meclis faaliyetleri hem de Meclis dışındaki faaliyetlerinde birçok dikkat çekici hadise içerisinde yer almıştır. Mevcut bilgiler ışığında Hafız Mehmet Bey, 1912 yılı itibariyle başlayan Mebusan Meclisi dönemi siyasi yaşamı, 1918 yılına kadar sürmüştür. Ancak bu dönemde meclis dışında bir siyasi faaliyetine tesadüf edilmemiştir.

Milli Mücadele Dönemi'yle birlikte Hafız Mehmet Bey, hem Meclis (TBMM) hem de Meclis dışında son derece aktif bir görüntü çizmiştir. Aynı zamanda bu süreç, Hafız Mehmet Bey'in siyasi kariyerinde zirve noktaya ulaştığı evreyi oluşturmuştur. Diğer taraftan Milli Mücadele Dönemi'nin başından itibaren gerçekleşen Meclis dışındaki faaliyetleri, iktidar ve muhalefetle ilişkilerinde belirleyici olduğu gibi bu süreçte yaşananlar, Meclis faaliyetlerinin yanında TBMM sonrası siyasi yaşamını da etkilemiştir.

3.1. Milli Mücadele Dönemi Faaliyetleri

Mebusan Meclisi'nin kapanmasıyla birlikte Trabzon'a gelen Hafız Mehmet Bey, Pontusçuluk faaliyetlerine karşı Türk haklarını korumak için kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (TMHMC)'ne katılmıştır. Bu süreç boyunca Hafız Mehmet Bey hem Mustafa Kemal Paşa hem de muhalif kesimle halinde olmuştur. Trabzon'da ise Eyüpoğlu İzzet Bey, Ali Şükrü Bey, Ziya Hurşit ve Barutçuzaderler gibi önemli simalarla yakın ilişkiler kurmuştur. Hatta İzzet Bey'in ailesinin Rus işgali döneminde bir müddet Hafız Mehmet Bey'in Samsun'daki evinde misafir kalması hasebiyle,³⁸⁹ yakınlıklarının Mebusan Meclisi dönemine kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu isimlerin bazılarıyla Milli Mücadele'nin sonuna doğru Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalif bir tavır takınacaktır.

Çeşitli bilgilerden yola çıkarak bir müddet İstanbul'da bulunduğu anlaşılan Hafız Mehmet Bey'in, Milli Mücadele faaliyetlerinin ilk safhalarında (1918-1920) adına çok sık rastlamamaktayız. Ancak Bakü'de düzenlenen Doğu Halkları Kurultayı ile birlikte, TBMM'ye katılımı, Enver Paşa'nın Anadolu'ya girme süreci ve Trabzon Meselesi şeklinde anılan Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

³⁸⁹ BOA, DH.ŞFR. 513,24,1 (2 Mart 1332/15 Mart 1916).

hakkında yürütülen incelemelerde ön plana çıkarak bu gelişmelerde dikkat çekici faaliyetlerde bulunmuştur.

3.1.1. Milli Mücadele Dönemi'nde Trabzon

Osmanlı Devleti'nin varlığı, I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzaladığı Mondros Ateşkesi ile resmi olmasa da fiilen sona ermiştir. Ateşkes gereği İtilaf güçlerinin münasip gördükleri yerleri işgal edebilmeleri ve Türk ordusunun terhis edilerek mevcudiyetinin (hafif silahlı) 100.000 civarına düşürülmesi işgalleri kolaylaştırırken, Anadolu'da ayrılıkçı amaçlar güden azınlıklara da fırsat yaratmıştır. Nitekim Türkler için asırlarca yaşanan toprak kayıplarından sonra elde kalan son vatan Anadolu, parçalanmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu tehditle yüzleşen yerlerden biri de Trabzon olmuştur.

O yıllarda Doğu Karadeniz'in merkezi durumundaki Trabzon Vilayeti, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun ve Ordu şehirlerini kapsamaktadır. 1919 yılında Rize (Lazistan) ve Gümüşhane Trabzon Vilayeti'ne bağlı birer sancakken, Giresun ve Ordu ise kaza statüsünde yer almıştır. Vilayetin nüfus yapısına bakıldığında 1914 istatistiğine göre; toplam nüfus 1.122.000'dir. Bu rakamın 921.000'i Türk (Müslüman), 161.000'i Rum, 37.000'i de Ermeni'dir. Aynı zamanda Trabzon'un merkez nüfusu, Rus işgali (1916-1918) sonunda yarı yarıya azalarak 45.000 civarına düştüğü tahmin edilmektedir. Bu durumdan da en çok Türk nüfusu etkilemiştir.³⁹⁰ Öte yandan Trabzon, ortaya çıkan yeni konjonktürle birçok siyasi ve askeri politikanın yürütüldüğü bir konuma sahiptir. Bir taraftan Şehir, önemli bir liman ve bölge üssü olması hasebiyle İtilaf güçlerinin baskısı altında kalırken, diğer taraftan Rus işgali döneminden kalan Rus silahlarına ve Türk ordusunun elindeki silahlara el koymak için şehre yerleşen İngiltere'nin varlığı, muhtemel bir işgal konusunda endişe yaratmıştır. Ayrıca Trabzon, Rum ve Ermenilerin sözde devlet kurma planlarının da parçası olma konumuna sahiptir. Ancak bütün bu emellerin en temel noktası, Trabzon nüfusunun çoğunluğunu teşkil eden Türklerin gözardı edilmesi yahut yok sayılmak istenmesidir. Özellikle bu bölgede Türklerin varlığını tehlikeye düşüren en önemli sorun ise Rumların yürüttüğü Pontus faaliyetleridir.

1899'da Amerikan Board misyonerleri tarafından açılan Merzifon Anadolu Koleji, Pontusçuluğun teşkilatlanmaya başladığı yer olarak tarih sahnesine çıkmıştır. 1904 yılında kolejde kurulan Pontus Kulübü, siyasi ayrılıkçı fikirlerin merkezi şeklinde hareket etmiştir.³⁹¹ Birinci Dünya

³⁹⁰ Kamil Erdeha, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 175-176.

³⁹¹ Merzifon Anadolu Koleji, yürütmüş olduğu ayrılıkçı faaliyetler nedeniyle 1921 yılında TBMM Hükümeti tarafından Amasya İstiklal Mahkemesi'nce kapatılmış, ayrıca bu yargılamalarda asker kaçağı ve çetecilik faaliyetleri nedeniyle; 3'ü Müslüman, 174'ü Rum olmak üzere 177 kişi hakkında idam kararı alınırken, 74 gıyaben idam, 10 kürek ve 34 kişiye de hapis cezası verilmiştir. Uğur Üçüncü, "Ali Şükrü Bey'in Pontus Meselesi Hakkındaki Görüşleri", Hikmet Öksüz vd. (Ed), **Pontus Meselesi Olaylar, Algılar ve Gerçekler**, KTÜ Yayınları, Trabzon, 2019, s. 180; Gülbadi Alan, "Amerikan Board

Savaşı ve sonrasında Doğu Karadeniz'i kapsayan ve Rumlar için müstakil bir devlet sağlamak amacıyla ayrılıkçı çalışmalar yürütülürken, Trabzon'da Pontusçuluğun en önemli mümessili ve organizatörü; Trabzon Metropolit Hrisantos olmuştur. Rus işgali döneminde Türk ordusunun çekilmesi ile bir nevi savunmasız kalan Müslüman nüfusa karşı çetecilik ve katliam faaliyetleriyle şehirdeki demografik yapıyı lehlerine çevirmeye çalışan Pontusçular, diğer taraftan ateşkes döneminde İngiliz ve Fransız temsilciliklerinin kanatları altında aynı eylemler devam ettirilmiş ve Hrisantos vasıtasıyla da diplomatik kanallardan destek sağlanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda Ermeniler de Rumlar gibi şehri kendi devlet kurma planları içerisine dahil ederek Trabzon'un tarihsel bir Ermeni şehri olduğunu ispat etmeye çalışan savlar ortaya atmıştır.³⁹² Hatta zaman zaman Rumlar ve Ermeniler bu hususta birbirleriyle rekabet etmiştir. Ancak bazen de Hrisantos'un girişimleriyle Rumlar ve Ermeniler arasında ortak bir konfederasyon kurmak gibi siyasal temaslar da yapılmıştır.³⁹³

Metropolit Hrisantos, Pontus hayalleriyle tespit ettikleri; Batum'dan İnebolu'ya ve güney'de Sivas'ın da bazı kısımlarını içine alan bir harita içerisinde sözde Pontus devleti talebini iletmek için İstanbul Rum Patrik'i ile Paris Barış Konferansı'na giderek bir bildiri de vermiştir.³⁹⁴ Paris'teki temaslarda, sözde Pontus bölgesinin Yunanistan'a ilhakını ve İstanbul'daki Ayasofya Camii'nin de Rum Patrikhanesi'ne verilerek kiliseye dönüştürülmesini talep etmiştir.³⁹⁵ 11 Kasım 1919'da da Mustafa Kemal Paşa İstanbul Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta; Rumların Pontusçuluk faaliyetlerine dikkat çekerek, Yüzbaşı Dirikis Kolokilas adında bir Yunan subayının, Pontus hükümeti adına bir jandarma teşkilatı kurmak için Trabzon'a gidebileceğini bildirmiştir.³⁹⁶ Bu gelişmeler Trabzon'daki Türkler için endişeler yaratırken, çare yolları aranılmaya başlanmıştır. Kısa bir süre sonra da şehirdeki Türkler, artan tehditlere karşı teşkilatlanma yoluna gitmiştir.

3.1.2. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

Milli Mücadele Dönemi'nde, Osmanlı Devleti'nin fiili olarak Anadolu'da hakimiyetini kaybetmesi ve Hükümet nezdinde "İngiliz dostluğu" politikası, Türkleri yerel düzeyli çareler

Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi", Hikmet Öksüz vd. (Ed), **Pontus Meselesi Olaylar, Algılar ve Gerçekler**, KTÜ Yayınları, Trabzon, 2019, s. 59.

³⁹² Avrupa'da ve Amerika'da teşkilatlar kuran Ermeniler, Pontus bölgesinin Ermenilere ait olduğunu öne sürmüşlerdir. Bunun örneklerinden biri de James W. Gerard'ın başkanlığını yaptığı "Ermenistan'ın Bağımsızlığı için Amerikan Ermeni Komitesi"nin "Ermenistan ve Pontus" isimli bildirisidir. Bu bildiride, Pontus'un ikinci bir Ermenistan ve bu bölgenin antik dönemlerden itibaren bir Ermeni eyaleti olduğu söylenmiştir. Ancak bildiride, öne sürülen savları kanıtlayıcı ya da ikna edici kaynaklar gösterilememiştir. Bkz. Mehmet Okur-Osman Emir, "Doğu Karadeniz'de Pontus İddialarına Yönelik Amerikan Ermeni Komitesi'nin Bir Bildirisi ve İlmi Tenkidi", Hikmet Öksüz vd. (Ed), **Pontus Meselesi Olaylar, Algılar ve Gerçekler**, KTÜ Yayınları, Trabzon, 2019, s. 21-23.

³⁹³ Yusuf Sarımay, "Yunanistan'ın Lozan'dan Sonra Yürüttüğü Pontusçu Faaliyetler ve Amaçları", Hikmet Öksüz vd. (Ed), **Pontus Meselesi Olaylar, Algılar ve Gerçekler**, KTÜ Yayınları, Trabzon, 2019, s. 69.

³⁹⁴ Üçüncü, a.g.m., s. 181.

³⁹⁵ BOA, DH.KMS. 49-2.52. (2 Teşrinisani 1335/ 2 Kasım 1919).

³⁹⁶ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı: 11, Ankara, 1955, Belge No: 256.

üretmeye itmiştir. Bu nedenle Anadolu'nun birçok yerinde hem Türklerin sesini duyurabilmek hem de, bölgesel direniş faaliyetlerini örgütleyebilmek adına "Müdafaa-i Hukuk" cemiyetleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu cemiyetler siyasal bir teşkilatı ifade ederken aynı zamanda İstanbul'a bağlı bir yerel hükümet vazifesi de görmüştür. I. Dünya Savaşı'nın artık Osmanlı Devleti aleyhinde sonuçlanacağı anlaşıldığında İTC tarafından direniş örgütlenmesi maksadıyla Anadolu'ya gönderilen İttihatçılar ve Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri, bu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin kurulmasında hem önemli bir sorumluluk üstlenmiş hem de büyük bir katkı sağlamıştır.

Trabzon'da ise İngiliz ve Fransız korumacılığında giderek büyüyen Rum ve Ermeni ayrılıkçı tehdidine karşı Türk teşkilatlanması, İttihatçılar ve Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinin inisiyatifleriyle organize edilmiştir. Sabahattin Özel'in belirttiğine göre; daha Mondros Ateşkes'i uygulanmadan önce, Enver Paşa'nın talimatlarını bölgeye iletme üzere, Teşkilat-ı Mahsusa'nın adamlarından Yenibahçeli Nail Bey Batum'a, İttihatçılardan Filibeli Hilmi Erzurum'a, tüccardan Cafer Bey de Trabzon'a kurye olarak gönderilmişlerdir.³⁹⁷ Bu bölgelere gelen İttihatçılar hem Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum) hem de Doğu Karadeniz'deki direnişi organize etmek için çalışmaya başlamıştır. Bu maksatla gerçekleştirilen II. Ardahan Kongresi'ne Cafer Bey, Trabzon'u temsilen katılmıştır. Kongre'de Trabzon'la ilgili, şehirde *İstikbal* ve *İkbal* gazetelerinin bilgilendirici ve uyandırıcı faaliyetler yapması kararı alınmıştır.³⁹⁸ Akabinde ise 17-18 Ocak 1919 tarihinde gerçekleştirilen Kars Kongresi'nde Trabzon'da teşkilatın organize edilmesi için Alay Komutanı Ali Rıza Bey ve Hacı Ahmet Barutçuzade görevlendirilmiştir. Kısa bir süre sonra 12 Şubat 1919'da da Hacı Ahmet önderliğinde Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti (TMHMC) kurulmuştur.³⁹⁹ Ayrıca Hacı Ahmet bu süreçte, Trabzon Belediye Başkanlığı vazifesini de yürütmüştür. Diğer taraftan oğlu Faik Ahmet'in (Barutçu) kurduğu *İstikbal* gazetesi de Cemiyet'in yayın organı olmuştur. Hafız Mehmet Bey de Trabzon'da yer alan diğer İttihatçı siyasiler gibi Cemiyet'e katılmıştır. Aynı zamanda Hafız Mehmet Bey, Merkez Kurulu azaları arasında da yer almıştır.⁴⁰⁰

TMHMC'nin ilk kongresi 23 Şubat 1919'da Trabzon'un Uzun Sokak mevkiindeki Nemlizedelerin evinde yapılmıştır.⁴⁰¹ Ancak Hafız Mehmet Bey kongreye katılan murahhaslar arasında yer almamıştır.⁴⁰² 6 Mart'a kadar süren kongre sürecinde yapılan toplantılarda, Doğu Karadeniz bölgesindeki ayrılıkçı Rum ve Ermeni tehdidine karşı önemli kararlar alınmıştır.

³⁹⁷ **Yerel Kongreler-Kars, Ardahan, Oltu, Trabzon**, Cilt: 2, TBMM Yayınları, Ankara, 1993, s. 112.

³⁹⁸ Uğur Üçüncü, **İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri**, Altınpost Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 39.

³⁹⁹ Mesut Çapa, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1996, s.10. Sivas Kongresi'nden sonra da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılarak "Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (THMC)" adını almıştır. **Yerel Kongreler**, s. 121.

⁴⁰⁰ Sabahattin Özel, **Milli Mücadelede Trabzon**, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 64.

⁴⁰¹ Özel, **a.g.e.**, s. 64.

⁴⁰² Barutçu, **a.g.e.**, s. 51.

Toplantılarda Cemiyet'in Başkanı olarak Barutçuzade Hacı Ahmet seçilirken,⁴⁰³ Trabzon çevresinde milli direniş örgütlerinin kurulmasının yanında, Trabzon Türklerinin haklarının korunması için siyasi girişimlerde bulunulması, İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri ile temas edebilmek için birer heyet seçilmesi de kararlaştırılmıştır. Ancak, İstanbul'a gidecek heyetin seçilmesi konusunda anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Özellikle, Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nden Sürmeneli Eyüpzade Ömer Fevzi tartışmaların merkezinde bulunmuştur. Siyasi eylemlerinde İttihatçılara karşı Trabzon'da çıkardığı *Selamet* gazetesi aracılığıyla sert bir muhalefet yürüten Ömer Fevzi, milli birliğe ihtiyaç duyulması nedeniyle TMHMC kongresine davet edilmiştir. Ancak bu toplantılarda da İttihatçı karşıtı siyasi faaliyetlerine devam etmiştir. Müzakereler esnasında İstanbul'a gidecek heyetin son olarak İstanbul'daki Trabzonlulardan seçilmesi üzerinde anlaşılmıştır. Yapılan bu seçimde heyete; Temelzade Halil Bey, Lazistan mebusu Ziya Molla Bey, Sarı Mahmutzade Eşref Efendi, Manizade Hacı Hüseyin, eski mutasarrıflardan Hacı İbrahim Paşa ve Sabık (Eski) Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey seçilmiştir.⁴⁰⁴ Bu dönemde Hafız Mehmet Bey'in Avukatlık ya da ticari işleri nedeniyle İstanbul'da bulunması muhtemeldir.

Bir sonraki gün Ömer Fevzi ve arkadaşları tarafından heyette İttihatçıların bulunmasının hoş karşılanmayacağı görüşü ısrarlı bir şekilde öne sürülmesi üzerine, İttihatçıların yer almadığı bir heyet seçilmiştir. Buna göre; Hatipzade Emin, Ordulu İsmail, Kadirbeyzade Zeki ve Ömer Fevzi Beyler yeni heyeti oluşturmuştur. Ancak Zeki Bey'in bu kurulda yer almak istememesi üzerine ayrılmasıyla, heyet üç kişiden oluşturularak İstanbul'a gönderilmiştir.⁴⁰⁵

TMHMC tarafından düzenlenen ikinci kongre ise İzmir'in Yunanlılarca işgalinin hemen akabinde, 22 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleşmiştir. Hafız Mehmet Bey bu kongreye de katılmamıştır.⁴⁰⁶ Toplantılarda ise ilk kongrede siyasi faaliyetler nezdinde girişimler yapılacağı vurgulanırken bu defa silahlı mücadeleye geçilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararın alınmasının en temel iki sebebi; bir taraftan Yunanlıların İzmir'e çıkması Trabzon için de bir Yunan işgali tehdidini arttırırken, öte yandan Mondros Ateşkes'i sonrası Batum'u işgal eden İngilizler, bir müddet sonra Kars'ı da işgal etmiş, Türkler tarafından burada kurulmuş olan Cenub-i Garbi (Güneybatı) Kafkasya Hükümeti'ni⁴⁰⁷ ortadan kaldırarak bölgeyi bir nevi Türk idaresinden alıp Ermenilere vermiştir.

⁴⁰³ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, Cilt: 1, 21. Yüzyıl Yayınlar, Ankara, 2001, s. 72-73.

⁴⁰⁴ Barutçu, *a.g.e.*, s. 71.

⁴⁰⁵ Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, s. 68-69.

⁴⁰⁶ *Yerel Kongreler*, s. 122.

⁴⁰⁷ II. Abdülhamit döneminde yaşanan 1877-1878(93 Harbi) Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Ayastefanos Anlaşması ile Elviye-i Selase olarak bilinen Kars, Ardahan ve Batum Ruslara bırakılmıştır. I. Dünya Harbi sürecinde ise Brest Litovsk Anlaşması sonrası Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgesinde Rus işgali sona ererken Türk ordusu Batum dahil bu bölgeleri geri almıştır. Ancak Mondros Ateşkes'i ile Türk ordusunun 1914 sınırlarına tekrar geri çekilmiştir. Bu nedenle bölgede Kars merkezli Cenub-i Garbi (Güneybatı) Kafkasya Hükümet'i adı altında bir Türk idaresi kurulmuştur. *Yerel Kongreler*, s. 31; Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Atlaşması", <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayastefanos-antlasmasi> (11.3.2022).

Böylece benzeri bir ihtimal Trabzon için de doğmuştur.⁴⁰⁸ Ayrıca Samsun'a da İngilizler tarafından 100 kişilik bir müfreze çıkarılması şehirdeki tedirginliği arttırmıştır.⁴⁰⁹ Bu gelişmeler Trabzon'da Cemiyet'i harekete geçirerek, silahlı direnişe geçilmesi kararlaştırılmıştır. Bu amaçla bir taraftan oluşturulacak Kuvay-ı Milliye birlikleri için asker toplanırken, öte yandan Trabzon'da Kayıkçılar Kahyası Kahya Yahya ve Halit Bey bu örgütlenmelerde önemli vazifeler üstlenmiştir.⁴¹⁰ Aynı zamanda Giresun bölgesinde de Topal Osman Ağa bu maksatla çalışmıştır.⁴¹¹ Alınan tedbirlerle birlikte TMHMC, Trabzon bölgesinin güvenliğini sağlamaya çalışırken, diğer taraftan Milli Mücadele boyunca hem insan kaynağı hem de silah nakliyesi gibi hususlarda çok önemli katkılar sunmuştur.

Trabzon'da Cemiyet'in aldığı tedbirle ilgili Mustafa Kemal Paşa Sadarete gönderdiği raporda; "Trabzon Vilayet halkının uyanıklığından dolayı Rumların bu vilayette çıkardıkları olaylar ve çetecilik faaliyetleri yok denilecek kadar azdır",⁴¹² şeklindeki değerlendirmesinden TMHMC'nin başarılı bir çalışma yürüttüğü anlaşılmaktadır.

İkinci Trabzon Kongresi'nde ayrıca siyasi faaliyetler açısından; Doğu Anadolu illeri ile temasa geçilmek suretiyle daha güçlü bir siyasi irade ortaya çıkarma kararı da alınmış ve bu girişimlerin nihayetinde 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında Erzurum Kongresi toplanmıştır. Bu kongreye önemli sayıda TMHMC üyesi katılırken özellikle Ömer Fevzi, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'e karşı muhalefet yürütmüştür.⁴¹³ Ancak Kongre'nin akabinde sert muhalefeti nedeniyle Cemiyet'ten dışlanan Ömer Fevzi, bir müddet sonra da İstanbul'a kaçmıştır.⁴¹⁴

3.1.3. Doğu Halkları Kurultayı

Hafız Mehmet Bey'in Milli Mücadele döneminde yer aldığı önemli hadiselerin ilki; 1-8 Eylül 1920 tarihinde gerçekleşen Doğu Halkları Kurultayı'dır. 1920 yılı itibarıyla iç savaş sürecini kazanan Bolşevikler, komünist yayılcılığı hayata geçirmek adına Bakü'de bir kongre yapma kararı almıştır. Özellikle Doğu toplumlarına yönelik bu adım için birçok ülkeden delege katılırken, Türkiye'den 235 temsilci yer almıştır.⁴¹⁵ TBMM Hükümeti, Rusya tarafından doğrudan bir davet almasa da İbrahim Tali Bey'i gözlemci olarak görevlendirmiştir. Ayrıca gayr-i resmi statüde

⁴⁰⁸ **Yerel Kongreler**, s. 120.

⁴⁰⁹ Üçüncü, **İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri**, s. 74.

⁴¹⁰ Özel, **a.g.e.**, s. 103.

⁴¹¹ Özel, **a.g.e.**, s. 55.

⁴¹² Çapa, **a.g.e.**, s. 10.

⁴¹³ Özel, **a.g.e.**, s. 89.

⁴¹⁴ Üçüncü, **İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri**, s. 92.

⁴¹⁵ **Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeler I)**, Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 7.

içlerinde Hafız Mehmet Bey'in de yer aldığı Süleyman Necati, Cevat Dursunoğlu gibi birçok isim kabileler halinde Türkiye'yi temsilen kongreye iştirak etmiştir. Bu süreçte Kazım Karabekir Paşa da Hükümet tarafından görevlendirilerek Erzurum'dan bir heyet seçmiş ve kongreyi takip etmek üzere Bakü'ye göndermiştir. Hafız Mehmet Bey ise bu kurultaya Trabzon Kayıkçılar Cemiyeti adına katılmıştır.⁴¹⁶

Hafız Mehmet Bey kendi ifadelerinde kongreye katılımının gerekçesini; “memlekette giderek artan Bolşevik eğilim nedeniyle duyulan endişe üzerine, Bolşevikliği yerinden tetkik ederek bir rapor hazırlamak” şeklinde ifade etmiştir.⁴¹⁷ Nitekim kongre dönüşü de hazırladığı raporu Ankara'ya sunmuştur. Diğer taraftan, TBMM Hükümeti'nin bu kongreye ilgi göstermesinin temel amacı ise, devam eden Milli Mücadele'ye destek sağlamak olmuştur.⁴¹⁸ Bu nedenle de kongreye giden gayr-i resmi katılımcılara talimatlar verilmiştir. Ali Fuat Paşa hatıralarında Türkiye'den gönderilen temsilcilere verilen bu talimatları şöyle ifade etmektedir;⁴¹⁹

1) İdari inkılap yaptık. İçtimai inkılap da adet ve dinimiz itibarıyla müsaittir. Ancak devam eden savaş hali nedeniyle henüz vakti değildir. Murahhaslarımız müzakereleri dinlemeli ve bize haber vermelidir. 2) Kurultay'da Anadolu'nun hakiki inkılapçı olduğunu ve inkılap ruhundan başka bir şey tanımadığını bilfiil göstermelidir. Kurultay'a iştirak edecek olan Avrupalı delegelerin bu hususta itimat ve emniyetlerini kazanmak ve muavenetlerinden memleketimiz için azami istifadeyi temin etmeye çalışmalıdır. Ve memleketimizin idare tarzı ve siyaseti hakkında en iyi usul ve şeklin ne olabileceğini onlara anlatmalıdır.

Bakü Kurultayı 1-8 Eylül tarihleri arasında gerçekleşmiş ve Hafız Mehmet Bey de kongrenin tamamına katılmıştır. Ayrıca kongreye katılan isimler arasında, Rus desteğini sağlayabilmek için Enver Paşa ve Türkiye komünistlerinin önemli siması Mustafa Suphi de yer almıştır. Diğer taraftan bu süreçte Hafız Mehmet Bey, Bakü'de bulunan Enver Paşa ve ittihatçılarla da bir görüşme gerçekleştirmiştir.⁴²⁰ Küçük Talat'ın anlattığına göre bu toplantıya; Enver Paşa, Bahattin Şakir, Nail, Azmi, Hafız Mehmet ve Küçük Talat Beyler, gibi isimler katılmıştır.⁴²¹ 1921 yılında Enver Paşa'nın Hafız Mehmet Bey'e yazdığı bir mektuptan, bu görüşmede İttihatçılık için yeni bir fırka çalışması yapıldığı da anlaşılmaktadır.⁴²² Öte yandan Hafız Mehmet Bey, Bakü'deki temaslarının ardından Ekim ayının ilk günlerinde Trabzon'a dönmüş⁴²³ ve akabinde *İstikbal* gazetesine bir röportaj

⁴¹⁶ Emiroğlu, a.g.e., s.208.

⁴¹⁷ TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G025_8.

⁴¹⁸ Tolga Başak, **Milli Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu**, AAM Yayınları, Ankara, 2010, s. 145-146.

⁴¹⁹ Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s. 15.

⁴²⁰ TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G025_9.

⁴²¹ TBMM Arşivi, IM_T3_K121_D239-29_G320_7

⁴²² CA, 01001233- 3.

⁴²³ *İstikbal*, 3 Teşrinievvel 1336/ 3 Ekim 1920, Sayı: 177, s. 2.

vermiştir. Ayrıca 4 Ekim’de Trabzon’da Müdafaa-i Hukuk Kulübü’nde düzenlenen ve Vali Hamit Bey’in konuşmacı olduğu Bolşevizm karşıtı konferansa da katılmış, burada bir konuşma yaparak Bakü’deki izlenimlerini haziruna anlatmıştır.⁴²⁴ Hafız Mehmet Bey’in röportajı ise 10 Ekim’de *İstikbal* sütunlarına yansırken, beyanatında kongreye dair birçok konuya temas etmiştir. Konuşmalarında öne çıkan hususlara bakıldığında Hafız Mehmet Bey; kongrede özellikle İngiliz kapitalizmi karşıtlığı üzerinde durulduğu ve İngiltere’ye karşı mücadele eden Türkiye’ye de bu mücadelesini sürdürdüğü müddetçe destek verileceği yönünde konuşmalar yapıldığını ifade etmiştir. Kongre için Bakü’de bulunan Enver Paşa hakkında ise; Bakü’de halkın ve doğu Müslümanlarının Enver Paşa’ya karşı çok büyük bir teveccüh gösterdiğini, hatta insanların Paşa’yı görmek için izdihamlar oluşturduğunu ve yaşlıların dahi Enver Paşa’nın ellerini öptüğünü söylemiştir.⁴²⁵

Hafız Mehmet Bey ayrıca, komünizm ve Bolşeviklik hakkındaki görüşlerini de izah etmiş; Türkiye’de sermaye, fabrika ve nakil vasıtası gibi ekonomik enstrümanların bulunmaması nedeniyle komünizmin uygun düşmeyeceğini belirtmiştir. Aynı zamanda komünizmle idare edilecek bir ülkenin Rusya’nın uydusu durumuna gelecek olmasının, milli bağımsızlığı zedeleyeceğini ifade etmiştir. Beyanatında, dönemin Türk-Rus ilişkilerine de değinen Hafız Mehmet Bey; komünizme karşı durulması gerektiğini söylemekle birlikte, Milli Mücadele safhasında olunması hasebiyle bir nevi Rusya ile ortak düşman durumundaki İngilizlere karşı Rus desteğini sağlamaya dönük bir siyaset yürütmek gerektiğinin altını çizmiştir. Hafız Mehmet Bey’in temas ettiği diğer bir husus ise Mustafa Suphi’dir. Türkiye’deki komünistlerle yakın teması bulunan ve komünizmin önemli temsilcisi durumundaki Mustafa Suphi ile ilgili; kendisini uzun süredir tanıdığını ifade eden Hafız Mehmet Bey, Mustafa Suphi’nin çok hırslı bir insan olduğunu ifade ederek, kongrede tekrar karşılaştıklarında bu hırsın daha da arttığını gördüğünü söylemiştir. Ayrıca bu gibi insanların kanaatkar bir gayeden ziyade kendi menfaatleri için hareket ettiklerini de sözlerine eklemiştir.⁴²⁶

Röportaj dışında Hafız Mehmet Bey, Trabzon’a döndükten sonra 18 Ekim 1920 tarihinde bir rapor hazırlayarak Kurultay hakkındaki izlenimlerini Ankara’ya iletmiştir.⁴²⁷ Bu raporda, röportajına benzer ifadelerin yanında, Üçüncü Enternasyonal’in yardımının Bolşevikliğin kabulüne bağlı bulunmadığını, İngiltere’ye karşı verilen mücadelenin sonuna kadar devam edeceğine dair Rusya Sovyet Hükümeti’ne teminat verilmesinin yeterli olacağını belirtmiştir. Ayrıca mevcut durumdan daha güçlü görünülmesi gerektiğine vurgu yapan Hafız Mehmet Bey, Enver Paşa’ya da değinerek; halkın ve Bolşeviklerin büyük ilgi gösterdiğini ve Enver Paşa’nın dış ilişkiler için kendisine Anadolu

⁴²⁴ *İstikbal*, 6 Teşrinievvel 1336/ 6 Ekim 1920, Sayı: 178, s. 2.

⁴²⁵ S. Sonyel; Enver Paşa ve Türk ulusalcıların kongrede iyi karşılanmadığını belirtmekle birlikte, Enver Paşa’nın kongreye katılmasının Ankara’da Mustafa Kemal Paşa’yı rahatsız ettiğini ve Rusların Türkiye’ye karşı bir tertip içerisinde olabileceklerinden şüphe etmesine yol açtığını ifade etmektedir. Salahi R. Sonyel, “Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması”, *Belleten Dergisi*, Cilt: 54, Sayı: 209, 1990, s. 386-387.

⁴²⁶ *İstikbal*, 10 Teşrinievvel 1336/10 Ekim 1920 sayı: 179, s. 1-2.

⁴²⁷ Yavuz Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakü)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s. 297.

tarafından resmi bir sıfat verilmesini teklif ettiğini belirtmiştir. Öte yandan Mustafa Suphi hakkında ise Enver Paşa aleyhinde gösteriler yaptığını, Mustafa Suphi ve Fuat Sabit gibi isimlerle haberleşmenin kesilmesinin uygun düşeceğini tavsiye etmiştir.⁴²⁸

Hafız Mehmet Bey'in hem röportajı hem de raporu dikkate alındığında komünizm karşıtlığının yanında Mustafa Suphi vurgusu önemli bir yer tutmaktadır. Aynı zamanda komünist olması hasebiyle Mustafa Suphi, Rusya ile ilişkilerde hem Ankara hem de ittihatçılar için endişe yaratmıştır. Nitekim, kongreden kısa bir süre sonra Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya geçmek istemesi ciddi bir siyasi kriz yaratacaktır.

3.1.4. Mustafa Suphi Olayı

Mustafa Suphi ve komünizm, Milli Mücadele Dönemi'nde cereyan eden önemli siyasi hadiselerinden biri olmuştur. Bir yandan, henüz I. Dünya Savaşı sayfasını kapatmayan Türkiye bağımsızlık için ulusal direniş hareketi yürütürken, diğer taraftan modernleşme ve inkılap sürecini tamamlamaması ya da olgun bir seviyeye oturtamaması nedeniyle, bir muasırlaşma mücadelesi de vermektedir. Bu sebeple liberal ve demokratik görüşlerin yanında komünizmin de güçlü bir ülkede (Rusya) destek bulmasıyla Türkiye için dikkat çekici bir konu haline gelmiştir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla 3 Mayıs'ta kurulan Ankara Hükümeti, komünizme karşı temkinli bir karşıtlık politikası izlemiş, bir yandan da Türkiye'deki komünist faaliyetleri yakından takip etmiştir. Ayrıca İtilaf Devletleri'ne karşı yardım sağlayabilecek tek ülkenin Rusya olması nedeniyle de Hükümet ve Mustafa Kemal Paşa, hassas bir politik denge yürütmüştür. Diğer taraftan emperyalist işgaller karşısında Milli Mücadele verilmesi, Bolşevizme karşı iyimser bir hava yaratmıştır. Öyle ki, bu süreçte kurtarıcı bir "Yeşilordu" efsanesi gibi birçok söylenti ortaya çıkmıştır.⁴²⁹

Başta Enver Paşa olmak üzere yurtdışında bulunan İttihatçılar ise muhtemel Rus yardımı için harekete geçmiş bir yandan Ruslarla temas ederken, diğer taraftan Bakü'deki Kurultay'a da bu amaçla katılmışlardır. Ancak Kurultay esnasında Mustafa Suphi, komünist kimliğiyle ön plana çıkmış, bu nedenle de İttihatçılar ve Enver Paşa gölgede kalmıştır. Bu durum Mustafa Suphi'yi İttihatçılar nezdinde tehdit haline getirirken, diğer taraftan Mustafa Suphi önderliğinde kurulan Türkiye Komünist Fırkası (TKF-TKP) hakkındaki; Anadolu sınırlarında komünist orduların beklediği söylentileri,⁴³⁰ Ankara Hükümeti için de tehlikeli görülmüştür. Kısa bir süre sonra ise

⁴²⁸ Aslan, **a.g.e.**, s. 297-299.

⁴²⁹ İsmail Akbal, " Milli Mücadele kadrolarının Bolşevizme Yaklaşımı ve Trabzon'da Bolşevizm Karşıtı İki Sima: Vali Hamit Bey ve Hafız Mehmet Bey", **Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, Cilt: 2, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınlar, Trabzon, 2007, s. 945-946.

⁴³⁰ Akbal, **a.g.e.**, s. 946.

Mustafa Suphi'nin, Rusya desteğiyle komünist hareketi hakim kılmak amacıyla Anadolu'ya gelmek istemesi ciddi bir sorun yaratmıştır.⁴³¹

Gelişmelerin yurtdışı safhasında ise, Bakü'de düzenlenen kurultayın ardından 10-16 Eylül tarihleri arasında komünist bir kongre toplanmıştır. Aynı zamanda bu kongre TKP'nin kuruluşu ve ilk kongresi olarak da görülmüştür.⁴³² Bu kongreye katılan delegeler için son derece seçici davranılırken, Hafız Mehmet Bey de kongreye katılmak için başvurmuş, fakat kabul edilmemiştir.⁴³³ Bu hadise ve Hafız Mehmet Bey'in *İstikbal*'e verdiği röportaj dikkate alındığında, İttihatçıların hem Mustafa Suphi, hem de komünizmle arası iyi değildir. Esasında Trabzon doğumlu⁴³⁴ ve Hafız Mehmet Bey gibi Mekteb-i Hukuk mezunu olan Mustafa Suphi, aynı zamanda bir dönem İTC taraftarı *Tanin* gazetesinde de muhabirlik yapmıştır. Ancak daha sonra muhalif kanada kaymış ve 1913'te Mahmut Şevket Paşa cinayeti davasında Sinop'a sürülmüş ve birkaç arkadaşıyla birlikte buradan Rusya'ya kaçmıştır.⁴³⁵ Anlaşılacağı üzere İTC ile olumsuz ilişkilere sahipken, komünist harekete katılmasıyla ideolojik çatışma daha da büyümüştür. Bunun en büyük etkeni Rusya faktörü olmuştur. 1921'in Ocak ayında Mustafa Suphi'nin ve bazı arkadaşlarının, Bakü üzerinden Anadolu'ya gelmek istemesi, hem Ankara'yı hem de İttihatçıları harekete geçirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı telgraflarda Mustafa Suphi'nin yurtdışına çıkarılması istenmiştir. Öte yandan Trabzon'a gelen önemli İttihatçılardan Küçük Talat da komünizm ve Mustafa Suphi aleyhinde propagandalar yapmıştır.⁴³⁶

Trabzon'daki faaliyetlere rağmen Mustafa Suphi ve arkadaşları ısrarlı bir şekilde Anadolu'ya hareket etmişler fakat Erzurum'a varmalarından sonra kabile Trabzon'a gönderilmiş ve buradan da sahilten kayığa bindirilerek şehirden uzaklaştırılmıştır. Fakat kayık henüz Sürmene açıklarında seyrederken ikinci bir kayıktan gelen saldırıyla Mustafa Suphi ve arkadaşları öldürülmüştür.⁴³⁷ Bu hadiseden Ankara Hükümeti ile birlikte İttihatçılar sorumlu tutulurken, azmettirici olarak Trabzon'da THMC'nin önemli isimlerinden İskele Kahyası Kahya Yahya suçlanmıştır. Ancak cinayetin akıbeti tam manasıyla belirlenememiştir.⁴³⁸

⁴³¹ Üçüncü, **Kahya Yahya**, s. 132.

⁴³² Yıllar sonra Hafız Mehmet Bey'in yeğeni Zeki Baştımar, TKP'nin kuruluş yılı münasebetiyle şu konuşmayı yapmıştır: "45 yıl önce bugün (10 Eylül 1920) Türkiye'nin ayrı ayrı bölgelerinde ayrı ayrı çalışan komünist teşkilatlarının temsilcileri bir araya toplanarak, Türkiye işçi sınıfının ilk Marksçı-Leninci partisini Türkiye Komünis Partisi'ni kurdular ve ilk kongresini yaptılar.", Başak, **a.g.e.**, s. 174.

⁴³³ Üçüncü, **Kahya Yahya**, s. 134.

⁴³⁴ Esasında Mustafa Suphi Giresun doğumludur, lakin o yıllarda Giresun, Trabzon'a bağlıdır.

⁴³⁵ Celalettin Taşkıran, " Mustafa Suphi 1883-1921", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mustafa-suphi-1883-1921/> (14.02.2022).

⁴³⁶ Üçüncü, **Kahya Yahya**, s. 135.

⁴³⁷ Üçüncü, **Kahya Yahya**, s. 137.

⁴³⁸ Üçüncü, **Kahya Yahya**, s. 155

3.1.5. Enver Paşa'nın Yurda Girme Teşebbüsü

Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa ilişkisi ve Enver Paşa'nın Anadolu'ya girme teşebbüsü, Milli Mücadele Dönemi'nin en gergin süreçlerinden biri olmuştur. Hafız Mehmet Bey de bu hadise içerisinde rol alan önemli aktörlerden biridir. Ayrıca bu konu, dönemin İttihatçılık karşıtı siyasi yapısı nedeniyle İstanbul Hükümeti'nin de ilgisini çekmiştir. Hatta, Aralık 1919 tarihinde gönderilen bir telgrafla; Mustafa Kemal Paşa ve Enver Paşa arasında bir haberleşme gerçekleşip gerçekleşmediği 15. Kolordu'ya sorulmuştur.⁴³⁹ İstanbul Hükümeti'nin bu ilgisinin sebebi, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa ile İttihatçılar arasında bir ittifak olup olmadığını tespit etmek istemesi daha muhtemeldir. Ancak işin aslı bir ittifaktan ziyade, karşı karşıya gelme ve kriz şeklinde gelişmiştir. Çünkü, Enver Paşa her ne kadar I. Dünya Savaşı sonrası yurtdışına çıkmışsa da, tekrar Türkiye'ye dönmek istemiştir. 26 Ağustos 1920 tarihli mektubunda da bu isteğini doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya iletmış; Kafkas Müslümanlarından kuracağı iki alayla yurda gelmeyi planladığını yazmıştır. Fakat, bu talep Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmemiştir.⁴⁴⁰ Yine de Mustafa Kemal Paşa ve Enver Paşa arasındaki ilk mektuplaşmalar dostane içerikli olmuştur. Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya, Talat Paşa öldürülünceye kadar arkadaşça mektuplar yazmış ve yanıtlarını da almıştır. Ancak Talat Paşa'nın öldürülmesi üzerine yurda girmeye karar vermiş ve içerdeki siyasi mücadeleyi yönlendirmek için çalışmıştır.⁴⁴¹ Ya da İttihatçıları etrafında örgütleyebilmek için daha uygun bir ortam bulmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra yurtdışına çıkan İttihatçılardan Doktor Nazım Bey, bu durumu destekler nitelikte bir hadise nakletmiştir. Doktor Nazım Bey'in anlattığına göre; Bakü Kurultay'ı sonrası Türkiye'den bazı kişilerin Enver Paşa'ya yurda dönmesi konusunda teklifler yaptığını ifade etmiştir. Almanya'da bulundukları esnada yapılan bir görüşmede ise bu konu gündeme gelmiş ve Talat Paşa kesin bir dille karşı çıkmıştır. Nakle göre, Talat Paşa'nın bu istikamette kullandığı ifadeler şu şekildedir:⁴⁴²

Bu gibi dahile girmek teşebbüslerini bana da teklif edenler bulundu. Ben de bir takım mektuplar aldım. Fakat bunlara ehemmiyet vermedim. Hatta size de bahis etmedim. Meşrutiyet nasıl bir Enver doğurduysa, Kuvay-ı Milliye de bu memlekete bir Mustafa Kemal bağışlamıştır. Memleketi kurtarmak için bizzat bayrak açmak şerefini kazanmıştır. Bizce matlup olan memleketin kurtulmasıdır. Falan şahsın, falan zatın değil. Bize terettüp eden vazife, Mustafa Kemal'e her suretle hadim ve mezahir olmaktır. Kendisi arzu buyurursa koşar hürmetle gideriz, fakat kendisine rakip olmak haşa, hatırımızdan bile geçmemelidir.

⁴³⁹ BOA, BEO, 4607.345497.2 (23 Kanunuevvel 1335/23 Aralık 1919).

⁴⁴⁰ Üçüncü, **Kahya Yahya**, s. 179:

⁴⁴¹ Emel Akal, **Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, 2. Baskı, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul, 2006, s. 198.

⁴⁴² TBMM Arşivi, IM_T3_K121_D239-29_G316_57.

Anlaşılan o ki, Enver Paşa ve bazı ittihatçılar yine de yurda girme fikrinden vazgeçmemiştir. Ankara Hükümeti ise yurtdışındaki Türk diplomatları vasıtasıyla konuyu takip etmeye çalışmıştır. Bu diplomatlardan biri olan İbrahim Tali Bey Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı Ocak 1921 tarihli raporda, Enver Paşa'nın yurda girme yönündeki fikirleri konusunda Ankara'yı ikaz etmiştir.⁴⁴³ Bu iddiaların duyulmaya başlamasıyla da Ankara'dan Yenibahçeli Nail Bey, Enver Paşa'ya ikaz mahiyetinde bir mektup yazarak dolduruşa gelmemesi konusunda uyarıda bulunmuştur:⁴⁴⁴

(...)Mustafa Kemal Paşa Hazretleri de pek hürmetkardır. Bazı taraflardan alacağınız mektuplara pek fazla itimad etmeyiniz. Türkiye bıraktığımız gibi değildir. İhtirası pek fazladır. Herkes menfaat peşindedir. Menfaat temin edemeyenler sizlerin bir an evvel Anadolu ya geçmenizi arzu ederler(...)

Nail Bey'in ifadelerinden de anlaşılaacağı üzere İttihatçıların tamamının Enver Paşa'nın yurda dönme fikrine sıcak baktığını söylemek mümkün değildir. Fakat Enver Paşa eski İttihatçılarla iletişimi sürdürerek Anadolu'da teşkilatlanmak için çalışmaya devam etmiştir. Bu süreçte Enver Paşa'nın temas kurduğu isimlerden biri de Hafız Mehmet Bey olmuştur. Bu dönemde Trabzon Mebusu olan Hafız Mehmet Bey, Mayıs 1921'de Meclis'ten izin alarak Samsun'a gitmiştir. Bazı belgelerden anlaşıldığına göre Hafız Mehmet Bey'e, Samsun'a giderken Mustafa Kemal Paşa ile telgrafla doğrudan iletişim kurabilmesi için şifre miftahı verilmiştir.⁴⁴⁵ Bu sayede Mustafa Kemal Paşa ve Hafız Mehmet Bey arasında birçok yazışma yapılmıştır. Bu telgraflardaki konulardan biri de Enver Paşa'nın Hafız Mehmet Bey'e gönderdiği mektup olmuştur. Enver Paşa'nın takma adı olan "Ali" imzasıyla Nisan ayında Hafız Mehmet Bey'e gönderilen mektupta; yurda girme meselesine değinilmese de, siyasi bir teşkilatlanma hazırlığından bahsedilmektedir. Ayrıca Hafız Mehmet Bey'den de bu konudaki görüşlerini bildirmesi istenmiştir. Mektubun transkripsiyonu şu şekildedir:⁴⁴⁶

"Moskova 23 Nisan 1921

İki Gözüm Hafızım!

Nail Bey'den bir mektup almış, manasını doğrusuyla anlamadığımdan cevabını da ona göre yazıyorum. Onda, Mustafa Kemal Paşa biraderimizin hakkımızdaki hüsnü nazarından ve benim sizler yerine başkalarına yazdığım bahis ediliyordu. Adeta biraz da serzeniş var, bilmem maksat ne? Herhalde Trabzon vasıtasıyla uzun mektuplarınızı beklerim. Hamdolsun Anadolu cihetlerinin iyiliğini görüp seviniyoruz. Hülasa kara talihle de olsa bize birkaç seneler için yani o tarafa nefes

⁴⁴³ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 935-936.

⁴⁴⁴ Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 143, Belge No: 50.

⁴⁴⁵ CA, 01001227.

⁴⁴⁶ CA, 01001233- 3.

aldıracaktır. İnşallah yakında sulh olsun da artık biçare Anadolu biraz rahat eder. Size bizim harici program ile bu nazar-ı izahatten ve Bakü'deki programın oradaki mütalamıza göre tadilinden ibaret olan bir nüsha gönderiyorum. Oradaki arkadaşlarla da görüşerek mütalanızı bildirirseniz müteşekkir kalırım. “*Öğüt*”⁴⁴⁷ gazetesi bizden birkaç satır yazı istemiş ben de ne düşünüp ne yaptığımızı yazdım. Bu vesile ile ki, Bütün Anadolu bir kere bizim dileğimizi de öğrensin. Oradaki arkadaşlardan fırka bakmaksızın bütün eski rüfekaya ahz-ı ihtiram ederim. Ali Bey'den selamlar, senin de gözlerinden öper, hepinizi Allah'ın birliğine ısmarlarım. Küçük Talat'a da nizamname ve programdan bir nüsha gönderdim. O da size yazacaktır.

Ali

Hafız Mehmet Bey ise bu mektup eline geçtikten sonra 25 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa'ya bir yazı göndererek konu hakkında bilgi vermiştir. Telgrafta, Enver Paşa'nın kendisine bir mektup ve bir fırka programı gönderdiğini ancak, kısa süre sonra seyahat edeceği için henüz programı okumadığını, bu husustaki emirlerini beklediğini bildirmiştir. Aynı zamanda Hafız Mehmet Bey yazıya ek olarak Enver Paşa'nın gönderdiği mektubu ve programı da Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiştir.⁴⁴⁸ Mektuba 11 Haziran'da cevap veren Mustafa Kemal Paşa, Hafız Mehmet Bey'in bildirdiği fırka programının daha önce Hükümet tarafından elde edildiğini ve yaşananlardan; İngilizlerle Bolşeviklerin anlaştığını ve ayrıca Enver Paşa'nın da İngilizler ile birlikte hareket ettiğine kanaat getirdiklerini bildirmiş, Enver Paşa ve arkadaşlarının yapmakta oldukları faaliyetler için Hükümet'in tedbir aldığını ve kendisinin de bu şekilde hareket etmesini istediğini yazmıştır.⁴⁴⁹ İfadelerden de anlaşılacağı üzere Hafız Mehmet Bey sürecin başlangıcında Mustafa Kemal Paşa ile yakından çalışarak, tıpkı Nail Bey gibi Enver Paşa'nın faaliyetlerine sıcak bakmamıştır. Ancak Enver Paşa, bütün İttihatçılardan destek almamış olsa da Anadolu'ya geçme çabalarına devam etmiştir. Yurda girmek için ise Hafız Mehmet Bey'e yazılan mektupta yer alan “Trabzon” vurgusunun da gösterdiği gibi en uygun yer olarak Trabzon belirlenmiştir. Çünkü başta Barutçuzade Hacı Ahmet olmak üzere Kahya Yahya, Hafız Mehmet Bey, Ali Şükrü, Hacı Sami ve Küçük Talat gibi isimler şehirde İttihatçıları güçlü bir konuma sahip kılmaktadır. Nitekim, kısa bir süre sonra Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Paşa, hastalık bahanesiyle⁴⁵⁰ Trabzon'a gelmiştir. Fakat bu gelişmeler Ankara

⁴⁴⁷ Abdülkadir Ahmet (Doyran) tarafından kurulan *Öğüt* gazetesi, ilk neşriyatına 1 Eylül 1917 tarihinde Afyon'da başlamıştır. 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgalinden birkaç ay sonra Abdülkadir Ahmet Bey, Selanik'ten tanıdığı Mustafa Kemal Paşa'nın da etkisiyle *Öğüt* gazetesini ve matbaasını, emniyet tedbiri olarak Konya'ya nakletmiştir. Milli Mücadele'yi desteklemekle birlikte, bir aralık askeri sırları açıkladığı gerekçesiyle kapatılmıştır. 7 Ekim 1920 tarihinde tekrar yayına başlayan gazete, bu dönemde Ankara Hükümeti'nin Bolşeviklere yaklaşma eğiliminin yansımaları diğer Anadolu gazetelerinde olduğu kadar *Öğüt* gazetesinde de görülmüştür. 1921 yılının Haziran ayı içinde Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla *Öğüt* matbaasının bir kısmı, TBMM Hükümeti adına Feridun Kandemir tarafından satın alınmış ve Ankara'ya taşınmıştır. Daha sonra 1923 yılında gazete kapatılmıştır. Mustafa Arıkan, “*Öğüt* Gazetesi”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ogut-gazetesi/> (16.04.2022).

⁴⁴⁸ CA, 01001233- 2.

⁴⁴⁹ CA, 01001233- 1.

⁴⁵⁰ Enver Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 16 Temmuz 1921 tarihli mektupta, Halil Paşa'ya Moskava'da verem başlangıcı teşhisi konulduğunu ve bu nedenle de hekimler tarafından hava değişimi tavsiye edildiğini söyleyerek, Halil Paşa'nın Trabzon'a gelişini açıklamaktadır. *Tanin*, 25 Şubat 1945, Sayı: 4454, s. 6.

Hükümeti tarafından kuşku uyandırmış, hem Halil Paşa'nın hem de Trabzon'da bulunan önemli İttihatçılardan Küçük Talat'ın yurtdışına çıkarılması kararı alınmıştır. Halil Paşa bir müddet Trabzon merkezinde yer alan Kostaki Konağı'nda kalmış, fakat daha sonra şehirden ayrılmıştır. Akabinde ise Küçük Talat tevkif edilerek Trabzon'dan uzaklaştırılmıştır.⁴⁵¹ Ankara Hükümeti bunların dışında Trabzon ve doğu bölgesindeki görev yapan subay kadrolarında da değişikliklere giderek Enver Paşa'nın hem ülkeye girişini hem de O'nun lehine muhtemel bir ayaklanmayı önlemeye çalışmıştır.⁴⁵²

Enver Paşa'nın eşine yazdığı mektuplarda Halil Paşa'nın Trabzon'dan ayrılarak Batum'a gittikten sonra fırka teşkilatlanmasıyla uğraştığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu durum Ankara Hükümeti'nin de dikkatini çekerek, hem Kafkasya hem de Trabzon'a olan ilgiyi arttırmıştır. Enver Paşa'nın mektubundaki anlatıma göre bu gelişmeler esnasında ilginç bir hadise yaşanmış ve Hafız Mehmet Bey de olayın başrollerinden biri olmuştur. 17 Ağustos 1921 tarihli mektupta yaşanan hadise şöyle nakledilmiştir:⁴⁵³

(...)Mustafa Kemal, Halil Paşa Acara'da iken yapılan fırka meselesinden korkmuş, (...) idamlarına kadar gidilmesini iltizam etmiş. Sonra Adliye Vekili Hafız Mehmed Efendi bunun pek tehlikeli olduğunu söyleyerek vazgeçirmiş. Derken Trabzon'dan sormuşlar onlar da fırka falan yok demişler. Bunun üzerine Kemal Paşa'dan bir teşekkür telgrafı gelmiş(...)

Enver Paşa'nın ifadelerinden, Ankara tarafından gelişmelerin başlangıcında İttihatçı faaliyetlerin kapsamlı bir şekilde fark edilmediği yahut, çok ciddi bir takip yapılmadığı anlaşılmaktadır. Haziran ayında ise Trabzon'daki İttihatçı faaliyetlerin boyutu iyice öğrenilmeye başlanmıştır. TBMM Reis Vekili ve Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir telgrafla, Trabzon'daki durumu ve önerilerini bildirmiştir. Telgrafta İttihatçıların faaliyetlerine yönelik en çok dikkat çekilen kişi ise; Trabzon İskele Kahyası Kahya Yahya olmuştur. Hasan Fehmi Bey, Halil Paşa ve Küçük Talat ile birlikte hareket ettiğini öne sürdüğü Kahya Yahya'nın, TMHC başta olmak üzere, Belediye gibi birçok kuruma müdahale ettiğini söylemiştir. Ayrıca Kahya Yahya ve adamlarının hapisane basıp adam kaçırmak gibi faaliyetlerde bulunmalarının yanında, Müdafaa-i Hukuk karşıtı bir teşkilat oluşturmaya çalıştıklarını da ifade etmiştir. Hasan Fehmi Bey'in tespitlerinde, Trabzon Valisi Naci Bey de bu hadiselerle alakalı görülmüş ve bu nedenle değiştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Kahya Yahya konusunda ise kardeşi Zekeriya ile tutuklanarak Ankara'ya gönderilmeleri istenmiştir. Başka önerilerde de bulunan Hasan Fehmi Bey, Trabzon'da iskele zabitan teşkilatıyla birlikte, TMHC ve Belediye yönetimlerinin de değiştirilmesini tavsiye etmiştir. Ancak TMHC ve Belediye konularının sonraya bırakılmasının daha

⁴⁵¹ Özel, **a.g.e.**, s. 150-152.

⁴⁵² Özel, **a.g.e.**, s. 153.

⁴⁵³ Murat Bardakçı, **Naciye, Rûhum, Efendim**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.261.

uygun olacağını belirtmiştir.⁴⁵⁴ Bu telgrafla ilgili başka bir noktaya daha dikkat çekmek gerekir ki, ilerleyen süreçte Hükümet'in İttihatçı faaliyetlere karşı Trabzon'da attığı adımların, Hasan Fehmi Bey'in tespitleriyle benzer nitelikte olduğu görülecektir.

Mustafa Kemal Paşa, Hasan Fehmi Bey'den gelen rapor üzerine Hafız Mehmet Bey'e telgraf göndererek, bir an evvel Samsun'dan Trabzon'a gitmesini ve durumu tetkik ettikten sonra, zararlı faaliyetlerin engellenmesi için çalışmasını istemiştir.⁴⁵⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın talimatından hemen sonra yola çıkan Hafız Mehmet Bey ise 19 Haziran'da Trabzon'a ulaşmıştır.⁴⁵⁶ Ancak Hafız Mehmet Bey'in Trabzon'a geldikten sonra Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 21 Haziran tarihli raporda, Hasan Fehmi Bey'e göre daha ılımlı bir tablo çizilmiştir. Ayrıca, Trabzon'da İttihatçı ve muhalif girişimlerin çok ciddi olmadığı vurgulanmaya çalışılmıştır. Raporda Hafız Mehmet Bey; Hasan Fehmi Bey gibi Vali'nin değiştirilmesi gerektiğini söylemiş, ancak Hasan Fehmi Bey'den farklı olarak, Naci Bey'in İstanbul ile yakınlığını gerekçe göstermiştir. THMC hakkında ise; Abanoz Hüseyin haricindeki ileri gelenlerin milli gayeye uygun çalıştığını ifade etmiştir. Ayrıca Kahya Yahya konusuna da değinen Hafız Mehmet Bey, bazı yanlış anlaşılmalara giderildikten sonra uyumlu bir şekilde çalışıldığını aktarmıştır. Diğer taraftan, Halil Paşa'nın başlangıçta Mustafa Kemal Paşa ile hemfikir sanılarak halk tarafından güzel karşılandığı ancak, Halil Paşa ile birlikte İttihatçıların Trabzon'da destek bulmalarının mümkün olmadığını belirtmiştir. Bunun sebebi olarak ise I. Dünya Savaşı sürecindeki göç konusunu gerekçe göstermiştir.⁴⁵⁷

Trabzon'da bahsi geçen hadiseler yaşanırken Batı Cephesi'nde de önemli gelişmeler meydana gelmiştir. İngilizlerin Sevr'i TBMM Hükümeti'ne dayatabilmek için Yunanlıları taarruza kaldırması ve akabinde gerçekleşen Eskişehir-Kütahya Savaşları, Mustafa Kemal Paşa ve Ankara üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Bu ortam ise Enver Paşacılar için uygun bir fırsat yaratmıştır. Ayrıca 16 Temmuz 1921'de Enver Paşa, Ankara'nın İttihatçıları için aldığı tedbirler nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'yı diktatörlüğe gitmekle suçlayan, tepki içerikli ve gerektiğinde yurda girme kararlılığını gösteren bir mektup yazmıştır.⁴⁵⁸ "(...)Binaenaleyh hariçte kalmanın, maksad-ı umumiyeğimiz olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmaya çalıştığımız İslam alemi için faydasız ve belki de tehlikeli olduğunu hissettiğimiz anda memlekete geleceğiz. İşte bu kadar!"

Yunan taarruzu ise Eskişehir-Kütahya hattında ilerlemeye devam etmiş, Türk ordusu geri çekilmek durumunda kalmıştır. Bu ortamda da İttihatçıları için harekete geçme zamanı geldiği düşüncesi oluşmuş ve Halil Paşa 19 Temmuz'da gönderdiği mektupta, Moskova'da bulunan Enver

⁴⁵⁴ CA, 01004672- 3.

⁴⁵⁵ CA, 01004672- 5.

⁴⁵⁶ *İstikbal*, 21 Haziran 1337/21 Haziran 1921, Sayı: 332, s. 2.

⁴⁵⁷ CA, 01004672- 1.

⁴⁵⁸ Üçüncü, **Kahya Yahya**, s. 182.

Paşa'yı Batum'a çağırıştır.⁴⁵⁹ Bu gelişmeler üzerine Doktor Nazım Bey'in anlattığına göre Enver Paşa'nın evinde bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda Enver Paşa; Eskişehir-Kütahya hattının düşmesinden dolayı yaşanan vahim durum nedeniyle gerektiğinde yurda girmek maksadıyla Türkiye'ye yakın bir yere yani Batum'a gitmeyi teklif etmiştir. Doktor Nazım Bey, kendisi haricindekilerin teklifi kabul ettiğini, kendisinin ise eğer Milli Mücadele tamamen dağılırsa memlekete girelim dediğini ve bu şartla Batum'a gitmeyi kabul ettiğini aktarmıştır. Nitekim kısa bir süre sonra Enver Paşa Batum'a gelmiş ve Trabzon'daki destekçileriyle temasa başlamıştır.⁴⁶⁰

Yaşanan bütün gelişmeler Mustafa Kemal Paşa açısından Temmuz ve Ağustos aylarını kritik bir hale getirmiştir. Bir taraftan Eskişehir – Kütahya Savaşları sonrası yaşanan yenilgi ile Türk ordusu neredeyse Ankara'ya kadar geri çekilmiş, öte yandan Kafkaslarda Enver Paşa tehdidi artmıştır. Nitekim bu hadiseler dış politikada da ilgi çekici bir hale gelirken, Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan güven problemi Enver Paşa'yı Ruslar için önemli bir koz haline getirmiştir. Ayrıca Ruslar, Mustafa Kemal Paşa yerine Enver Paşa'yı Komünist yayılcılık için daha uygun görmüşlerdir.⁴⁶¹ Hatta Temmuz ayında Büyükelçi olarak Ankara'ya gelen Natzareus, Mustafa Kemal Paşa'nın devrilip yerine Enver Paşa'nın geçirilmesi yönünde raporlar yazarak Moskova'ya göndermiştir.⁴⁶²

Batum'a gelen Enver Paşa ise oluşan uygun siyasi ortamda Trabzon'daki İttihatçılarla temas kurarak gelişmeleri takip etmiş ve 21 Ağustos 1921 tarihinde eşi Naciye Hanım'a bir mektup yazarak Trabzon'dan gelen haberler hakkında şunları aktarmıştır;⁴⁶³

(...)Trabzon'a tekrar yazdık. Hoş onların fikrinden büyük istifade edeceğimizi sanmıyorum. Fakat hiç olmazsa kuvvetlerini anlarız. Zaten mektuplarında Mustafa Kemal Paşa'nın bu işi beceremeyeceğinden bahsediyorlar. Ben de eğer biz bu işin içinde olursak Rusların da daha müsait davranacaklarına kani oluyorum... Mamafih bir kere oraya gidersem bir daha çıkmam ve vaziyeti herhalde yakından ve dahilden idare ederim. Doğrusu memleketin mukadderatını yalnız Kemal'in keyfine bırakmayı da doğru bulmam(...)

Aynı tarihlerde Anadolu'da ise devam eden Yunan taarruzunu durdurmak için Başkomutan Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Türk ordusu, Sakarya Savaşı'ndadır. Bu savaş anlaşılacağı üzere hem Milli Mücadele'nin istikrarlı varlığı, hem de Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği için bir anlamda ölüm kalım savaşıdır. Bir yandan Yunan saldırısıyla uğraşan Ankara, diğer taraftan Enver Paşa'nın yurda teşebbüsüne önlem almaya çalışmıştır. Bu süreçte Hasan Fehmi Bey'in önerdiği gibi Enver

⁴⁵⁹ Üçüncü, **Kahya Yahya**, s. 183.

⁴⁶⁰ TBMM Arşivi, IM_T3_K121_D239-29_G316_66.

⁴⁶¹ Sonyel, a.g.m., s. 394.

⁴⁶² Sonyel, a.g.m., s. 395.

⁴⁶³ Bardakçı, **a.g.e.**, s. 265-266.

Paşacı güçlerle mücadelede başarısız olan Vali Naci Bey görevden alınmış, onun yerine Trabzon Valisi olarak Hazım Bey atanmıştır.⁴⁶⁴ 26 Ağustos'ta Trabzon'a giden yeni Vali Hazım Bey'i karşılayanlar arasında Hafız Mehmet Bey de yer almıştır.⁴⁶⁵ Ayrıca bu dönemde Enver Paşa'nın takip edilmesi için TBMM İstihbarat Müdürü Feridun Bey de görevlendirilmiştir.⁴⁶⁶

Ağustos ayının son günlerinde ise önemli bir hadise yaşanmıştır. Bu süreçte Trabzon'da bulunan Hafız Mehmet Bey, bizzat Batum'a giderek Enver Paşa ile buluşmuştur. Bu vesileyle gerçekleşen görüşme hakkında elimizde iki temel kaynak bulunmaktadır. Bunlardan biri, Enver Paşa'nın eşi Naciye Hanım'a gönderdiği mektuplar, diğeri ise, Hafız Mehmet Bey ve Mustafa Kemal Paşa arasında geçen yazışmalardır. Bu belgelere göre Hafız Mehmet Bey 24 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta: eline geçen bir mektuptan⁴⁶⁷ Enver ve Halil Paşalar ile Doktor Nazım'ın Batum'da bulunduklarını anladığını, bu nedenle de maksatlarını tamamen öğrenmek ve tuttukları yolun vehametini anlatmak üzere Batum'a gitmek için izin istemiştir. Ayrıca bu ziyaretin Heyet-i Vekile'den gizli tutulmasını da rica etmiştir.⁴⁶⁸ Aynı gün Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen cevapta ise, seyahatinin münasip olduğu bildirilmiş ve Hafız Mehmet Bey'e bu ziyaret için bir hafta izin verilmiştir.⁴⁶⁹ Kısa bir süre sonra Hafız Mehmet Bey, Loyd vapuruyla yola çıkarak Batum'a hareket etmiştir.⁴⁷⁰ Ancak bu hareket *İstikbal* gazetesinde ilk etapta Kars'a gittiği şeklinde verilmiş,⁴⁷¹ 2 Eylül'de ise düzeltilerek, seyahatin Batum'a yapıldığı ifade edilmiştir.⁴⁷²

28 Ağustos'ta Batum'a ulaştığı anlaşılan⁴⁷³ Hafız Mehmet Bey'in kendi anlatımına göre bu ziyaret esnasında üç isimle görüşmüştür. Bunlar; Halil Paşa, Doktor Nazım ve Enver Paşa'dır.⁴⁷⁴ Diğer taraftan yaklaşık üç gün süren toplantılarla ilgili olarak Enver Paşa'nın eşine yazdığı mektuplarda, önemli bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler arasında en çok dikkat çeken noktalardan başında, Enver Paşa'nın, Hafız Mehmet Bey'e güven duymadığını açıkça belirtmesi gelmektedir. Bu süreçte O'nun Hükümet ile işbirliği içinde olduğunu düşünmesi muhtemeldir. Ayrıca Enver Paşa'nın ifadelerindeki diğer önemli kısım ise; Trabzon'dan alınan habere göre Hafız Mehmet Bey'in Trabzon'da yapılan muhalif teşkilata karşı olduğu ve bu nedenle kendisiyle görüşülerek ikna

⁴⁶⁴ Özel, **a.g.e.**, s. 153.

⁴⁶⁵ *İstikbal*, 27 Ağustos 1337/27 Ağustos 1921, No: 388, s. 2.

⁴⁶⁶ Üçüncü, **Kahya Yahya**, s. 184.

⁴⁶⁷ Enver Paşa'nın eşine yazdığı bir mektuptaki ifadelerden, aslında Trabzon'da Ahmet Bey'e gönderilen bahsi geçen mektubun, yanlışlıkla Hafız Mehmet Bey'e verildiği anlaşılmaktadır. Bardakçı, **a.g.e.**, s. 273.

⁴⁶⁸ CA, 01001328- 41.

⁴⁶⁹ CA, 01001328-20, TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G025_9.

⁴⁷⁰ Bardakçı, **a.g.e.**, s. 273.

⁴⁷¹ *İstikbal*, 31 Ağustos 1337/31 Ağustos 1921, Sayı: 391, s. 2.

⁴⁷² *İstikbal*, 2 Eylül 1337/2 Eylül 1921, Sayı: 393, s. 2.

⁴⁷³ Bardakçı, **a.g.e.**, s. 273.

⁴⁷⁴ TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G025_9.

edilmesi gerektiği tavsiyesidir.⁴⁷⁵ Bu bilgiler aynı zamanda, Hafız Mehmet Bey'in sürecin başında Enver Paşa'nın yurda girme düşüncesine karşı çıktığını ve muhalif İttihatçı teşkilatlanmaya da destek vermediğini göstermektedir.

Enver Paşa'nın anlatımına göre Hafız Mehmet Bey'in ziyareti esnasında Batum'da yaşananlar ise şöyle olmuştur; Hafız Mehmet Bey, Batum'a gittikten sonra bir müddet Sovyetler tarafından gözaltına alınmış⁴⁷⁶ ve Halil Paşa'nın araya girmesiyle serbest bırakılmıştır. Ayrıca Enver Paşa, Hafız Mehmet Bey için; "Doğrusu pek ziyade namusuna güven duyduğum bu adam da bize yalan söylüyor", diyerek güvensizlik düşüncesini ifade etmiştir. Gerekçe olarak da; kendisine Trabzon'dan gizlice geldiğini söylemesine rağmen aslında polis tarafından Hafız Mehmet Bey'e Batum'a gitmek için vize verildiğini ve bu durumu yüzüne vurunca da şaşırdığını söylemiştir. Aralarında geçen konuşmayla ilgili ise;

(...)Hülasa, uzun uzadıya konuştuk. Kendisi Mustafa Kemal Paşa'nın gayet haris olduğunu, hatta bir mübahesede(Sohbet) sadrazam olarak iş görmeyi az gördüğünü, bütün emeli padişahlıkta olduğunu söyledi. Mamafih fikrince "Memlekette şimdilik bir dahili mücadele çıkartmamak için katlanmak lazım diyor(...)

demektedir. Ancak Enver Paşa, Hafız Mehmet Bey'in bu sözlerini çelişkili bulunduğunu ifade ederek, ihtiyatlı davranmak gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Trabzon'dan gelen bir haberde Hafız Mehmet Bey'in yanlışlıkla eline geçen mektubu Hükümet'e verdiğini öğrendiklerini de eklemiştir.⁴⁷⁷ Diğer taraftan mektupta yer alan sadrazamlık meselesi hakkında, Hafız Mehmet Bey'in akrabalarından Göktürk Ö. Çakır Bey'den dinlediğimize göre, Mustafa Kemal Paşa ve Hafız Mehmet Bey arasında Enver Paşa'nın ifadesine benzer bir sohbet geçmiştir. Nakle göre; bir gün birlikte trende seyahat ettikleri esnada, Mustafa Kemal Paşa, Hafız Mehmet Bey'e; "Hafız Bey sizce bu işin sonunda ne olacak?" şeklinde bir soru sormuş, Hafız Mehmet Bey de; "sizi en azından sadrazam yaparlar" cevabını vermiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa esasta Cumhuriyet fikrinde olması hasebiyle Hafız Mehmet Bey'den de bu istikamette bir yanıt beklemiş fakat, umduğu karşılığı alamamıştır.⁴⁷⁸

Batum'daki müzakerelerin devamında ise ertesi gün sabah saatlerinde tekrar bir araya gelinmiş, fakat bu toplantıya Enver Paşa yerine Doktor Nazım Bey katılmıştır. Aynı günün akşamındaki buluşmada yer alan Enver Paşa'nın anlattığına göre; Hafız Mehmet Bey, Doktor Nazım Bey ile

⁴⁷⁵ Bardakçı, a.g.e., s. 273.

⁴⁷⁶ Hafız Mehmet Bey'in Sovyetler tarafından Batum'da gözaltına alınmasıyla ilgili olarak Tercüme-i Hâl'inde yer alan bilgiye göre, Komünizm karşıtlığı nedeniyle tutuklanmıştır. Hafız Mehmet Bey'in Tercüme-i Hâli, No: 1362, TBMM Arşivi

⁴⁷⁷ Bardakçı, a.g.e., s. 272-273.

⁴⁷⁸ Hafız Mehmet Bey'in Akrabalarından Göktürk Ö. Çakır Bey ile Yapılan Mülakat, 2021, İstanbul-Trabzon.

yaptığı görüşme sonucunda Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa’ya karşı teşkilat yapma fikrine ikna olduğunu ifade etmiştir. Hatta akşamki toplantıda Hafız Mehmet Bey’in, Enver Paşa’nın yurda nasıl geçeceği konusunda bir plan sunduğunu nakletmiştir. Plana göre: Sürmene’de kurulacak birkaç binlik gönüllü kuvvetlerin arasına karışan Enver Paşa, bu vasıta ile Batı Cephesi’nde görevli Halit Bey komutasındaki 3. Tümen’e katılacak. Bu sayede de yapılacak bir hükümet darbesiyle Mustafa Kemal Paşa’yı Başkomutanlıktan indirecekti. Ayrıca bu vesile ile Enver Paşa’nın nefer gibi görünmesi, halk gözünde de itibarının yükselmesini sağlayacaktır. Planla ilgili Enver Paşa, Halil Paşa ve Nazım Bey’le yaptıkları toplantıda planın esas itibarıyla kabul edildiğini söylemiştir. Ayrıca mektupta, Hafız Mehmet Bey’in Küçük Talat’ın para aldığını söyleyerek hakkında şikayette bulunduğunu da anlatmaktadır.⁴⁷⁹ Görüşmenin ardından ise Hafız Mehmet Bey 30 Ağustos’ta Batum’dan ayrılmıştır.⁴⁸⁰ *İstikbal* gazetesinin haberine göre Hafız Mehmet Bey ve Enver Paşa’yı takip etmek için Batum’da bulunan Feridun Bey, 1 Eylül’de aynı vapurla Trabzon’a dönmüşlerdir.⁴⁸¹

Hafız Mehmet Bey Trabzon’a döndükten hemen sonra Mustafa Kemal Paşa’ya bir yazı göndererek izlenimleri hakkında bilgi vermiştir. Ancak bu yazıda Enver Paşa’nın anlattıklarına kıyasla bazı farklılıklar yer almıştır. Nitekim telgrafın en dikkat çekici noktası Enver Paşa ve Doktor Nazım’ın Türkistan’a gideceğinden bahsedilmesidir. Ayrıca Hafız Mehmet Bey’in Trabzon hakkındaki telgrafında olduğu gibi ılımlı ya da gerilimi düşürmeye yönelik bir hava yaratmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Fakat Enver Paşa’nın mektubundaki ifadeler düşünüldüğünde Hafız Mehmet Bey’in Batum’a gittikten sonra bir fikir değişikliği yaşayarak, Enver Paşa’yı desteklemiş olması da bir ihtimaldir. Çünkü Sakarya Savaşı sürecinde Mustafa Kemal Paşa aleyhinde bir siyasi ortam meydana gelmiştir. Nitekim Sakarya Savaşı’nın akıbeti Enver Paşacı kesim için önemli bir ölçü olmuştur. Hatta bu konu yıllar sonra suikast davası esnasında da gündeme geldiğinde Hafız Mehmet Bey, Batum’daki görüşmede İttihatçıların kendisine, Sakarya Savaşı’nın sonucunu bekleyeceklerini söylediklerini ifade etmiştir.⁴⁸² Diğer taraftan Hafız Mehmet Bey’in Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği raporun transkripsiyonu şu şekildedir:⁴⁸³

Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne:

Batum’dan avdet eyledim. Enver Paşa, Bakrof nam müstearıyla Rus Konsolosluğu’nda misafirdir. Konsolosu dahi Enver Paşa olduğunu bilmediği zannındayım. Enver ve Halil Paşalar ve Doktor Nazım ile aynen ve münferiden cereyan eden münakaşa neticesinde Hükümet-i Hazıra’nın kendileriyle teşrik-i mesai etmeyeceği cihetle, memlekete girmeleri ve memleket civarında dolaşmaları bir maksadı mahsusa müstenid olmasa bile Hükümet vaz-ı ihtiyat almak

⁴⁷⁹ Bardakçı, **a.g.e.**, s. 274; Özel, **a.g.e.**, s. 154.

⁴⁸⁰ Bardakçı, **a.g.e.**, s. 274-275.

⁴⁸¹ *İstikbal*, 2 Eylül 1337/2 Eylül 1921, No: 393, s. 2.

⁴⁸² TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G025_9.

⁴⁸³ CA, 01001288- 4.

mecburiyetinde kalacağından, kuvve-i umumiyesini düşman-ı mevcut âdisinde istimaline mani olacak herhangi hareketlerinin ihanet-i vataniye olacağını ifhama çalıştım. Esnayı münakaşada en muarız vaziyet alan Doktor Nazım vaziyet-i sabıkasıyla iskât edilerek Ermenilerin takibatından ve (?) kalabilmeleri için Enver ve Nazım'ın Türkistan'a gitmeleri ve bugünlerde hareketleri kararlaştırıldı. Halil Paşa'nın ise yanındaki ailesi dolayısıyla (Lakoba) ve sair Abazalara mensubiyetinden dolayı Batum ve civarından başka (rahat) yerde rahat edemeyeceğinde ısrar eyledi. (?) İsmail Hakkı ile birlikte Rize cihetinde firar ederek Batum'a iltica eden eşkıya ve asker firarileriyle temas etmekte olduğunu Halil Paşa inkar etti ise de vaki olduğu kanaatindeyim. Binaenaleyh asker firarı için başka bir tedbir ittihazı münasip olacağı maruz ferman.

Trabzon Mebusu
Hafız Mehmed

Hafız Mehmet Bey'in Trabzon'a dönüşünden sonra ise Enver Paşa, Batum'daki faaliyetlerine devam ederek 5-8 Eylül tarihleri arasında daha önce Moskova'da kurulan İslam Halk Şuralar Fırkası'nın kongresini toplamıştır. Ancak İttihatçılar bu kongreye yeni bir partiden ziyade, yeniden canlandırılmış İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak katılmışlardır. Kongre sonunda da Anadolu'daki faaliyetlerle ilgili gizli bir bildirge yayınlanmıştır.⁴⁸⁴ Ayrıca bu kongreyle ilgili yıllar sonra bir değerlendirme yapan Hafız Mehmet Bey; bu konferanstan hiçbir şey anlamadığını söyleyerek, "İttihatçıların varlığını göstermek için yapılmış manasız bir hareket" ifadelerini kullanmıştır.⁴⁸⁵

Yaşananların devamına bakıldığında ise Hafız Mehmet Bey, ilerleyen günlerde Enver Paşa'nın bahsettiği plana benzer bir adım atarak, Trabzon'da gönüllülerin toplanması için Başkomutanlığa başvurmuş ve Sakarya Savaşı esnasında Mustafa Kemal Paşa'ya telgraflar göndermiştir. İlk telgrafta: "Biz burada Sakarya Muharebesini endişe ile takip ediyoruz. Cengaver gençlerden mürekkep milis bir alay teşkil etmekteyiz. Bu alayı İnebolu'ya kadar denizden nakil için her türlü vesaiti buluruz. İnebolu'dan Ankara'ya nakli için de gereken vesaiti temin buyurmanızı rica ediyoruz.", denilmiştir. İkincisi ise: "Bir alay hazırdır, ikinciye teşkil etmek üzereyiz. İnebolu'dan Ankara'ya vesait-i nakliye temin buyurulması için ricamızı teyid ediyoruz.", şeklinde olmuştur.⁴⁸⁶ Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın bu teklife ihtiyatlı yaklaştığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, Hafız Mehmet Bey'in kendi ifadelerine göre Trabzon'a döndükten sonra, Kahya Yahya'nın yardımıyla gizlice şehre gelen Küçük Talat ve Hacı Sami Beylerle de görüşmüştür. Bu görüşmedeki izlenimine göre Hacı Sami Bey de Enver Paşa'nın yurda girmesine sıcak bakmamıştır.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ Yamuchi, **a.g.e.**, s. 65.

⁴⁸⁵ TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G025_10.

⁴⁸⁶ Özel, **a.g.e.**, s. 154.

⁴⁸⁷ TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G025_9.

Eylül ayının sonuna doğru ise Enver Paşa'nın, Hafız Mehmet Bey ile görüşmesi hakkında Trabzon'da Kahya Yahya'ya gönderdiği 31 Ağustos tarihli mektup, kuryenin yakalanması sonucu Ankara'nın eline geçmiştir. Aynı zamanda bu mektup Hafız Mehmet Bey'i zor duruma düşürecek bir içeriğe de sahiptir. Yakalanan mektup şöyledir:⁴⁸⁸

Muhterem kardeşler;

1) Hafız Mehmet Efendi geldi. Kendisi memlekette hiçbir şey yapılmasın, teşkilât da olmasın, çünkü kendisinin tarifi veçhile dünyada fenaların fenası olan Sarı Paşa (Mustafa Kemal Paşa) kuşkulanır. Sonra Yunanlıları bırakarak... uğraşmağa ve böylece vatana fenalık getirmeğe başlar, dedi ve Ankara'daki ahvalı anlattı. Münakaşa neticesi teşkilâtın derhal bir hareket yapmamak üzere ve icabında iş görmek üzere vücut bulmasına kani oldu. Fakat anladığımıza göre, biraz Küçük Talat'ı kıskanmış, bir çok aleyhinde bulundu ve teşkilat olarak sizleri aşağı gördü. Sonra diğer bir teklifte bulundu ki, şimdilik sizinle görüşünceye kadar evet dedik. Ali Bey'in Hafız'ın akrabasından Mustafa mı, İsmail Ağa mı, bunların etrafında ve kendisinin cephe-i harbe sevkedeceği gönüllüler arasına karışarak gitmesi ve orada bu suretle harpte vazife yapmış, şimdi bu vazifeyi Sarı Paşa'nın dediği gibi hareket için değil, vatan için sadece bir gönüllü gibi yapmış olacak. Bu gönüllüler Trabzon fırkasına gideceğinden bu fırka da diğer arkadaşımız Halit Bey kumandasında olduğundan icabında ona yakın bir kıtada bulunulmuş olur.

2) İşte fikir budur. Bunu fenalık bulmadık. Fakat fikrimizce sizinle görüştüğümüzden sonra kendi emin arkadaşlarımızdan bir gönüllü grubu beraber göndermek kabil olursa böylece işi yapmaktır. Mesela Trabzon'da böyle bir grup emin arkadaşlarımızdan biri emrinde bulunursa, bizi Ali Bey'in böyle gönüllü olarak nefer gibi gitmesini muvafık buluruz. Hem de böylece millet de bizim mevki için değil, fakat din ve vatan için çalıştığımızı anlamış olur ki, fena düşünenlere en büyük darbedir. Bununla beraber diğer taraftan da teşkilatımıza germi verir, böylece hazırlanmış oluruz. Ve vatani da bu türlü tehlikeden koruruz. Binaenaleyh sizinle orada mı olur, burada mı olur bir kere görüşmemiz lâzım gelecektir. Kendisi ne sivil, ne askerî memurlardan hiç kimseye, ne teşkilatı ve ne de Batum'a gelmesi hakkında Trabzon'da bir şey söylemediğini ve hatta tezkeresini Zekeriya Bey'in (Kahya Yahya'nın Kardeşi) elden yaptırdığını söyledi. Biz de yüzüne vurmadık. Maamafih avdetde Zekeriya Bey'le görüşecek ve Batum'da yalnız Rüstem Bey ve Halil Paşa ile görüştüğünü söyleyerek onları bizim harekette bulunamayacağımıza ikna edecektir. Burada komünistler kendisini tevkif ettirmeğe ve seyahatine mâni olmağa kadar çalıştılsa da Halil kurtardı. Şimdilik bu kadar kardeşler.

Mektubun ele geçmesinden sonra Erzurum'da Kazım Karabekir Paşa harekete geçerek, Trabzon'da bir nevi İttihatçıların silahlı gücü durumundaki Kahya Yahya'nın tevkif edilmesini Trabzon'daki 13. Tümen Komutanı Seyfi Bey'e bildirmiştir. Fakat Seyfi Bey'in başarılı olamaması

⁴⁸⁸ Cebesoy, a.g.e., s. 244.

üzerine 13. Tümen Komutanlığı'na Sami Sabit (Karaman) Bey atanmıştır.⁴⁸⁹ Ayrıca Kazım Karabekir Paşa, Kasım ayında ele geçen mektupla ilgili Genelkurmay'a gönderdiği bir yazıda, İttihatçıların maskesinin düştüğü tespiti yapılarak, Hafız Mehmet Bey' e karşı da önlem alınmasını istemiştir.⁴⁹⁰

Enver Paşa'ya ait mektubun ele geçmesi Mustafa Kemal Paşa ve Hafız Mehmet Bey arasındaki yazışmalara da yansımıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Hafız Mehmet Bey'e bir telgraf göndererek; ele geçen mektuptan bahsetmiş ve bir suretini de eklediğini belirttikten sonra, kendisinin bu konudaki malumatlarını, "ayrıntılı ve yazılı" bir şekilde bildirmesini istemiştir.⁴⁹¹ Ancak bu telgrafa Hafız Mehmet Bey'in nasıl cevap verdiği ya da Hafız Mehmet Bey ve Mustafa Kemal Paşa arasında hadisenin devamına ilişkin başka bir yazışma olup olmadığına dair maalesef elimizde bilgi bulunmamaktadır. Fakat, bu konu yıllar sonra İzmir Suikastı Davası'nda tekrar gündeme gelmiştir. Mahkeme tarafından Enver Paşa'nın bahsettiği plan sorulduğunda Hafız Mehmet Bey; bu planın, kendisine değil onlara ait olduğunu ve kendisine teklif edildiğini söyleyerek, bir nevi Enver Paşa'nın mektuplarındaki ifadelerini yalanlamıştır. Ayrıca bu teklifi kabul etmediği için İttihatçıların kendisi hakkında; hiçbir teşkilatı kabul etmediğini yalnızca çatı teşkilatıyla (Ankara ile birlikte) hareket etme konusunda ikna olduğunu söylediklerini ifade etmiştir.⁴⁹²

Enver Paşa nazarından Anadolu'ya geçme konusuna bakıldığında ise işler Sakarya Savaşı sonrası değişmeye başlamıştır. Bu savaşta Mustafa Kemal Paşa'nın, büyük bir zafer kazanması,⁴⁹³ siyasi konjonktürü tamamen lehine çevirmiştir. Bu süreçle birlikte bir yandan Fransızlar ile anlaşma kapısını aralayan Mustafa Kemal Paşa, Rusya nezdinde de Milli Mücadele'nin tek hakim gücü haline gelmiştir. Ancak Enver Paşa bir müddet daha yurda girme düşüncesine devam ederek, eşine gönderdiği mektuplarda Eylül ayı içerisinde birçok kez Trabzon'a gitmeye teşebbüs ettiğini fakat, hava durumu ve motor arızası gibi nedenlerle bunun gerçekleşemediğini ifade etmiştir.⁴⁹⁴ Diğer taraftan yaşanan yeni gelişmeler Trabzon'daki İttihatçıları da etkilerken, bu ortamda Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi bir iç savaş ihtimali taşıdığı için tehlikeli görülmüştür. Nitekim Enver Paşa'nın, Batum'da Viçeli Hacı Şahinzade Ahmet ile yaptığı görüşmede, kendisine Anadolu'ya geçme işinden vazgeçmesinin uygun olacağı söylenmiştir. Bunun üzerine ise Enver Paşa kızarak: "Mademki

⁴⁸⁹ Özel, a.g.e., s. 154.

⁴⁹⁰ Kazım Karabekir, **İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı**, 3. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s. 234-235.

⁴⁹¹ CA, 01001342.

⁴⁹² TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G025_10.

⁴⁹³ 13 Eylül'de Hafız Mehmet Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya Sakarya Zaferi dolayısıyla bir tebrik tekgafi da göndermiştir. CA,01016675- 219.

⁴⁹⁴ Bardakçı, a.g.e., s. 292-299.

Anadolu'ya geçmemde fayda yerine zarar vardır, neden beni bu gibi hatalı yollara sevk ediyorsunuz. Bırakın rahat rahat çalışsınlar.” şeklinde tepki göstermiştir.⁴⁹⁵

Değişen siyasi havanın etkisi Enver Paşa'nın Naciye Hanım'a yazdığı mektuplara da yansıyor; Rusların artık Anadolu'ya geçmesini istemediğini ve burada bulundukça kendisinin Ankara'ya karşı Ruslar tarafından koz olarak kullanılacağını, bu nedenle de memlekete zarar vereceğini söylemiştir.⁴⁹⁶ Kısa bir süre sonra da Hacı Sami Bey'in teklifiyle, Kafkasya'dan ayrılarak Türkistan tarafına hareket etmiştir.⁴⁹⁷ Akabinde Buhara'da Ruslara karşı savaşıırken 4 Ağustos 1922 tarihinde şehit olmuştur.⁴⁹⁸ Diğer taraftan Enver Paşa'nın Türkistan'a hareketine rağmen, Trabzon'daki durumun tam anlamıyla durulmadığı anlaşılmaktadır. Ekim ayında Trabzon'a atanan Tümen Komutanı Sami Sabit Bey'in anlattığına göre; Enverciler, meşaleler yakıp “Yaşasın Serdar Enver Paşa” şeklindeki sloganlarla şehirde gezerek, Trabzon Mebusları Ali Şükrü Bey ve Hafız Mehmet Bey'in etrafında dolaşmaya devam etmişlerdir.⁴⁹⁹ Fakat Trabzon'da Vali Hazım Bey ve Sami Sabit Bey'in yakın çalışması etkili olmuş, İttihatçıların faaliyetleri kontrol altına alınmaya başlanmıştır. Bu süreçte Sami Sabit Bey İttihatçılara engel olmak için yaptığı incelemeyle ilgili Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği raporda, özellikle Küçük Talat'ın gelişiyle başlayan İttihatçı teşkilatlanma hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Şöyle ki; Küçük Talat'ın önderliğinde Trabzon'da “Bozuk Parti”⁵⁰⁰ adıyla bir teşkilat kurulurken, bu yapının mensupları çoğunlukla TMHC Heyet-i Merkeziyesi üyelerinden oluşmuştur. Yomralı Gavur İmam Rahmi' ⁵⁰¹ nin evinde yapılan araştırmalarda da Kahya Yahya, Doktor Faik Beylerin Bozuk Parti Teşkilatının etkili üyelerinden oldukları anlaşılmıştır.⁵⁰² Aynı zamanda Sami Sabit Bey ve Vali Hazım Bey'in İttihatçıların üzerine gitmeleri Trabzon'daki muhalefeti şiddetlendirmiş ve sorun, aşama aşama daha ciddi bir meseleye evrilmiştir.

⁴⁹⁵ Üçüncü, **Kahya Yahya**, s. 187.

⁴⁹⁶ Bardakçı, **a.g.e.**, s. 302.

⁴⁹⁷ TBMM Arşivi, IM_T3_K121_D239-29_G316_68.

⁴⁹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, Remzi Kitabevi, Cilt: 3, İstanbul, 1983, s. 648.

⁴⁹⁹ Özel, **a.g.e.**, s. 155.

⁵⁰⁰ Kudret Emiroğlu'nun vermiş olduğu bilgilere bu teşkilat siyasi bir girişimden ziyade, milis kuvvet oluşturmak içindir. Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 220.

⁵⁰¹ Gavur İmam Rahmi ya da Yomralı Rahmi olarak da bilinmektedir. Trabzon bölgesinde Rum-Ermeni çeteleriyle işbirliği yaptığı ve çeşitli cinayetlerde parmağının olduğu suçlamaları yapılmıştır. Bu süreçte bir müddet Rusya'ya kaçmış, 1925 yılında da yurda getirilerek idam edilmiştir. Veysel Usta, “ Nazım Hikmet'in Trabzon Günleri”, <https://viratrabzon.com/yazar/veyselusta/konu/nazim-hikmetin-trabzon-gunleri/> (24.02.2022).

⁵⁰² Üçüncü, **İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri**, s. 42. Gavur İmam meselesi daha sonra İzmir Suikastı Davası'nda da gündeme gelerek, mahkeme Hafız Mehmet Bey'i Terakkiperver Fırkası'nın kurulması sürecinde Gavur İmam ile teşkilat yaptığı konusunda suçlamış, Hafız Mehmet Bey ise bu iddiayı reddetmiştir. TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G025_10-11.

3.1.6. TMHC ve Trabzon Meselesi

Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (TMHC), Milli Mücadele'ye önemli katkılar sağlamasının yanında, bir dönem İttihatçılık faaliyetleri nedeniyle Trabzon Meselesi olarak da anılan ciddi bir krize sebep olmuştur. Esasında Enver Paşa'nın yurda girme girişimiyle başlayan bu süreç Cemiyet'in tasfiyesiyle neticelenmiştir. Hadisenin başında Enver Paşa'nın yurda girme teşebbüsü endişelendirici bir vaziyet yaratmış, ancak Sakarya Savaşı sonrası rüzgarın yönünün tamamen değişmesiyle konumunu kuvvetlendiren Ankara Hükümet'i, kısa bir zaman sonra İttihatçı unsurları tasfiye çalışmasına girişmiştir. Nitekim bir süredir Trabzon'da gelişen İttihatçı muhalefetin faaliyetlerinden haberdar olan Ankara, 1921 yılının sonbaharında ilk adımları atmaya başlamış, özellikle Sami Sabit Bey'in Trabzon Fırka Komutanlığı'na getirilmesiyle, Trabzon'da, Kahya Yahya ve diğer İttihatçılar için kara günler başlamıştır.⁵⁰³ Aynı zamanda bu mesele Hafız Mehmet Bey ve Hükümet arasındaki ilişkilerde de belirleyici bir konu olmuştur. Öyle ki, bu süreçte yaşanan olaylar bütünü Hafız Mehmet Bey'i aşama aşama Hükümet kanadından uzaklaştırmıştır.

Trabzon'da gerçekleşen İttihatçı faaliyetlerin hem dayanağı hem de merkezindeki en önemli kişi Kahya Yahya olmuştur. Ayrıca Trabzon'daki hakim güçlerden biri olarak da görülmüştür. Ancak, zamanla Kahya Yahya'nın bu hakimiyeti kendi menfaatleri için kullandığı yönünde iddialar ortaya atılmaya başlanmıştır. Belki de bu iddiaların en önemlisi, Hasan Fehmi Bey'in raporunda da ifade edildiği gibi Trabzon'daki idari ve askeri yapının başı gibi davranması olmuştur. Hatta Kahya Yahya'nın bu hakimiyetiyle ilgili Trabzon'da bir "İskele Hükümeti" kurduğu yakıştırması yapılmıştır. Ayrıca Kahya Yahya ile alakalı başka iddialar da öne sürülmüştür. Öyle ki, Kahya Yahya'nın TMHC adına yüksek vergiler aldığı ve bu paraların yarısı kendi cebine, diğer kısmı ise Cemiyet'e gittiği şeklinde yolsuzluk suçlamaları yapılmıştır.⁵⁰⁴ Nitekim, Aralık 1921'de Dahiliye Vekaleti'nden gelen telgrafta, TMHC hakkında öteden beri ileri sürülen şikayetlerin tahkik ve derinleştirilmesiyle hesaplarının incelenmesi için Elviye-i Selase tahkikatına memur edilmiş olan Ali Sait Paşa'nın Büyük Millet Meclisi Başkanlığı tarafından görevlendirildiği bildirilmiştir.⁵⁰⁵ Cemiyet'teki durumun anlaşılması için kurulan komisyon kısa sürede Trabzon'a gönderilirken, Albay Sami Sabit Bey de Kahya Yahya'nın peşine düşmüştür. Bir süre saklanmayı başarsa da Sami Sabit Bey'in ısrarlı takibi sonrası Kahya Yahya, 12 Ocak 1922'de teslim olmuştur.⁵⁰⁶

Yakalandıktan sonra Sivas'a gönderilerek yargılanan Kahya Yahya, akabinde mahkeme tarafından serbest bırakılmıştır. Ancak yargılama esnasında ilgi çekici bir hadise de cereyan etmiştir.

⁵⁰³ Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, s. 182.

⁵⁰⁴ Ergün Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tetkik Heyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 1984, s. 173-175.

⁵⁰⁵ Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, s. 202.

⁵⁰⁶ Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, s. 193.

Şöyle ki; Kahya Yahya'nın yargılandığı sırada mahkeme tarafından Hafız Mehmet Bey ve Albay Halit Bey'in ifadelerinin alınması talep edilmiştir.⁵⁰⁷ Ancak Hafız Mehmet Bey'in mebus olması sebebiyle Meclis'ten izin alınması ihtiyacı doğmuştur. Bu nedenle de Adliye Vekaleti, TBMM İkinci Başkanı Rauf Bey ve Mustafa Kemal Paşa arasında yazışmalar gerçekleşmiştir. Fakat Meclis'teki mevcut gergin hava ve bir yandan da Büyük Taarruz hazırlıklarının yapıyor olması tansiyonu arttıracak endişesini ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden de Rauf Bey, konuyu Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiş ve Mustafa Kemal Paşa da kanunlara uygun hareket edilmesini istemiştir.⁵⁰⁸ Nitekim Hükümet, mevcut siyasi ortamdan dolayı bu talebin geri çekilmesine karar vermiştir. Diğer taraftan bu yazışmalarda Hafız Mehmet Bey'in hangi gerekçeyle ifadesine başvurulmak istendiğine dair bilgi verilmemiştir.⁵⁰⁹

Ali Sait Paşa Heyeti ise soruşturmasını Mart 1922'de tamamlamış ve 500 sayfadan oluşan bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre Trabzon'daki siyasi yapı incelenerek, İttihatçı ve HİF mensuplarıyla birlikte Ankara'nın güvенеbileceği isimlerden oluşan 3 liste hazırlanmıştır. Bu listede Hafız Mehmet Bey'in adı eski İttihat Terakki üyeleri arasında gösterilmiştir.⁵¹⁰ Ayrıca TMHC'nin mali faaliyetleri de soruşturmaya tabi tutulmuştur. Bu konuyla ilgili olarak raporda; Cemiyet'in üyeleriyle birlikte Küçük Talat ve Halil Paşa'ya para verildiği ve harcamalar yapıldığı, ayrıca hesap defterlerindeki yazıların yeni olması hasebiyle sonradan tutulduğunun anlaşıldığı belirtilmiştir. Cemiyet hesabından Kahya Yahya, TMHC Reisi Hacı Ahmet ve Cemiyet'in veznedarı Hatipzade Mustafa Bey'in zimmetlerine para geçirildiği aktarılmıştır. Bütçeden ayrıca, MHC Teşkilatları ve milis kuvvetlerinin teftişine gidip gelmek için Hafız Mehmet Bey'e de harcırah olarak 15.000 kuruş verildiği tespit edilmiştir.⁵¹¹ Ayrıca raporda, yine teftiş ve Ankara'ya gitme gibi faaliyetler için Hafız Mehmet Bey'e toplam 68.550 kuruş harcırah verildiği belirtilmiştir.⁵¹²

Cemiyet'in yönetim kurulu ise henüz soruşturma sürerken Ocak 1922'de gerekçe göstermeden istifa etmiş, akabinde de seçime gidilmesi kararı alınmıştır. Yaşanan gelişmeler sonrası Trabzon meselesinin Meclis gündemine kadar girmesi ve büyümesi üzerine Dahiliye Vekili Fethi Bey, Mart ayında yerinden tetkik etmek için Trabzon'a bir ziyarette bulunmuştur. Ancak bu ziyaret akabinde *Yeni Şark* gazetesinin 13 Mayıs tarihli haberinde TMHC'nin eski İttihatçılarla idare edildiği ve Ankara'ya karşı hareket ettiği şeklindeki ifadeleri, ayrıca Cemiyet'i neredeyse bir vatan haini durumuna getirmesi, Trabzon'da rahatsızlıklara neden olmuştur. Aynı zamanda haberde kullanılan

⁵⁰⁷ CA, 01004789- 5.

⁵⁰⁸ CA, 01004789- 1-2.

⁵⁰⁹ CA, 01004789- 1.

⁵¹⁰ *TİTE*, Klasör: 97, Gömlek: 25, B: 25-3001.

⁵¹¹ *TİTE*, Klasör: 97, Gömlek: 25, B: 25-46001.

⁵¹² Üçüncü *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, s. 208; Aybars, a.g.m., s. 189.

fotoğrafta Dahiliye Vekili Fethi Bey'in olması Fethi Bey'i de zan altında bırakmıştır.⁵¹³ Tepki çeken bu yazıyla ilgili başta Hafız Mehmet Bey ve Lazistan Mebusu Necati Bey olmak üzere birçok isimin imzasını taşıyan bir telgraf, hem Meclis'e hem de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilerek, yazının tekzip edilmesi istenilmiştir.⁵¹⁴ Mustafa Kemal Paşa da verdiği cevapta, yazının tekzip edileceğini ve haberi müfritlik olarak değerlendirdiğini bildirmiştir.⁵¹⁵ Nitekim haber de tekzip edilmiştir.⁵¹⁶

Temmuz ayında Trabzon ve Ankara arasında yaşanan gerilimi yükseltecek bir hadise daha yaşanmıştır. Mahkeme edildikten sonra serbest bırakılan Kahya Yahya, faili meçhul bir cinayetle Trabzon'da hayatını kaybetmiştir. Bu hadise tıpkı Mustafa Suphi olayı gibi bir çok şaibeyi de beraberinde getirmiştir. Kahya Yahya cinayetiyle ilgili suçlananlar arasında, başta Hükümet ve Tümen Komutanı Sami Sabit Bey olmak üzere Topal Osman Ağa dahi adı geçenler arasında yer almıştır. Hafız Mehmet Bey de bu konuyla yakından ilgilenmiştir. Hatta bu olaydan sonra Hafız Mehmet Bey ve Hükümet arasındaki ipler neredeyse tamamen kopma noktasına gelmiştir. Diğer taraftan bu süreçte Trabzon'da bulunan Hafız Mehmet Bey, Vali Hazım Bey'le görüşerek cinayette kimlerin parmağının olabileceği hakkındaki şüphelerini iletmiştir. Buna göre Hafız Mehmet Bey Kahya Yahya cinayetinin sorumlusu olarak; Kazım Karabekir Paşa'nın emriyle Sami Sabit Bey'i, Topal Osman Ağa⁵¹⁷'yı, Mustafa Suphi'nin ölümü nedeniyle Rusları ve Ermeni çetelerini şüpheli görmüştür.⁵¹⁸ Ancak suikastle ilgili 4 Ağustos 1922'de Trabzon'a gelerek soruşturma yürüten Tahkik Heyeti, bir neticeye varamamıştır.⁵¹⁹ Aynı zamanda Tahkik Heyeti'nin hazırlamış olduğu raporda, Trabzon'da bazı askeri ve mülki makamların ihmallerinin olduğu da belirtilmiştir.⁵²⁰ Bu ihmaller esas faillerin bulunmasına mani olurken, konuyla ilgili birçok kişi suçlanmaya devam etmiştir. Özellikle Topal Osman Ağa ve Sami Sabit Bey kamuoyu nezdinde en çok konuşulan isimler olmuştur. Fakat cinayetin tam olarak aydınlatılamaması tartışmaları sürdürse de 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz'un ardından arka arkaya gelen zafer haberleri gündemi değiştirmiş ve bu konular küllenmiştir.⁵²¹

⁵¹³ Üçüncü, **Kahya Yahya**, s. 281-282.

⁵¹⁴ CA, 01004696- 1.

⁵¹⁵ CA, 01004696- 2.

⁵¹⁶ Üçüncü, **Kahya Yahya**, s. 282.

⁵¹⁷ Hafız Mehmet Bey, Trabzonlu (Giresun) olan Mustafa Suphi'nin babası Ali Rıza Bey ile Topal Osman Ağa'nın dostluğunun olması nedeniyle Mustafa Suphi'nin öldürülmesi yüzünden Topal Osman Ağa'nın Kahya Yahya'ya dış bilemediğini düşünmektedir. Ebubekir Hazım Tepeyan, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982, s.126.

⁵¹⁸ Tepeyan, **a.g.e.**, s.126.

⁵¹⁹ Özel, **a.g.e.**, s. 168-169.

⁵²⁰ Üçüncü, **Kahya Yahya**, s. 355.

⁵²¹ Özel, **a.g.e.**, s. 170-171.

Aralık ayında ise Trabzon'da THMC için seçim çalışmaları başlamıştır. Aynı zamanda bu hadise Trabzon'da kontrolün sağlanması için atılan son adımlardan biri olmuştur. Nitekim, geçici olarak Cemiyet'in yönetimine atanan Heyet-i Müteşebbise tarafından organize edilen seçimler, Şubat 1923'te tamamlanmıştır.⁵²² Seçim sonucunda İttihatçıların bir kısmı Cemiyet'ten uzaklaştırılırken, muhalif kanattan Hükümet'in seçimlere müdahale edildiğine dair şikayetlerde bulunulmuştur. Hafız Mehmet Bey de bu istikamette TMHC'ye müdahale edildiği ve seçimlerde hile olduğuna dair Dahiliye Vekaleti'ne bir telgraf göndermiştir.⁵²³ Aynı zamanda Hafız Mehmet Bey, mebus olması hasebiyle konuyu Meclis gündemine de taşıyarak Trabzon'da yaşananlarla ilgili sual takrirleri vermiştir.⁵²⁴ Ancak bu gibi girişimlerle bir netice elde edememiştir. Öte yandan bu süreçte Dahiliye Vekili Fethi Bey ve İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey arasında Hafız Mehmet Bey'in şikayet telgrafi hakkında yazışmalar olmuş, Fethi Bey; Hafız Mehmet Bey'in söylediği gibi bir Hükümet müdahalesinin olmadığını bilhassa Hafız Mehmet Bey'in, Trabzon'da Hükümet aleyhinde suç teşkil eden konuşmalar yaptığını ifade etmiştir. Fethi Bey'in Hafız Mehmet Bey ile ilgili bahsettiği kısım şöyledir:⁵²⁵ “(...) Telgrafa vaz-ı imza olan Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Efendi'nin Hükümet'in gayr-i meşruiyetine ve Hükümet'e karşı mukavemetin meşruiyetinden alenen bahsetmiş, kanunen cürüm teşkil edecek mahiyette görülmekliğinin arzına müsebbet olunur efendim.”

Dönemin önemli hadiselerden biri de muhalif simalardan Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in Mart ayının son günlerinde kaybolması ve kısa bir süre sonra da öldürüldüğünün anlaşılmasıdır. Olayın akabinde ise cinayeti gerçekleştirdiği düşünülen Topal Osman Ağa, yakalanmak üzereyken çıkan çatışma sonucu ölü olarak ele geçirilmiştir. Ancak bu hadise var olan gerilimi daha da arttırmıştır. TMHC'nin yayın organı durumundaki *İstikbal* gazetesindeki haberler ve yazılarda, Topal Osman Ağa cinayeti gerçekleştiren kişi olarak gösterilse de, esas sorumlunun Mustafa Kemal Paşa olduğu ima edilmiştir. Bu yazıları yazanlardan biri de Eski Trabzon Valisi Hamit Bey'dir.⁵²⁶ Ayrıca İttihatçılar her ortamda bu hadisenin intikamının alınacağı şeklinde yeminler etmişlerdir. Bu gelişmeler de Trabzon'da yeni tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir.⁵²⁷ Nitekim Trabzon'a ikinci bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Adana Mebusu Zamir Bey ve Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey'den oluşan kurul Trabzon'a gelerek TMHC dahil olmak üzere şehirde temaslara başlamıştır.⁵²⁸ Ancak bu temasların nihayetinde meselenin çıkmaza girdiği kanaatiyle Cemiyet kapatılmış, yönetimi için de bir Heyet-i Müteşebbise oluşturularak seçtirilmiştir.⁵²⁹ Öte yandan bu süreçte heyette yer

⁵²² Çapa, a.g.e., s. 25.

⁵²³ BCA, 30-10-0-0.45.291.16, (8 Mayıs 1923).

⁵²⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 169, Cilt: 26, s. 209-210.

⁵²⁵ BCA, 30-10-0-0.45.291.16.1-2, (8 Mayıs 1923).

⁵²⁶ Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, s. 229-230; Recep Çelik, *Trabzon'da Siyasi Hayat (1920-1950)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2013, s. 90.

⁵²⁷ Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, s. 235.

⁵²⁸ Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, s. 236.

⁵²⁹ Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, s. 239.

alan Refik Şevket Bey ve Hafız Mehmet Bey arasında gazetelere yansıyan bir polemik de yaşanmıştır.⁵³⁰ Refik Şevket Bey'in vermiş olduğu bir beyanatta TMHC'yi suçlayıcı ve Hafız Mehmet Bey için de "siyasi hayatı öldü" şeklindeki ifadeleri, *İstikbal* gazetesinin tepkisini çekmiştir. Gazete, Hafız Mehmet Bey ile de cevap niteliğinde bir ropörtaj yapmış ve bu ropörtajda Hafız Mehmet Bey; Refik Şevket Bey'in ifadelerini terbiye noksanlığına ve Trabzon'u tanımamasına yorarken, TMHC hakkındaki suçlamalara ise: cevap vermeye lüzum bile olmadığını söylemiştir.⁵³¹

Şehre gelen kurulun Cemiyet'i kapatıp yeni bir heyeti seçtirmesinin ardından TMHC'den İttihatçılar tamamen uzaklaştırılmıştır.⁵³² Son kongresini 16-22 Şubat 1923 tarihleri arasında yapan Cemiyet'in kapanması ise, Kasım 1923'te İsmet Paşa'nın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti örgütlerinin Halk Fırkası'na dönüştürüldüğü bildirisiyle gerçekleşmiştir.⁵³³

Trabzon'da İttihatçıların tasfiye sürecindeki dikkat çekici hadiselerden biri de İttihat Terakki iktidarında Maarif Nazırı görevini yürüten Ahmet Şükrü Bey'in Trabzon Valisi olarak tayin edilmesidir. Atama sonrası, daha önce Trabzon'a gönderilen heyette yer alan Zamir Bey, İttihatçıların faaliyetlerine karşı Ahmet Şükrü Bey'i uyarmıştır. Bu ikaz üzerine Ahmet Şükrü Bey de; onlara göz açtırmayacağını söylemiş, ancak süreç aksi istikamette gelişmiştir.⁵³⁴ Trabzon'da Halk Fırkası Başkanı Arif (Sayıl) Bey'in oğlu Mustafa Kemal Sayıl hatıralarında, Şükrü Bey'in Trabzon'a geldikten sonra Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalefeti harekete geçirmek için faaliyetler yürüttüğünü, Lazistan Mebusu Ziya Hurşit ve Hafız Mehmet Bey ile toplantılar yaptığını anlatmıştır. Hatta Ali Şükrü Bey'in de bu toplantıların bazılarında katıldığı istihbar edildiğini aktarmıştır.⁵³⁵ Öte yandan Şükrü Bey'in, Arif Bey'in evine misafir olarak gittiği esnada bazı imalarda bulunması, Trabzon'da Halk Fırkası'nı teyakkuza geçirmiştir. Akabinde ise Arif Bey, bu durumdan Ankara'yı haberdar etmek için Halk Fırkası Genel Sekreteri Saffet Arıkan Bey ile görüşmüş, fakat Saffet Bey böyle bir oluşuma pek ihtimal vermemiştir. Ayrıca Halk Fırkası tarafından Şükrü Bey'in Trabzon'a atanmasında Hafız Mehmet Bey'in etkili olduğu da öne sürülmüş, yapılan inceleme sonucunda ise ciddi bir bulgunun tespit edilememesi nedeniyle süreç izlenilmeye devam edilmiştir. Ancak bu üç isim (Şükrü Bey, Ziya Hurşit ve Hafız Mehmet Bey) daha sonra İzmir Suikastı davasında tekrar karşımıza çıkacaktır.⁵³⁶

⁵³⁰ Bu hadiseden evvel 1921 yılında Refik Şevket Bey, Hafız Mehmet Bey'in ayrılmasında sonra Adliye Vekilet'ine seçilmiş ve Vekalet'teki faaliyetleriyle ilgili Meclis'te tartışma yaşayarak birbirleri hakkında karşılıklı suçlamalarda bulunmuşlardır. Bu konuya Adliye Vekilliği faaliyetleri bölümünde değinilmiştir. Bkz. s. 72.

⁵³¹ *İstikbal*, 29 Mayıs 1339/29 Mayıs 1923, Sayı: 926, s. 1-2.

⁵³² Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, s. 239.

⁵³³ Çapa, *a.g.e.*, s. 26; Çelik, *a.g.e.*, s. 88.

⁵³⁴ Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, s. 240.

⁵³⁵ Bu bilgi doğru olmasa gerektir çünkü, Ali Şükrü Bey'in öldüğü Nisan ayının ilk günlerinde anlaşılırken, Şükrü Bey'in Trabzon'a atandığına dair kararnamenin tarihi 30 Nisan'dır. BCA, 30-18-1-1.7.17.17, (30 Nisan 1923).

⁵³⁶ Mehmet Akif Bal, *Trabzon'a Işık Tutan Anılar Mustafa Kemal Sayıl'ın Trabzon Anıları (1900-1950)*, İstanbul, 2011, s. 121-122.

3.2. Milli Mücadele Sonrası Siyasi Faaliyetleri

Hafız Mehmet Bey'in Milli Mücadele Dönemi siyasi hayatı Birinci Meclis'in feshedilerek seçim kararı alınmasıyla sona ermiştir. Bunun üzerine Hafız Mehmet Bey, İstanbul'a yerleşerek, avukatlık yapmaya başlamış ve bir müddet siyasetten uzak kalmaya çalışmıştır.⁵³⁷ Ancak kendisine Hükümet kanadından 1923 yılında siyasi davet yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu davet vesilesiyle Milli Mücadele sürecinde TBMM içinde ve dışında giderek muhalif bir çizgiye kaymasına rağmen Mustafa Kemal Paşa ile olan ilişkilerinin 1923 yılına kadar kopmadığı da ortaya çıkmaktadır. Hafız Mehmet Bey'in Meclis'teki diğer muhaliflere nazaran daha ılımlı görünmesi nedeniyle Mustafa Kemal Paşa, ya da çevresindeki isimlerde Hafız Mehmet Bey'in Hükümet tarafına geçebileceği düşüncesinin oluşması muhtemeldir. Nitekim Birinci Dönem TBMM'nin sonuna doğru Mart ayında Yunus Nadi Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir mektupta, Hafız Mehmet Bey ile İstanbul'da yaptığı bir görüşmeyi aktarmıştır. Buna göre:⁵³⁸ Hafız Mehmet Bey'in Kahya Yahya meselesinden dolayı muhalif bir tavır takındığını ancak sonradan siyasi durumu değerlendirdiğinde kendileriyle birlikte hareket edeceğini belirttiğini söylemiştir. Ayrıca Yunus Nadi, Hafız Mehmet Bey'in Samsun'dan Trabzon'a kadarki bölgede hatırı sayılır bir kişi olması hasebiyle kendileriyle çalıştığında faydalı olacağına dikkat çekmiştir. Öte yandan Halife'ye, hakimiyet ve saltanatı kayıtsız şartsız halka veren Teşkilat-ı Esasiye'yi ihlal edecek herhangi bir hak ve vazifenin verilmesinin mevzu bahis olmayacağını beyan eden bir mektubu Mustafa Kemal Paşa'ya yazmasını ilham ettirdiğini anlatmıştır. Hafız Mehmet Bey'in ise lazım ve faydalı olacaksa bunu yapacağını Adnan (Adıvar) Bey'e söylediğini belirtmiştir. Fakat bu mektuptan iki gün sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen bir yazıda, Hafız Mehmet Bey'in verdiği sözü tutmadığını⁵³⁹ ve artık kendisine birlikte çalışılabileceği şeklinde bir vaatte bulunulmamasının uygun olacağını ifade etmiştir.⁵⁴⁰ Bu telgraftan anlaşılan o ki, bu hadiseden sonra Mustafa Kemal Paşa ve Hafız Mehmet Bey arasındaki yollar tamamen ayrılmıştır. Daha sonra ise Hafız Mehmet Bey, politikadan uzun süre uzak kalmayarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(TCF) ile yeniden siyasete dönecektir.

3.2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Dönemi

TBMM'nin birinci devresinin sona ermesiyle Türkiye için yeni bir siyasi sayfa açılmıştır. Seçimlerin ardından açılan İkinci Dönem TBMM ile önce Lozan Barış Antlaşması imzalanmış ve ardından da devrimler dönemi başlamıştır. Diğer taraftan barış sürecinin başlamasıyla politika sahnesi de oldukça hareketlenmiştir. Nitekim, Kemalist kanat ve muhalifler arasında varolan gerilim, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yükselmeye devam etmiştir. Başta Rauf Bey olmak üzere İstanbul'da,

⁵³⁷ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_1.

⁵³⁸ CA, 01013078- 27.

⁵³⁹ Sözden kastın; Hafız Mehmet Bey'in, Yunus Nadi'nin bahsettiği mektubu göndermemiş olması muhtemeldir.

⁵⁴⁰ CA, 01013078- 17.

gazeteci ve eski mebus Hüseyin Cahit Yalçın gibi isimler bu gelişmeyi bir emrivaki olarak değerlendirirken, iktidar ve muhalefet arasındaki ilişki daha da açılmıştır. Bu dönemde ayrıca Milli Mücadele'nin önemli simaları olan Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy gibi isimler de askerlikten ayrılıp siyasi alana kayarak, muhalefete güç katan unsurlar olmuştur.⁵⁴¹

Başta Kara Kemal olmak üzere, eski İttihatçılar da yeniden İTC'yi canlandırmak için çalışmaya başlamışlardır. Hatta bu amaçla 1922 yılında İzmit'te Mustafa Kemal Paşa ile de bir görüşme yaptıkları ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın, teşkilatın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmasını istediği öne sürülmüştür.⁵⁴² Fakat kendi düşüncelerine göre çalışmalara devam eden İttihatçılar, Kara Kemal'in yazıhanesinde gizli toplantılar gerçekleştirmiştir.⁵⁴³ 1924 yılının Mart ayında ise Hilafetin kaldırılması iktidar ve muhalefet arasındaki mesafeyi iyice açmıştır. Ancak ilk etapta Refet Paşa ortaya çıkan bu siyasi gerilime ılımlı bir çözüm bulmaya çalışmış, fakat bu girişimler bir netice vermemiştir. Refet Paşa'nın çözüme ulaşamamasındaki engellerden biri, muhalif kesimle İsmet Paşa arasında yaşanan sorunlar olmuştur. Çünkü İsmet Paşa'nın Milli Mücadele'ye geç katıldığı halde kısa sürede yükselmesi, başlangıçtan itibaren Milli Mücadele içerisinde yer alan insanları rahatsız etmiştir. Bu durum karşılıklı bir siyasi anlaşmazlığa yol açmıştır.⁵⁴⁴ Esasında bu durum göstermektedir ki, Milli Mücadele Dönemi'nde de var olan uyuşmazlıklar, barışla birlikte daha açık bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Çünkü Milli Mücadele'nin hemen akabinde Ali Fuat Paşa bir görüşme esnasında Mustafa Kemal Paşa'ya; “Senin Aportrô'ların (Havarilerin) kim?” Şeklinde bir soru yönelterek, kimlerle yola devam edeceğini öğrenmek istemiştir.⁵⁴⁵

1924 yılında bu süreç, eski İttihatçılarla birlikte, dışlandığını düşünen kırılgan generaller ve laikleşme karşıtı muhafazakarların birleşmesinden oluşan yeni bir siyasi organizasyonla neticelenmiştir. Böylece Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşalar ve Rauf Bey gibi isimlerin önderliğinde, 17 Kasım 1924 tarihinde tescillenerek Terakkiperver⁵⁴⁶ Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulmuştur.⁵⁴⁷ Ayrıca yeni Parti'nin kurulmasından sonra Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)⁵⁴⁸nda yer alan bazı eski İttihatçılar da istifa ederek TCF'ye geçmiştir. Ayrıca Milli Mücadele Dönemi'nde olduğu gibi bu

⁵⁴¹ Zürcher, **a.g.e.**, s. 76-77.

⁵⁴² Mustafa Kemal Paşa bu görüşmeden sonra yaptığı bir röportaj esnasında, bahsi geçen buluşmada İTC'nin yeniden canlandırılmasına dair bir teklif yapıp yapılmadığı sorulması üzerine; kendisine böyle bir talebin gelmediğini ifade etmiştir. Atatürk Araştırma Merkezi, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 5. Baskı, TTK Basımevi, Cilt: 3, Ankara, 1997, s. 85.

⁵⁴³ Kılıç Ali, **İstiklal Mahkemesi Hatıraları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 30.

⁵⁴⁴ Eric Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 65-67.

⁵⁴⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Cilt: 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 45.

⁵⁴⁶ Fırka'nın adıyla ilgili olarak Galip Vardar anılarında “Terakkiperver” isminin, İttihat Terakki'ye atfen verildiğini öne sürmektedir. Cemal Avcı, “İzmir Suikastı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:10, Sayı: 28, s. 96.

⁵⁴⁷ Zürcher, **a.g.e.**, s. 78.

⁵⁴⁸ Halk Fırkası'nın adı, TCF'nin kurulma süresinde muhalif Parti'nin adında “Cumhuriyet” ifadesinin yer alacağı söylentileri üzerine 1924 yılında adı, Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirilmiştir. Zürcher, **a.g.e.**, s. 77.

süreçte de muhalefetin en temel argümanı “diktatörlük” endişesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle yeni Fırka’nın siyasal vaadi de demokrasi ve liberalleşme olmuştur. Diğer taraftan benzer bir nokta olarak, İTC-HİF ilişkisinde olduğu gibi, CHF-TCF ilişkisinde de “din” siyasi bir çekişme haline gelmiştir. TCF bu süreçte muhafazakar kesime hitap etmeye çalışmıştır. Hatta Kara Vasıf Bey’in, bir konuşma esnasında “Cumhuriyet isteyen, Mustafa Kemal’e, Hilafet isteyen bize(TCF) gelsin.” şeklinde ifadeler kullandığı öne sürülmüştür.⁵⁴⁹ Nitekim, TCF’nin kapatılması meselesinde bu konu önemli bir gerekçe olarak kullanılacaktır.

Hafız Mehmet Bey’in Fırka’ya katılımıyla ilgili ise suikast davası esnasında vermiş olduğu ifadeler önemli bilgiler sunmaktadır. Bunlara göre Hafız Mehmet Bey, 1923 yılında mebusluk hayatının sona ermesiyle siyasetten çekildiğini ve hayatını çocuklarına vakfetmeye karar verdiğini söylemiştir. Fakat İstanbul’da avukatlık yaptığı esnada tütün davasından azledilmesiyle yaşamış olduğu ekonomik sorunlar nedeniyle, fikrinin değiştiğini ifade etmiştir. Bir nevi, yaşadığı kırınglık duygusuyla yeniden siyasete girmeye karar veren Hafız Mehmet Bey, Kara Vasıf Bey’in ısrarlı teklifi üzerine, TCF’ye dahil olmuştur.⁵⁵⁰ Diğer taraftan Hafız Mehmet Bey, TCF’nin iç siyaseti hakkında da bilgiler vererek, Kara Kemal’in bir süre Fırka’nın genel sekreteri olmak için çaba sarf ettiğini öne sürmüştür.⁵⁵¹

Hafız Mehmet Bey, TCF çatısı altında önemli görevlere de getirilmiştir. Fırka’nın İstanbul Şubesi Heyet-i idare’sinde yer alırken, katiplik vazifesinde de bulunmuştur.⁵⁵² Ayrıca Ali Fuat Paşa’nın itimatnamesiyle Trabzon, Ordu, Giresun ve Gümüşhane şehirlerinde teşkilatlanma görevini yürütmüştür. Bu yerlerden; Trabzon, Sürmene ve Ordu teşkilatlanmalarını bizzat kendisi yaparken, Gümüşhane için Gümüşhaneli Ali Bey’i, Rize için ise Zirezade Mustafa Efendi’yi vazifelendirmiştir. Ancak Rize’deki teşkilatlanma kendi ifadesiyle başarılı olmamıştır.⁵⁵³

Örgütlenme sürecinde Hafız Mehmet Bey, Ocak ayında TCF’nin Trabzon Şubesi açılışına katılarak bir konuşma yapmıştır. *İstikbal* gazetesi’nin nakline göre Hafız Mehmet Bey; Meşrutiyet döneminde milli anlayışla yönetilen Hükümet’in özellikle Hristiyan azınlıkların kendi toplumları menfaatine yönelik çalışması nedeniyle fırkalara karşı bir tereddüt yaşadığını, oysa milli hükümetlerde toplumun temsiline müsaade edilmezse, istibdatın meydana geleceğini ifade etmiş, TCF’nin bu noktadan ilham alarak ortaya çıktığını ve artık azınlık meselesinin de kapanması nedeniyle benzeri bir endişeye mahal olmadığını ifade etmiştir. Konuşmasında ayrıca TCF’nin programına da değinen Hafız Mehmet Bey, özellikle ikinci maddeye temas ederek, amaçlarının

⁵⁴⁹ Avcı, a.g.m., s. 94-95.

⁵⁵⁰ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_2.

⁵⁵¹ TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G025_22.

⁵⁵² TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G025_22; Hafız Mehmet Bey’in Tercüme-i Hâli, No: 1362, TBMM Arşivi

⁵⁵³ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_3.

“halkçılık” ve “halk iktidarı” olduğunu anlatmıştır. Sözlerinin devamında ise eleştiriyle karışık, fırkalarda prensiplerin önemli olduğunu ve şahsiyetlerin ön plana çıkmaması gerektiğini, aksi takdirde kişilerin diktatörlük yaratacağını ifade etmiştir. Sözlerini, her cemiyetten her fikrin saygıyı hak ettiğini, kendilerinin bu prensibe uygun olarak hareket edeceğini söyleyerek bitirmiştir.⁵⁵⁴

Yapılan çalışmalara ve beklentilere rağmen Fırka’nın ömrü çok uzun olmamıştır. TCF’nin programını açıkladıktan sonra özellikle bir madde tepkilere yol açmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’ta da temas ettiği ve gericilik olarak değerlendirdiği⁵⁵⁵ bu husus; TCF’nin programının 6. Maddesinde yer alan: “Fırka, dini görüş ve fikirlere saygılıdır.” ifadesidir.⁵⁵⁶ Nitekim kısa süre sonra patlak veren Şeyh Sait İsyanı’ndaki dini nitelik, TCF ile bağlantılı görülmüştür. 5 Mayıs 1925 tarihinde de Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından TCF hakkında kapatma talebiyle Hükümet’e başvurulmuştur.⁵⁵⁷ Öte yandan İstiklal Mahkemesi’nin inceleme sürecinde TCF’nin Trabzon teşkilatında arka arkaya istifalar yaşanmıştır. Öyle ki, Trabzon’da yayın yapan *Yeni Yol* gazetesi dilekçesini gazeteye gönderen onlarca kişinin istifasını günlerce yayınlamıştır.⁵⁵⁸

5 Haziran 1925’te ise Fırka kapatılmış ve Hükümet’in açıkladığı bildiride gerekçe olarak; 6. maddeye istinad eden gericilik faaliyetleri ve yaşanan doğu ayaklanmasında Fırka’nın bağlantısı gösterilmiştir.⁵⁵⁹ Bu gelişme TCF için bir son olurken, aynı zamanda Hafız Mehmet Bey’in de resmi açıdan siyasi hayatının bitişi demektir. Ancak bu süreçte Hafız Mehmet Bey’in Fırka faaliyetlerinde çok aktif ve hevesli olmadığı da anlaşılmaktadır. Nitekim kendi beyanlarına göre, TCF’nin İstanbul Şubesi İdare Heyeti’nde yer alsa da hiçbir toplantıya katılmamış ve alınan kararlarda da imzası bulunmamıştır. Yalnızca kongre ve konferanslara katılmıştır.⁵⁶⁰ Hatta, başlangıçta işleri nedeniyle Fırka’ya girmeye çok sıcak bakmadığını ve Trabzon’da teşkilatı yaptıktan sonra İstanbul’a döner dönmez istifa ettiğini belirtmiştir. Ancak Kara Vasıf Bey’in “istifa edersen Fırka daha kurulmadan dağıldı şeklinde bir düşünce oluşacağı” şeklindeki sözleri üzerine istifadan vazgeçtiğini aktarmıştır.⁵⁶¹ Ayrıca Ziya Hurşit, Hafız Mehmet Bey’in kendisine; Fırka’ya katılma konusunda pişmanlık duyduğunu, hatta çok zarara uğradığını söylediğini ifade etmiştir.⁵⁶² Hafız Mehmet Bey’in “çok zarara uğradım” ifadesinin, ekonomik zararlarla ilgili olması muhtemeldir.

⁵⁵⁴ *İstikbal*, 25 Kanunisani 1341/25 Ocak 1925, Sayı: 1389, s. 2.

⁵⁵⁵ Atatürk, **a.g.e.**, s. 660.

⁵⁵⁶ Atatürk, **a.g.e.**, s. 630.

⁵⁵⁷ Zürcher, **a.g.e.**, s. 119

⁵⁵⁸ *Yeni Yol*, 20 Şevval 1343/14 Mayıs 1925, Sayı: 126-226, s. 1; *Yeni Yol*, 21 Şevval 1343/15 Mayıs 1925, Sayı: 127-227, s. 1; *Yeni Yol*, 25 Şevval 1343/19 Mayıs 1925, Sayı: 132-232, s. 1.

⁵⁵⁹ Zürcher, **a.g.e.**, s. 120-121.

⁵⁶⁰ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_3.

⁵⁶¹ TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G025_21-22.

⁵⁶² *Cumhuriyet*, 16 Zilhicce 1344/27 Haziran 1926, Sayı: 765, s. 1- 2; TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-2_G006_16.

3.2.2. İzmir Suikastı Davası

Cumhuriyet tarihinin dikkat çekici ve tartışmalı konularından biri olan İzmir Suikastı Davası, Milli Mücadele'nin teşkilatçı kadrosu arasında yaşanan uyuşmazlık ve gerilimin, siyasi sahnenin dışına taşındığı bir olaydır. Bazı muhalif İttihatçılar tarafından tertip edilen suikast girişimi Hafız Mehmet Bey gibi birçok eski İttihatçının da sonu olmuştur.

Milli Mücadele'nin bitişiyle birlikte eski İttihatçılar, İTF'yi yeniden canlandırmaya çalışmışlar fakat başarılı sağlanılamaması üzerine TCF'nin kurulmasına önayak olmuşlardır. Ancak Fırka'nın 1925 yılında kapatılmasıyla, bir nevi siyasi sahnenin dışında bırakılmışlardır. Akabinde İttihatçılar da siyaset dışı eylemlere yönelmiştir. Böylece yaşanan siyasi gerilim yeni bir safhaya geçerek, suikaste giden yolun adımları atılmaya başlanmıştır. Cavit Bey'in evinde toplantılara devam eden İttihatçılar, bu toplantılar esnasında gizli bir komite de kurmuştur. Nitekim, Kara Kemal ve Ahmet Şükrü Bey'in teşvikiyle ortaya çıkan suikast girişimine bir müddet sonra Hafız Mehmet Bey gibi isimler de katılarak destek sağlamıştır.

Suikast için karar verildikten sonraki süreçte en kritik konu, eylemi kimin gerçekleştireceği meselesi olmuştur. Kısa süre sonra bu isim, Eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey tarafından bulunmuştur. Bulunan kişi ise Eski Lazistan (Rize) Mebusu Ziya Hurşit'tir.⁵⁶³ Genç ve atik karakterinin yanında, Ali Şükrü Bey hadisesinden dolayı Hükümet'e karşı öfkeli olan Ziya Hurşit, hırçın yapısı nedeniyle Halk Fırkası'ndan da uzaklaştırılmıştır. Ayrıca Halk Fırkası üyesi mebuslarının karşı çıkması üzerine kendisine İstiklal Madalyası verilmemesi gibi hadiseler de var olan kızgınlığı arttırmıştır.⁵⁶⁴ Nitekim Abdülkadir Bey vasıtasıyla Ziya Hurşit suikast işine dahil olmuştur. Ayrıca Ziya Hurşit, yakalandıktan sonra vermiş olduğu ilk ifadesinde bu bilgiyi doğrulayarak, kendisini suikast işine ikna edenin Abdülkadir Bey olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁵

Kara Kemal, Şükrü Bey ve Ziya Hurşit etrafında gelişen plan ilk olarak Ankara'da gerçekleştirilmek istenmiş ancak, Rauf Bey gibi bazı isimlerin karşı çıkmasıyla başarılı olunamamıştır. Akabinde Mustafa Kemal Paşa'nın yurt gezisine çıkacak olması hasebiyle ikinci teşebbüsün Bursa'da yapılması düşünülmüş, fakat bu plan uygun görülmeyle vazgeçilmiştir. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'nın yurt gezisinin devamı olarak 16 Haziran'da İzmir'e gideceğinin öğrenilmesi üzerine, suikastın burada gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.⁵⁶⁶ Hazırlıklarını yapan Ziya Hurşit yanına Çopur Hilmi ve Gürcü Yusuf'u da alarak 11 Haziran'da İzmir'e hareket etmiştir. İzmir'de de Sarı Efe ile buluşarak plana son şekil verilmiştir. Buna göre suikast; Mustafa Kemal

⁵⁶³ Avcı, a.g.m., s. 96.

⁵⁶⁴ Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, s. 249.

⁵⁶⁵ TBMM Arşivi, IM_T3_K119_D239-23_G203_45.

⁵⁶⁶ Avcı, a.g.m., s. 97-99.

Paşa'nın geçeceği İzmir'in en işlek ve nispeten en dar yeri olan Kemeraltı Caddesi'nin çarşıya giden tarafındaki köşede yapılacak, Çopur Hilmi, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf ateş edeceklerdir. Vuku bulacak panikten istifade ederek de Giritli Şevki'nin rıhtımda bekleyen motoruna binilerek Sisam ya da Sakız adasına kaçılacaktır.⁵⁶⁷ Ancak, Kılıç Ali'nin ifadesiyle;⁵⁶⁸

Gazi, bir hissi kablelvuku ve her nedense Balıkesir'den hareket zamanlarını tehir etmiş, bu tehir dolayısıyla da Gazi'nin beklendiği gün İzmir'e gelmemesi ve Sarı Efe ve Abidin Bey'in bir gün evvel İstanbul'a hareket etmiş oldukları için ortadan kaybolmaları Giritli Şevki'yi endişeye düşürmüştü.

Yaşadığı endişeyle de Giritli Şevki'nin 15 Haziran'da bir mektup yazarak itirafçı olması üzerine suikast girişimi ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Ziya Hurşit ve arkadaşları kaldıkları otelde yakalanmıştır.⁵⁶⁹ İlerleyen günlerde ise soruşturmanın kapsamı genişleyerek, kapatılan TCF'nin lider kadrosu olan Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşalara kadar birçok muhalif isim yakalanarak İzmir'e getirilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa da bu süreçte İzmir'e gelmiş ve suikastçıları yanına çağırarak görüşmüştür. Bu görüşme esnasında Ziya Hurşit hiç konuşmazken, Gazi'nin, "bana atabilecek miydin?" diye sorması üzerine Gürcü Yusuf; "seni görünce atamazdım. " demiştir.⁵⁷⁰ Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa bu vesile ile halka hitap ettiği bir esnada şu tarihi sözleri de söylemiştir: "(...)Benim nâciz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır(...)"⁵⁷¹

3.2.2.1. İstanbul Safhası

Hafız Mehmet Bey'in suikast davası süreci İstanbul ve İzmir olmak üzere iki aşamada gerçekleşmiştir. Bunlardan İstanbul safhası Hafız Mehmet Bey'in tutuklanma ve sorgu süreçlerini içermektedir. Yazışmalardan anlaşıldığına göre Hafız Mehmet Bey'in tutuklanması Ankara İstiklal Mahkemesi üyesi Savcı Necip Ali Bey'in İstanbul Valiliği'ne gönderdiği telgrafla gerçekleşmiştir. Telgrafta Hafız Mehmet Bey'in tutuklanmasındaki gerekçe şöyle izah edilmiştir; Ziya Hurşit'in şahsi ve siyasi hayatı düşünüldüğünde, Kara Vasıf, Eski Erzurum Mebusu Hüseyin Avni ve Hafız Mehmet Bey gibi isimlerin desteği olmadan böyle bir işe giremeyeceği ve bu nedenle de adı geçen kişilerin yakalanarak gerekli soruşturmanın yapılması istenmiştir. Ayrıca telgrafta, TCF'nin önemli

⁵⁶⁷ Feridun Kandemir, *İzmir Suikastinin İç Yüzü*, Ekicigil Yayınları, Cilt: 1, İstanbul, 1955, s. 16.

⁵⁶⁸ Kılıç Ali, *a.g.e.*, s. 55.

⁵⁶⁹ Avcı, *a.g.m.*, s. 99.

⁵⁷⁰ Kılıç Ali, *a.g.e.*, s. 41.

⁵⁷¹ Kılıç Ali, *a.g.e.*, s. 43.

isimlerinin de takip edilmesi yönünde talimat verilmiştir.⁵⁷² Kısa bir süre sonra ise 17 Haziran Perşembe günü İstanbul Valisi Süleyman Bey tarafından Başkatip Tefvîk Bey'e gönderilen yazıda; Hafız Mehmet Bey'in, Sarı Efe Edip ve Şükrü Bey ile birlikte tutuklandığı bildirilmiştir.⁵⁷³

TBMM Arşivi'nde yer alan belgelerden, Hafız Mehmet Bey'in İstanbul'da tutuklandıktan sonra iki kez ifade verdiği anlaşılmaktadır. Bu ifadelerde, suikast meselesinin yanında, şahsi ve siyasi yaşamına dair önemli bilgiler de vermiştir. Ancak bu iki ifade arasında özellikle suikast girişimine dair yanıtlarında belirgin farklılıklar yer almaktadır. 28 Haziran'da gerçekleşen ilk sorgusunda, suikast konusuyla ilgili; haberdar olmadığını hatta tutuklanana kadar böyle bir meseleyi hiç duymadığını söylemiştir.⁵⁷⁴ Diğer taraftan eski İttihatçılardan Kara Kemal, Kara Vasıf ve Abdülkadir Beyler ile arası buluştuğunu ancak, bu görüşmelerin olağan konular üzerinde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Ayrıca Ziya Hurşit hakkındaki düşünceleri sorulduğunda da kendisini; zeki, iyi kalpli ve inkılaplara bağlı bir genç olarak tanıdığını söylemiştir. Hafız Mehmet Bey'in ilk ifadesindeki en önemli husus ise, Ziya Hurşit'in Ankara'daki suikast girişimine dair vermiş olduğu yanıttır. Bu konuyla ilgili Hafız Mehmet Bey, Ziya Hurşit'in ticari bir meseleyi bazı Hükümet yetkililerine danışmak için Ankara'ya gittiğini söylemiştir. Ayrıca Ziya Hurşit'in Mustafa Kemal Paşa'nın etrafındaki bazı isimleri eleştirdiğini fakat Hükümet'e karşı bir fikrini iştmediğini de ifade etmiştir.⁵⁷⁵

İlk sorgusundan bir gün sonra ise kendi isteğiyle tekrar ifade veren Hafız Mehmet Bey, bu defa Ankara'daki suikast girişimine nasıl dahil olduğunu ve bu süreçte neler yaşandığına dair detaylı bilgiler vermiştir. Bu karar değişikliğini ise şöyle izah etmektedir:⁵⁷⁶ “Dün benim İzmir hadisesi hakkında hiçbir malumatım yoktur. Bana irad edilen suallerden İzmir'de de bir hadise vukuğunu öğrendim. Bu gece muhakeme ettim düşündüm. Ankara teşebbüsü hakkında bildiklerimi söylemeye karar verdim.” Hafız Mehmet Bey, bu ifadelerinde aslında tam bir gerekçe sunmamaktadır. Nitekim, bir hukukçu olması hasebiyle pişmanlıktan faydalanmak istemiş olması muhtemel bir durumdur. Çünkü hem ifadesinde hem de İzmir'deki mahkeme esnasında hadiseyle ilgili kendi konumunu, önce dahil oldum fakat sonra vazgeçtim şeklinde izah etmiştir. Ayrıca suikast girişimini değil yalnızca hükümet darbesini desteklediğini söylemiştir.

Hafız Mehmet Bey, anlattıklarına göre Ankara'daki suikast teşebbüsüne Ziya Hurşit'in teklifiyle dahil olmuştur. Yaklaşık sekiz ay evvel Ziya Hurşit'in, yazıhanesine geldiğini ve bu esnada kendisine; Erzincan Mebusu Sabit, Sivas Mebusu Halis Turgut ve Erzurum Mebusu Rüştü Paşa ile

⁵⁷² TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G242_1.

⁵⁷³ CA, 01014992- 1.

⁵⁷⁴ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_4.

⁵⁷⁵ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_3-4.

⁵⁷⁶ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_6.

birlikte bir hükümet darbesi yapacaklarını, kendisinin de adam bulmak suretiyle yardım edip edemeyeceğini sormuştur. Bu teklifi kabul ettiğini söyleyen Hafız Mehmet Bey ifadesinin devamında, Ziya Hurşit'in kendisinden, güvenilir ve silah kullanacak kişiler istediğini sözlerine eklemiştir. Kısa bir süre sonra ise iki adam bulup Ziya Hurşit'e gönderdiğini ancak ikinci adamın teklifi kabul etmediğini anlatmıştır. Hafız Mehmet Bey'in bulduğu adamların ilki; kardeşi Tayyip'in oğlu Vahab iken, ikincisi ise; Vahab'ın arkadaşı Sürmeneli Keleş Mehmet'tir ki, bu kişi aynı zamanda Ziya Hurşit'in teklifini kabul etmeyen ikinci adamdır. Diğer taraftan bu süreçte Şükrü Bey ile de karşılaştığını söyleyen Hafız Mehmet Bey, Şükrü Bey'in memleketin durumundan şikayet ettiğini ve “ne yapalım?” şeklinde bir soru sorduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine ise Şükrü bey'in tavrından birşeyler yapmak istediğini sezerek Ziya Hurşit ile görüşmesi gerektiği yanıtı vermiştir. Akabinde ise Ziya Hurşit'ten, Şükrü Bey'in de teklifi kabul ettiğini ve kısa süre sonra Ankara'ya gideceklerini öğrendiğini söylemiştir. Ayrıca Ankara'ya gitmeden önce Ziya Hurşit'in, yanındaki adamların kimliğini gizleyebilmek için kendisinden birkaç nüfus kağıdı istediğini ancak sordurduğu halde bulamadığını ifade etmiştir.⁵⁷⁷

Hafız Mehmet Bey'in ifadesinin diğer kısmında ise bir süre sonra eylemden vazgeçmesini ve Ankara'daki teşebbüsün nasıl gerçekleşmediğini anlatmıştır. Buna göre; Ziya Hurşit'in Ankara'ya gideceğinin kesinleştiği süreçte, yeğeni Vahab'a onlarla gitmemesini ihtar ettiğini hatta, her akşam tramvay durağında buluşarak gidip gitmediğini kontrol ettiğini ve nitekim Vahab'ın da Ankara teşebbüsüne katılmadığını söylemiştir. Yaklaşık iki hafta sonra ise yeğeni vasıtasıyla, Ziya Hurşit'in Ankara'dan İstanbul'a döndüğünü ve Sabit, Rauf ve Faik Beylerin engel olması üzerine işin gerçekleşmediğini öğrendiğini belirtmiştir. Diğer taraftan Ziya Hurşit ile Ankara işi sonrası yapılan bir görüşme esnasında kendisine, adamlarının Mısır'a gittiğini ve “bakalım ilerde ne yaparız” dediğini anlatmıştır. Hafız Mehmet Bey, Ziya Hurşit'in adamlarının Mısır'a gitmesiyle ilgili, orada bir banka soygunu yapmış olabileceklerini ancak meselenin devamından haberdar olmadığını ifade etmiştir. Diğer taraftan bu süreçte Şükrü Bey'in bir gün yanına gelip parasız kaldığını ve bu nedenle kendisinden borç istediğini söylemiştir. Ayrıca Hafız Mehmet Bey, Şükrü Bey'in sohbet esnasındaki sözlerinden suikast işine para harcadığını ve bu meseleye dahil olduğunu tamamen anladığını ifade etmiştir.⁵⁷⁸ Diğer taraftan Şükrü Bey'in parasız kalmasıyla ilgili Ziya Hurşit, Ankara teşebbüsü esnasında alınan silahların parasını Şükrü Bey'in verdiğini öne sürmüştür.⁵⁷⁹ Hafız Mehmet Bey ifadesinin son kısmında ise suikast konusuna dair bütün bildiklerini anlattığını ve daha sonra yapılan teşebbüslerden haberdar olmadığını sözlerine eklemiştir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁷ TBMM Arşivi , IM_T3_K120_D239-25_G241_4-5.

⁵⁷⁸ TBMM Arşivi , IM_T3_K120_D239-25_G241_4-5. ,

⁵⁷⁹ TBMM Arşivi , IM_T3_K119_D239-23_G203_42.

⁵⁸⁰ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_5.

İtirafın ardından Hafız Mehmet Bey'e Ankara'daki plan hakkında birçok önemli soru da yöneltilmiştir. Bunlardan bir tanesi; plana göre Ankara'da kim ya da kimlerin hedef alınacağı sorusu olmuştur. Bu konuyla ilgili Hafız Mehmet Bey, aralarında geçen konuşmalarda herhangi bir isim zikredilmediğini ancak, Mustafa Kemal Paşa ya da İsmet Paşa'nın akla geldiğini söylemiştir.⁵⁸¹ Hafız Mehmet Bey'e yöneltilen diğer önemli soru ise bu işe neden dahil olduğudur. Verdiği cevapta, TCF'ye giriş süreciyle aynı gerekçeyi gösteren Hafız Mehmet Bey, tütün davasından azledilmesine atıf yaparak,⁵⁸² "Dün arz ettiğim gibi hakkım olan vekalette temin-i iase edebilecek vaziyetten çıkarılmaklığımdan mütevellid itikaldir. Çoluğumu çocuğumu bilemeyecek bir hale geldim, ortada kaldım."⁵⁸³ demiştir. Aynı zamanda bu ifadelerden, yaşadığı kırgınlığa ve ekonomik sorunlara dikkat çekerek siyasi bir amaç taşımadığını izah etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Hafız Mehmet Bey'in ifadesi esnasında kendisine yöneltilen ve belki de hakkındaki kanaati etkileyebilecek en önemli soru ise, bu plandan neden vazgeçtiğidir. Bu suale vermiş olduğu yanıt son derece dürüst bir ifade olmuştur; "Muaheren düşündüm taşındım mademki iş zaten oluyor, benim adamlardan birinin faalen iştirakini arzu etmedim."⁵⁸⁴ Aslında bu ifade bir pişmanlıktan ziyade, devam etmekte olan bir eylemin sorumluluğundan uzaklaşmak anlamını taşımaktadır. Ancak mahkeme edildiği esnada bu ifadeyi "pişman oldum" şeklinde değiştirdiği görülecektir.

Hafız Mehmet Bey'in bu noktaya kadarki ifadelerinden, suikast planının Ankara safhasına iştirak ettiği fakat sonradan vazgeçtiği, İzmir safhasından ise haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Hafız Mehmet Bey'in bu süreçte üç isimle temas ettiği de görülmektedir. Bunlar, Ziya Hurşit, Şükrü Bey ve yeğeni Vahab'dır. Bu isimlerden Ziya Hurşit'in 18 Haziran tarihli ifadesine bakıldığında; suikast girişiminin Ankara'dan İzmir'e kadarki süreci detaylıca anlatılmakla birlikte, muhtemelen ele vermemek için Hafız Mehmet Bey'in adı geçmemektedir.⁵⁸⁵ Şükrü Bey ise 22 Haziran'daki sorgusunda suçlamaları reddederken, Ziya Hurşit'in kendisi hakkındaki sözlerinin de iftira olduğunu öne sürmüştür.⁵⁸⁶ Hafız Mehmet Bey'in ifadesi üzerine teşebbüse katıldığı anlaşılan Vahab ise yakalanarak 3 Temmuz'da sorgulanmıştır. Ancak Vahab ifadesinde, muhtemelen korkuyla kendini mümkün olduğunca masum göstermeye çalışarak, amcası Hafız Mehmet Bey'i suçlamıştır. Anlattıklarına göre; 4 kez İstanbul'a gittiğini ve bu ziyaretlerin iş bulma amacı taşıdığını söylemiştir. Ayrıca bu süreçlerde amcası Hafız Mehmet Bey'den kendisine iş bulması için ricada bulunduğunu ve üçüncü kez İstanbul'a gittiği esnada amcasının Ziya Hurşit ile görüşmesini istediğini ifade etmiştir. Vahab bu sözleri, amcasının kendisine iş bulduğu şeklinde değerlendirdiğini ve kısa bir süre sonra Hafız Mehmet Bey'in yazıhanesinde Ziya Hurşit ile rastlaştıklarını anlatmıştır. Vahab'ın

⁵⁸¹ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_5.

⁵⁸² Bkz. s. 10-11

⁵⁸³ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_6,

⁵⁸⁴ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_5.

⁵⁸⁵ TBMM Arşivi, IM_T3_K119_D239-23_G203_26-45.

⁵⁸⁶ TBMM Arşivi, IM_T3_K119_D239-23_G206_3.

ifadesine göre; Ziya Hurşit kendisiyle gelmesini istemiş ve birlikte yürüdükleri esnada, arkadaşı Keleş Mehmet'i de çağırmasını söylemiştir. Nihayetinde 3 kişi görüştüktan sonra Keleş Mehmet ayrılarak evine gitmiştir. Ancak bu görüşmede Ziya Hurşit ve Keleş Mehmet arasında geçen konuşmaları duymamıştır. Daha Sonra ise Vahab ve Ziya Hurşit, Ziya Hurşit'in Kadıköy'deki evinde tekrar buluşmuşlardır. Bu esnada Ziya Hurşit Vahab'a, tabanca kullanıp kullanamadığını sormuş, evet cevabı alması üzerine seninle kan kardeşi olacağız, Hükümet bizimledir şeklinde bir yanıt vermiştir. Vahab'ın "peki Gazi Paşa da bizimle midir?" sorusuna ise Ziya Hurşit, orasını karıştırma yarın ilk trenle Ankara'ya gel diyerek buluşma yeri için bir adres vermiştir. Sözlerinin devamında ise Vahab, bu süreçte parasız olduğu için Ziya Hurşit'in verdiği 75 Lira'yı aldığını ancak maksadının yalnızca para olduğunu zaten Ankara'ya da gitmediğini ifade etmiştir.⁵⁸⁷

Sorgu esnasında Hafız Mehmet Bey'in gitmemesi yönündeki telkini ve tramvay istasyonunda buluştuk şeklindeki ifadeleri hatırlatıldığında, kesin bir dille reddeden Vahab, amcasını yalan söylemekle suçlamıştır. Ayrıca amcasının Ziya Hurşit ile "mutabık kaldılar" sözlerini de kabul etmemiştir. Keleş Mehmet ile ilgili ise bu kişiyi Ziya Hurşit'e amcasının tavsiye ettiğini ve Ziya Hurşit'in Keleş Mehmet'i ne için çağırdığını bilmediğini söylemiştir. Diğer taraftan Vahab ifadelerinde Ziya Hurşit hakkında da bazı bilgiler vermiştir. Buna göre kendisini eskiden beri tanıdığını ve zaman zaman Trabzon'a gelen Ziya Hurşit'in, Kahya Yahya'nın kardeşi Zekeriya ile kaldığını aktarmıştır.⁵⁸⁸

Hafız Mehmet Bey'in bu noktaya kadarki durumu gözönüne alındığında Ziya Hurşit'in ifadelerinde Hafız Mehmet Bey'in adı geçmezken, Şükrü Bey zaten suçlamaları reddetmiştir. Öte yandan, *Cumhuriyet* gazetesi'nin bir haberine göre; Ziya Hurşit'in Ankara'da olduğu tarihte de takip edildiği ve bu evrakların İzmir'deki İstiklal Mahkemesine gönderildiği aktarılmıştır.⁵⁸⁹ Bu noktadan hareketle, Hükümet'in suikast girişiminden haberdar olduğu akla gelmektedir. Ancak Savcı Necip Ali Bey'in İstanbul Valiliği'ne gönderdiği telgraftaki ifadelerden anlaşılaacağı üzere, soruşturmanın başlangıcında Hafız Mehmet Bey gibi isimlerle ilgili şüpheler olsa da, kesin bir kanaat henüz oluşmamıştır. Bütün bunlar göstermektedir ki, Hafız Mehmet Bey'in suikast planındaki konumunu yine kendisinin ifadeleri ortaya çıkarmıştır. Nitekim, 30 Haziran'da İstanbul Valiliği Hafız Mehmet Bey'in ifadesini İzmir'deki İstiklal Mahkemesi'ne göndermiştir.⁵⁹⁰ Akabinde yapılan değerlendirme üzerine Mahkeme, aralarında Bekir Sami ve Hüseyin Avni gibi isimlerle birlikte Hafız Mehmet Bey'in ilk vasıta ile İzmir'e gönderilmesini istemiştir.⁵⁹¹ 2 Temmuz'da ise bu katile yargılanmak

⁵⁸⁷ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-26_G282_2-3.

⁵⁸⁸ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-26_G282_4-5.

⁵⁸⁹ *Cumhuriyet*, 20 Zilhicce 1344/1 Temmuz 1926, Sayı: 769, s.1.

⁵⁹⁰ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G242_2.

⁵⁹¹ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-26_G268_2.

üzere İstanbul'dan İzmir'e sevk edilmiştir.⁵⁹² Böylece Hafız Mehmet Bey için İstanbul safhası sona ermiş ve mahkeme süreci başlamıştır. Hafız Mehmet Bey'in yeğeni Vahab ve Keleş Mehmet ise, yapılan yazışmalardan sonra 5 Temmuz'da İzmir'e sevk edilmiştir.⁵⁹³

3.2.2.2. İzmir Safhası

Suikast süreciyle ilgili yargılamalar İzmir'de gerçekleşmiştir. Bu süreci ise 18 Haziran Cuma günü İzmir'e gelen, Necip Ali, Kılıç Ali ve Kel Ali Beylerden oluşan Ankara İstiklal Mahkemesi yürütmüştür.⁵⁹⁴ Mahkeme tarafından yapılan incelemelerin ardından 26 Haziran'da sanıkların yargılanmasına başlanmıştır. Suikast davasının İzmir aşaması 13 Temmuz'a kadar sürmüş ve alınan ifadeler ve yargılamalara göre zanlılar mahkeme tarafından üç grup halinde tasnif edilmiştir. İlk grupta baş failer olan Ziya Hurşit, Laz İsmail ve Kara Kemal gibi isimler yer alırken, olayda teşvik ve dolaylı rolü olduğu düşünülen Hafız Mehmet Bey, Faik ve Halis Turgut gibi isimler ikinci grup ve olayı bildiği sanılan ve muhalif Fırka'ya mensup generaller üçüncü grup olarak değerlendirilmiştir.⁵⁹⁵ Yalnızca yargılamalar esnasında sanıklar benzeri üç katile halinde mahkeme edilirken, generaller ikinci aşamada yargılanmıştır. Aynı zamanda yargılama sürecinde mahkemede farklı bir yol takip edilmiş, İttihatçıların yurtdışına çıktıktan sonraki girişimleri başlangıç olarak alınmış, TCF hareketinin, İkinci Grup'la ve İttihatçılarla bağlantısı kurulmuştur. Bu yolla Gazi'ye, CHF'ye ve Hükümet'e karşı oluşan muhalefetin, kanuni yollardan saparak, nasıl suikast aşamasına geldiği ispat edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yargılama süreci Savcı Necip Ali Bey'in önerisiyle ikiye ayrılmış, suikast davası İzmir'de görülürken, rejimi yıkmaya yönelik olaylar ve girişimler Ankara'da yargılanmıştır. Bu nedenle de Cavit Bey ve arkadaşları Ankara'ya gönderilmiştir.⁵⁹⁶

26 Haziran'da birinci grubun mahkemesinde ilk olarak Ziya Hurşit yargılanırken, İzmir'e suikast için geldiğini ifade ederek suçunu kabul etmiştir. Devamında ise suikastin gerekçesi olarak; muhalif erkanın yani TCF mensuplarının Fırka'nın kapatılma sürecinde siyaset yapma inançlarını kaybettiklerini ifade etmiş, hatta Hafız Mehmet Bey'in Fırka'ya katıldığına dahi pişman olduğunu söylemiştir. Bu nedenle de Eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey'le birşeyler yapmak gerektiği hususunda anlaştıklarını böylece bu iş için adam aramaya başladığını anlatmıştır. Kısa süre sonra ise daha önceden tanıdığı Laz İsmail ile anlaştığını ve ona da birkaç kişi bulmasını istediğini söylemiştir. Akabinde Abdülkadir vasıtasıyla Eski Trabzon Valisi Ahmet Şükrü Bey'le tanıştığını ve ilk olarak Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir suikast planladıklarını söyleyen Ziya Hurşit, kardeşi Faik ve Rauf Beylerin hadiseyi duymaları üzerine karşı çıkmaları sonucu bu planda başarılı

⁵⁹² *Milliyet*, 23 Zilhicce 1344/3 Temmuz 1926, s. 1.

⁵⁹³ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-26_G283_3; TBMM Arşivi, IM_T3_K118_D239-17_G149_3.

⁵⁹⁴ *Cumhuriyet*, 8 Zilhicce 1344/19 Haziran 1926, Sayı: 760, s. 1.

⁵⁹⁵ *Cumhuriyet*, 27 Zilhicce 1344/8 Temmuz 1926, Sayı: 776, s. 2.

⁵⁹⁶ Tunaya, **a.g.e.**, Cilt: 3, s. 596.

olamadıklarını anlatmıştır.⁵⁹⁷ Ziya Hurşit'in kardeşi ve aynı zamanda Ordu Mebusu olan Faik de 29 Haziran'daki mahkemede Ziya Hurşit'in bu ifadelerini doğrulamıştır. Şükrü Bey ise aynı mahkeme esnasında ifadesinde olduğu gibi suçlamaları reddetmiştir.⁵⁹⁸

Ziya Hurşit konuşmasının devamında ise, Ankara'daki planın işe yaramaması üzerine İstanbul'a dönüldüğünü ve bu esnada Mustafa Kemal Paşa'nın bir yurt gezisine çıkacağını öğrenilmesiyle, Şükrü Bey'in kendisine bu seyahatin uygun bir fırsat olabileceğini söylediğini ve bu şekilde de İzmir suikast planının ortaya çıktığını itiraf etmiştir. Daha sonra ise Sarı Edip Efe ve Arif Bey'in de plana dahil olduğunu sözlerine eklemiştir. Ayrıca Ziya Hurşit 18 Haziran'daki sorgusunda olduğu gibi ilk mahkemesi esnasında da Hafız Mehmet Bey'in adından bahsetmemiştir.⁵⁹⁹ Ancak daha sonra Hafız Mehmet Bey'in ifadelerinin hatırlatılması üzerine Ziya Hurşit, 5 Temmuz'daki yargılamada Hafız Mehmet Bey'in olayla bağlantısı hakkında şunları söylemiştir:⁶⁰⁰

- Efendim, Hafız Mehmet Bey'le ben şahsen anlaşımadım. Yalnız Şükrü Bey'in, benimle görüşmek isteyeceğini söyledi. Abdülkadir Bey dedi ki, Ankara'dan adamımız Şükrü Bey geldi gidiniz görüşünüz. Hafız Mehmet Bey'in yazıhanesinde başka adamlar vardı görüşmeden Hafız Bey dedi ki, senin işlerine yarayacak birisini takdim edeyim. Vahab silah kullanacaklar arasında idi. Çünkü herşeye evet diyordu. Onun herşeye evet demesine ben kıymet vermedim. Vahab'a dedim ki; (Keleş) Mehmet'i kandırabilecek misin? Evet dedi, Yüz Lira verdim. Hafız Bey'e dedim ki; siz bu işi deruhte edemeyeceksiniz, bu işle uğraşmayın. Bana bu maksat için elimize 1500 Lira geçecek, sonra görüşürüz dedi.

Mahkemenin ikinci ve dava sürecinin en dikkat çekici safhasında ise içlerinde Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar Paşalar ve Rauf Bey(gıyaben)'in, yer aldığı önemli isimler yargılanmıştır. Ancak adı geçen generallerin tutuklanmış olması aynı zamanda hoşnutsuzluk da yaratmış, hatta Başbakan İsmet Paşa dahi ilk etapta Kazım Karabekir Paşa'nın serbest kalması için girişimlerde bulunmuştur. Bu vesile ile kısa süreliğine serbest kalan Karabekir Paşa, dava ile görevli İstiklal Mahkemesi'nin müdahalesiyle yeniden tutuklanmıştır.⁶⁰¹ Generallerin mahkemesine ise 3 Temmuz'da başlanırken,⁶⁰² Karabekir ve Ali Fuat Paşalar yargılama esnasında suikast teşebbüsünden haberdar olmadıklarını söylemişlerdir.⁶⁰³ Nitekim 13 Temmuz'da açıklanan kararda Ziya Hurşit'in kardeşi Faik Bey de dahil olmak üzere bahsi geçen generaller hakkında beraat kararı

⁵⁹⁷ *Cumhuriyet*, 16 Zilhicce 1344/27 Haziran 1926, Sayı: 765, s. 1- 2.

⁵⁹⁸ *Cumhuriyet*, 19 Zilhicce 1344/30 Haziran 1926, Sayı: 768, s. 1- 2.

⁵⁹⁹ *Cumhuriyet*, 16 Zilhicce 1344/27 Haziran 1926, Sayı: 765, s. 1- 2.

⁶⁰⁰ *Cumhuriyet*, 25 Zilhicce 1344/6 temmuz 1926, Sayı: 774, s. 2.

⁶⁰¹ Kılıç Ali, **a.g.e.**, s. 44.

⁶⁰² *Cumhuriyet*, 23 Zilhicce 1344/4 temmuz 1926, Sayı: 772, s. 1.

⁶⁰³ *Cumhuriyet*, 24 Zilhicce 1344/5 temmuz 1926, Sayı: 773, s. 1.

verilmiştir.⁶⁰⁴ Yalnızca bu isimlerin dışında kalan Rauf Bey, Ankara’da devam eden yargılamaların sonucunda 10 yıl sürgün cezası alacaktır.⁶⁰⁵

Mahkemenin üçüncü safhasında, Hafız Mehmet Bey’in de içerisinde yer aldığı grubun yargılanmasına 8 Temmuz’da başlanmıştır. Ayrıca bu esnada Savcı Necip Ali Bey tarafından iddianame de okunmuş ve bu iddianameye göre 8 Temmuz’a kadarki süreçte Hafız Mehmet Bey’in suikastle bağlantısı şöyle görülmüştür:⁶⁰⁶ Hafız Mehmet Bey, Şükrü Bey, Abdülkadir ve Ziya Hurşit ile temas ederek sürece katılarak, akrabası Vahab’ı yardımcı olması için Ziya Hurşit’in yanına vermiş ve Vahab vasıtasıyla da Trabzon’dan Keleş Mehmet adında birinin dahil edildiği ancak, Keleş Mehmet’in korkması ve Vahab’dan da ses çıkmaması üzerine Ankara’daki plan başarısız olmuştur. Öte yandan İstanbul’da ise bu uğurda harcanmak üzere Hafız Mehmet Bey’in 1500 Lira sarf ettiği anlaşılmıştır.

İddianamenin ardından devam edilen yargılamalarda Hafız Mehmet Bey 10 Temmuz’da mahkeme edilmiştir. Salona getirildiğinde solgun ve bitkin halinin yanında çoğunlukla başı önüne eğik, düşünceli bir şekilde görülmüştür. Aynı zamanda bu mahkeme esnasında Ziya Hurşit, yeğeni Vahab ve Keleş Mehmet ile de yüzleştirilmiştir.⁶⁰⁷ Kara Vasıf’ın arkasından 5. celsede başlayan Hafız Mehmet Bey’in yargılanmasında O’na yalnızca suikast davası değil aynı zamanda, Doğu Halkları Kurultayı’ndan, TCF’ye kadar birçok konuyla ilgili soru yöneltilmiştir. İlk olarak Kurultay meselesi hakkında Hafız Mehmet Bey, Hükümet’in haberi dahilinde Bakü’ye gittiğini ve geri döndüğünde oradaki izlenimleriyle ilgili; Bolşevikliğin Türkiye için uygun olmadığına dair bir rapor verdiğini söylemiştir. Enver Paşa’nın yurda girme hadisesinden de bahsederek, Batum’da İttihatçılarla görüşüğünü ve bu görüşmede onları, yurda girmelerinin sakıncaları konusunda ikaz ettiğini ancak onların; “Sakarya Muharebesi’nin sonunu bekleyeceğiz!” şeklinde cevap verdiklerini anlatmıştır. Ayrıca Nisan 1921’de Enver Paşa’nın kendisine gönderdiği mektup hakkında da konuşan Hafız Mehmet Bey, bu mektubu Mustafa Kemal Paşa’ya takdim ettiğini ifade ederek, mahkeme reisi Kılıç Ali Bey’in; hangi vaat nedeniyle Enver Paşa’nın kendisine mektup yazdığını sorması üzerine ise, bunun nedenini bilmediğini ve Onlardan gelen tekliflere rıza göstermediğini söylemiştir. TCF hakkında ise, Kara Vasıf tarafından Fırka’ya girmesi için teklif geldiğini ancak o esnada Avukatlık yaptığı için işleri nedeniyle sıcak bakmadığını, fakat daha sonra TCF’ye katılarak, Trabzon’da teşkilat yapmakla görevlendirildiğini ifade etmiştir.⁶⁰⁸

⁶⁰⁴ TBMM, **İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemeleri** (1925-1927), Cilt: 7/3, TBMM Basımevi, Ankara, 2020, s. 215.

⁶⁰⁵ **İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemeleri**, s. 233.

⁶⁰⁶ *Cumhuriyet*, 28 Zilhicce 1344/9 Temmuz 1926, sayı: 777, s. 2.

⁶⁰⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Muharrem 1344/12 Temmuz 1926, Sayı: 1799, s.4.

⁶⁰⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Muharrem 1344/13 Temmuz 1926, Sayı: 1800, s. 2.

Suikast davasıyla ilgili olarak ise İstanbul'daki ifadesine benzer yanıtlar vermiştir. Ancak bazı noktalarda farklılıklar da mevcuttur. Hafız Mehmet Bey'in sorulara verdiği yanıtlarda konuya dahlini yine itiraf etmekle birlikte, en çok dikkat çekmeye çalıştığı nokta, kendisine anlatılanın bir suikast değil darbe planı olduğudur. Bir süre de bu darbe planına destek verdiğini fakat sonradan vazgeçtiğini vurgulamıştır. Hafız Mehmet Bey'in suikast planıyla ilgili yargılanması esnasında mahkeme başkanıyla yaşanan diyalog şöyle olmuştur,⁶⁰⁹

“Ali Bey – Anlat bakalım, Onu(Ziya Hurşit) bu suikaste nasıl sevk ettin?

Hafız Mehmet Bey – Efendim! Suikaste ben sevk etmedim... Belki sekiz dokuz ay evvel tam hatırlamıyorum, kendisi geldi ve dedi ki: Rüştü Paşa ve Halis Turgut Bey ile bir darbe-i hükümet yaparak Reis-i Cumhuriyet'in müdahalesinden azade bir cumhuriyet tesis etmeye karar verdik... Siz de bize yardım eder misiniz? dedi. Ben de bakayım yardım edebilirsem edeyim dedim.

Ali Bey – Darbe-i hükümeti ne suretle yapacaklarmış?

Hafız Mehmet Bey – Sormadım.

Ali Bey - Adliye Vekilliği yapmış olan bir Hafız Mehmet Bey, böyle bir suikasttan haberdar olur, kendisine darbe-i hükümet yapılacağı bahis açılır da hiç bunu istizah etmez olur mu?

Hafız Mehmet Bey - Etmedim, Ondan bir ya da iki gün sonra Şükrü Bey'e rast geldim. Bana ahvalden şikayet etti, ne yapalım? dedi. Ben de Ziya Hurşit'le görüş dedim, geçtim.

Ali Bey – Ziya Hurşit ile görüş demekle, ne demek istiyorsun?

Hafız Mehmet Bey - Yani bir şey yapmak istiyorsan git onunla görüş demek istedim.

Ali Bey - Şükrü Bey ile o güne kadar bunun üzerine konuştunuz mu?

Hafız Mehmet Bey - O güne kadar görüşmedim. Şükrü bana daima vaziyeti şikayet ederdi... İki gün sonra kardeşimin oğlu Vahab'ı Ziya Hurşit'e gönderdim.

Ali Bey – Vahab'ı Ziya Hurşit'e gönderirken ne dedin?

Hafız Mehmet Bey – Ziya Hurşit ile görüş dedim. Yanında başka kim var? dedim. (Keleş) Mehmet var dedi. Onu da al götür dedim. Fakat o kabul etmemiş... Sonra ben bu yoldaki faal-i iştirakten feragat ettim. Hatta Vahab'a da Ziya Hurşit'e beni görmedikçe gitme dedim. Bu suretle meseleye girdiğimden dolayı pişman oldum.”

Devamında ise Ankara'da yapılması planlanan suikast girişimi için Ziya Hurşit'e gönderdiği yeğeni Vahab'ın uyardıktan sonra, arkadaşı Keleş Mehmet'in ise baştan kabul etmeyerek Ankara'ya gitmediklerini ve Ankara'da yapılmak istenen girişimin de başarısız olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra İzmir'de düşünülen plandan kendisinin haberinin olmadığını söylemiştir. Bunun nedeni olarak ise ilk plandan vazgeçmiş olmasını göstermiştir. Ayrıca 1500 Lira meselesi hakkında Hafız Mehmet Bey, kesin bir dille bu iddiayı reddederek, uzun bir süredir elinde bu kadar paranın hiç olmadığını söylemiştir.⁶¹⁰ Hafız Mehmet Bey'in yanıtlarındaki en önemli noktalardan biri suikast teşebbüsünden

⁶⁰⁹ TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G025_13-16.

⁶¹⁰ TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G025_17-18.

haberinin olmadığını vurgulamak istemesidir. Ancak bu durum İstanbul’da verdiği ifadede yer alan; “Ziya Hurşit benden silah kullanacak adamlar istedi”,⁶¹¹ şeklindeki beyanıyla uyuşmamaktadır ki, yargılama sürecinde mahkeme heyetini de bu hususta ikna edemediği görülmektedir.

Hafız Mehmet Bey’in yargılanması esnasındaki önemli hadiselerden biri de para konusunu reddetmesi üzerine Ziya Hurşit ile yüzleştirilmesidir. Bu süreçte Hafız Mehmet Bey’in görüştüğü iki önemli isimden biri olan Ziya Hurşit’in söyleyecekleri son derece kritik öneme sahip olmuştur. Yüzleştirme sırasında ise en çok para konusu üzerinde durulmuş, bununla ilgili Ziya Hurşit, Hafız Mehmet Bey’in kendisine yardım için 1500 Lira vereceğini söylemiştir. Ayrıca Hafız Mehmet Bey’in evinde görüşmeler yaptıklarını ve bu esnada suikast meselesinden de bahsettiklerini ifade etmiştir. Ancak Hafız Mehmet Bey, Ziya Hurşit ile hem para hem de suikast meselesi hakkında bir konuşma yaptıklarını hatırlamadığını belirtmiştir. Aynı zamanda Ziya Hurşit, Hafız Mehmet Bey’den bu iş için yardım istemediğini kendisinin yardım teklif ettiğini ve yanına adam gönderdiğini söylemiştir. Öte yandan Ankara girişiminden sonra Hafız Mehmet Bey ile suikast meselesi hakkında hiç görüşmediğini de eklemiştir.⁶¹²

Aynı gün Hafız Mehmet Bey’in yeğeni Vahab ve arkadaşı Keleş Mehmet de yargılanmıştır. Vahab, amcasının bir gün kendisine iş bulduğunu söyleyerek Ziya Hurşit’e gönderdiğini ve yanına gittikten sonra bu süreçte Ziya Hurşit’ten bir miktar para aldığını anlatmış, daha sonra ise Ankara’da birini öldüreceklerinden bahsetmeleri üzerine bunu yapamayacağını söyleyerek vazgeçtiğini ve Ankara’ya gitmediğini ifade etmiştir. Ancak bu defa ilk ifadesinden farklı olarak amcası Hafız Mehmet Bey’in kendisine, öldürme işini duyunca Ankara’ya gitme dediğini söylemiştir.⁶¹³ Keleş Mehmet ise Vahab’ın çağırması üzerine bir pastanede Ziya Hurşit ile buluştuğunu ve bu esnada Ziya Hurşit’in, Paşa’yı öldürmek için Ankara’ya gideceğiz bizimle gelir misin? dediğini anlatmıştır. Bu teklifi, “siz sandalye kavgası yapıyorsunuz” diyerek kabul etmediğini söyleyen Keleş Mehmet, ayrıca birine bu hadiseden bahsederse ölümle tehdit edilmesi üzerine korkup, kimseyle bu konu hakkında konuşmadığını ifade etmiştir.⁶¹⁴

Yapılan yargılamaların sonunda Savcı Necip Ali Bey, 11 Temmuz’da iddianamesini okuyarak, aralarında Hafız Mehmet Bey’in de bulunduğu 15 kişinin idamını istemiştir.⁶¹⁵ 12 Temmuz’da ise sanıklar son savunmalarını yapmışlardır. Hafız Mehmet Bey, mahkeme kararını açıklamadan evvel yapmış olduğu savunmada; başlangıçta girişime dahil olduğunu fakat sonradan vazgeçtiğini

⁶¹¹ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_4.

⁶¹² TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G025_28-30.

⁶¹³ TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G025_24-27.

⁶¹⁴ TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G025_34-36.

⁶¹⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Muharrem 1344/12 Temmuz 1926, Sayı: 1799, s.1.

söylemiştir.⁶¹⁶ Ancak bu savunma neticeyi değiştirmemiştir. Yargılamaların sonunda mahkemenin 13 Temmuz'da açıklamış olduğu karar şöyledir;⁶¹⁷

“Takrir-i Sükun Kanunu'nun tatbikinde İstiklal Mahkemelerinin teşekkülüyle Şeyh Said İsyanı'nın ve şapka meselesi dolayısıyla bazı mahallerde hasıl olan irticai ve ihlal-i asayiş hareketlerinin tamamen tenkil ve izalesinden sonra memlekette başlayan tabii sükun ve emniyetin tesiri tahtında nevmid olan şu zümre-i hafiyenin en nihayet vatanın timsal-i hayat ve istiklali olan Reis-i Cumhur Hazretlerinin hayatlarını ifna etmek suretiyle bir taklib-i hükümet icrasına karar verdikleri ve bu suretle nasıl bir akıbeta maruz kalacağını tahmin ve tasavvur edilemeyen vatanın zimam-ı idaresini herçi bad abad ele geçirmek istedikleri bu babdaki maznunların ifadat ve delail ve karain-i maddiye ve maneviye ile indel-muhakeme vasıl-ı mertebe-i sübut olmaktadır. Binaenaleyh bunlardan İzmit Mebusu Şükrü, Saruhan Mebusu Abidin, Eskişehir Mebusu Arif, Sivas Mebusu Halis Turgud, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Erzurum Mebusu Rüşdi Paşa, sabık Lazistan Mebusu Ziya Hurşid ve sabık Trabzon Mebusu Hafız Mehmed, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Sarı Efe namıyla maruf Edib, mülazımlıktan mütekaid Çopur Hilmi, baytar miralaylığından mütekaid Rasim ve Ankara Vali-i sabık Abdulkadir, iâşeci Kara Kemal'in hareket-i vakıaları Kanun-ı Ceza'nın elli beşinci ve kanunu mezkurun elli yedinci maddesinin muharrer olan fıkra-i ülâsına tevfikân isimleri bâlâda muharrer olan on beş şahıstan Abdulkadir ve Kara Kemal'in gıyablarında ve on üçünün dahi vicahlarında olmak üzere idamlarına ve Sürmeneli Vahab'ın dahi hareket-i vakıası kanun-ı mezkurun elli sekizinci maddesinin muharrer fıkra-i mahsusasına tevfikân on sene kale-bendliğe(...) vicahen ve müttefikân 13/Temmuz/926 tarihinde Salı günü karar verildi. 13/Temmuz/926”

Verilen 15 idam cezasının 13'ü,⁶¹⁸ 13 Temmuz Salı'yı, 14 Temmuz Çarşamba'ya bağlayan gece yarısından sonra saat 2'de infaz edilmiştir.⁶¹⁹ İdam edilenler daha sonra da İzmir'de bulunan Kokluca mezarlığına defnedilmişlerdir.⁶²⁰ Hafız Mehmet Bey'in infaza götürülürken söylemiş olduğu son sözleri ise: “Zulüm... Zulüm... Zulüm..., Zulümle kurulan bina payidar olmaz.”, şeklinde olmuştur.⁶²¹

TBMM Arşivi'nde tesadüf edilen belgeler arasında ayrıca Hafız Mehmet Bey'e ait kişisel eşyaların teslimine dair bir tutanağa da rastlanılmıştır. Üzerindeki tarihten, idama götürülmeden kısa

⁶¹⁶ Kandemir, **İzmir Suikastı**, s. 107.

⁶¹⁷ **İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemeleri**, s. 214-215.

⁶¹⁸ Kara Kemal ve Abdülkadir Bey, bulunamamış olmalarından dolayı gıyaben yargılanarak haklarında karar verilmiştir. Daha sonra Kara Kemal, 27 Temmuz'da yakalanacağı esnada intihar etmesi nedeniyle ölü olarak ele geçirilmiştir. Abdülkadir Bey ise Bulgaristan'a kaçmak üzere olduğu bir sırada tutuklanmış ve Ankara'daki ikinci yargılama safhasında tekrar mahkeme edilip, idam cezasına çarptırılmıştır. Tunaya **a.g.e.**, Cilt: 3, s. 597.

⁶¹⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Muharrem 1344/14 Temmuz 1926, Sayı: 1801, s.1.

⁶²⁰ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Doğan Kitap, 2. Baskı, İstanbul, 2018, s. 508.

⁶²¹ Kandemir, **İzmir Suikastı**, s.120.

bir süre önce yazıldığı anlaşılmaktadır. Hafız Mehmet Bey'in kayıt altına alınmış son sözleri şöyle olmuştur:⁶²²

Vasiyetimi aynen yazdım. Param yoktur. Eşyalarım vardır. Müdür Bey'de tabakam vardır. Saatim cebimdedir. Üzerimde bir takım elbisem vardır. Oğlum Ali'ye ve Ergani Mebusu İhsan⁶²³ ve Avukat Ömer Lütü Beyler namlarına muharrer mektuplarım vardır. Bunların mahallerine teslimini talep ederim. Siyasetle Mart ibtidasından itibaren bu işe katiyen girmedim. Şimdi Ben ölüyorum. Daha fazla birşey söyleyecek değilim. Üzerimdeki elbisemin ve iç çamaşırlarımın mevkuf bulunan ahaliye verilmesini rica ederim.

Vasiyet dışında tutukluluk sürecinde Hafız Mehmet Bey'in kullanmış olduğu eşyaların listesine de ulaşılmıştır. Bu liste, sigara ya da tütün kullandığı da anlaşılan Hafız Mehmet Bey'in, tabakasından yorganına kadar birçok kişisel eşyasını barındırmaktadır. Toplam 17 parça olan bu eşyaların tamamı vasiyeti üzerine Ağustos ayında oğlu Mehmet Âli'ye teslim edilmiştir. Hafız Mehmet Bey'e ait eşyaların listesi ise şöyledir:⁶²⁴

Tablo 1: Hafız Mehmet Bey'e Ait Eşyaların Listesi

No.	Cins	Adet
1	(?) Tabaka	1
2	Tek Kapaklı Âdi Saat	1
3	Yastık	2
4	Yatak	1
5	Açık Renk Battaniye	1
6	Vişne Rengi Yorgan	1
7	(?) Siyah Palto	1
8	Kahverengi Battaniye	1
9	Koyu Sarı (?) Yorgan	1
10	Yatak Çarşafı	1
11	Fanila Gömlek	2
12	Fanila Don	2
13	Yakalık	4
14	Mendil	4
15	Çorap Çift	3
16	Reng-i Müverrib Çorap Çift	3
17	Gömlek Birisi Çizgili	2

⁶²² TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G242_11.

⁶²³ 1890 Diyarbakır doğumlu olan İhsan Hamit Tigrel, İkinci Dönem TBMM'de Ergani Mebusu olarak görev almıştır. Mebusluk döneminde TCF'ye de katılmıştır. Ayrıca Hafız Mehmet Bey gibi İzmir Suikastı Davası'nda yargılanmış ve beraat etmiştir. Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927**, Cilt: 3, TBMM Vakfı Yayınları, s. 280-281; TBMM Arşivi, IM_T3_K195_D484_G001_1.

⁶²⁴ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G242_13.

Hafız Mehmet Bey'in ayrıca başka bir evraktan yeğeni Vahab'a da bazı kıyafetler bıraktığı anlaşılmaktadır. 6 parçadan oluşan bu elbiseler; kravat, pantolon, ceket, yelek, bir çift fotin ve gömlek, şeklindedir.⁶²⁵

Suikast davasında Hafız Mehmet Bey, Vahab, Keleş Mehmet ve Nimet Hanım gibi Trabzonlu isimlerin yer almış olmasının bir boyutu daha vardır. Özellikle Enver Paşa'nın yurda girme meselesiyle başlayan süreçte Ankara ve Trabzon arasında gerilim yaşanmıştı. Nitekim suikast davasında da Trabzonlu isimlerin adının geçmesi şehirde rahatsızlık yaratmıştır. Bu nedenle CHF'nin Trabzon şubesi başta olmak üzere harekete geçilerek, suikast girişimine tepki amacıyla bir miting düzenlenmiştir. Diğer taraftan da içerisinde Trabzon'un önde gelen isimlerinden, Belediye Başkanı Gazaz Hüseyin, CHF Başkanı Arif ve Ticaret Odası Başkanı Eyüpoğlu Daniş Beylerin yer aldığı bir heyet Ankara'ya gönderilerek Mustafa Kemal Paşa'ya ziyarette bulunulmuştur. Bu ziyaret esnasında Belediye tarafından satın alınan Kostaki Konağı, Mustafa Kemal Paşa'ya hediye edilmiştir.⁶²⁶ Ziyarete karşılık olarak Mustafa Kemal Paşa; vatanperver Trabzonluların samimi hislerine teşekkür ettiğini ve ilk fırsatta Trabzon'a gelmekten büyük bir zevk duyacağını ifade etmiştir.⁶²⁷

⁶²⁵ TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G242_14.

⁶²⁶ Üçüncü, **İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri**, s. 258-259.

⁶²⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Muharrem 1344/14 Temmuz 1926, Sayı: 1801, s.1.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hafız Mehmet Bey, 52 yıllık yaşam öyküsünde, hukukçuluğunun yanında 1912’de başlayıp 1923 yılında sona eren mebusluk faaliyetleri ve TBMM Hükümeti döneminde yürüttüğü Adliye Vekilliği görevleriyle önemli bir siyasi kariyer edinmiştir. Hatta Trabzon’da yetişen emsal siyasetçiler düşünüldüğünde dikkat çekici bir politik deneyime sahip olmuştur. Ayrıca Milli Mücadele Dönemi’nde her vatansever gibi ulusal direnişe katılmış ve katkı sağlamaya çalışmıştır. Özellikle bu süreçte I. Dünya Savaşı yenilgisinin olumsuz psikolojisi ve emperyalist işgallere rağmen mandacılık fikrini reddederek, milli bağımsızlığı savunması önemli bir nokta olarak dikkat çekmiştir. Bunların dışında, muhalif ve eleştirel yönü siyasi kişiliğinin en belirgin özelliği olmuştur. Mebusan Meclisi’ndeki faaliyetleri de düşünüldüğünde, zaman zaman sadakatle bağlı olduğu İTC’ye de eleştiriler yöneltmiş, ancak bu yönlerinin en çok görüldüğü yer ise TBMM olmuştur. Aynı zamanda bu durum bağımsız bir politikacı olduğunu da göstermektedir. Ayrıca cesur ve girişken yönüyle, çekinmeden görüşlerini ifade etmiştir. Diğer taraftan Milli Mücadele’nin başında Mustafa Kemal Paşa ile iyi ilişkileri olsa da Trabzon’daki İzzet Eyüpoğlu, Barutçuzadeler, Kahya Yahya ve Ali Şükrü Bey gibi muhaliflerle de yakınlık kurmuştur. Milli Mücadele sürecindeki bu faaliyetleri siyasi yaşamında gitgeller oluşturmıştır. Özellikle Eskişehir-Kütahya Muharebeleri sonrası oluşan ortamda Hafız Mehmet Bey’in, hem Mustafa Kemal Paşa hem de, Enver Paşa ile ilişkiler kurduğunu ve iki tarafa da ılımlı yaklaştığını görmekteyiz. Ancak buna rağmen iki lidere de tam olarak güven vermediği anlaşılmaktadır ki, Hafız Mehmet Bey’in bu evrede kendi pozisyonunu sağlama alma düşüncesi içerisinde olması muhtemeldir. Nitekim TMHC’ye yönelik soruşturmadan sonra bu denge bozulmuş ve Mustafa Kemal Paşa’ya karşı kesimin önemli bir mümessili haline gelmiştir. Fakat Meclis konuşmaları ve Mustafa Kemal Paşa ile arasındaki yakınlık göz önüne alındığında bu durumunun nedeni, Hükümet ile uyuşmazlığının yanında, eski İttihatçılarla arasındaki ilişkiler de etkili olmuştur. Ancak Enver Paşa hadisesi ve Meclis’teki sertleşen muhalefetine rağmen 1923 yılına kadar Mustafa Kemal Paşa ile teması tamamen kopmamış hatta o süreçte Halk Fırkası’na girme ihtimali bile ortaya çıkmıştır. Fakat Hafız Mehmet Bey İttihatçılarla siyasi faaliyetlere devam etmiştir.

Hafız Mehmet Bey’in dikkat çeken yönlerinden biri de, cumhuriyete ve kendi döneminde gerçekleşen Cumhuriyet devrimlerine karşı keskin bir tavır takınmamış, ya da en azından bu hususta bir beyanatı olmamıştır. Hatta belki de dönemin en magazinел konusu ve muhafazakar kesimin sıklıkla temas ettiği şapkayı kendisi de kullanmıştır. Bunların yanında, demokratik ve liberal görüşü savunmuştur. Ancak Hafız Mehmet Bey’in Hilafet’in kaldırılması meselesinde, açık bir ifadesine henüz tesadüf edilmemiş olmakla birlikte, Yunus Nadi’nin Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği

mektuptan yola çıkarak muhalif bir duruşu olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Fakat genel mahiyette Batıcı bir siyasi karakterdir. Bu noktalardan hareketle Hafız Mehmet Bey'in muhalif yönünün temelinde ideolojik farklılıktan ziyade Mustafa Kemal Paşa'nın olduğu da anlaşılmaktadır ki, Sakarya Savaşı'ndan sonra güç dengesinin yönünün belli olmasıyla sık sık dile gelen “diktatörlük” vurgusuyla bu kanaat kimlik kazanmaktadır. Aslında bu durum, bir zamanlar aynı cemiyet içerisinde gelen iki kutbun (muhalif İttihatçılar ve Mustafa Kemal Paşa) Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa çevresinde doğan rekabetin de bir sonucu olarak görülebilir.

Hafız Mehmet Bey, siyasi faaliyetlerinde özellikle Doğu Karadeniz bölgesinde, halk tarafından sevilen ve aynı zamanda etkisi olan bir siyasetçi olmuştur. Meclis faaliyetlerinde ekonomik ve hukuki konularda halkçı yaklaşımı da bu durumun temel etkenlerinden biridir. Ayrıca siyasi yaşamında önemli bir hatip olmasının yanında, girişken ve sözü geçen bir politikacı olma özelliğini de taşımıştır. Diğer taraftan siyasetçi kimliğiyle tam bir lider figürü değildir. Öyle ki, döneminin bahsedildiği gibi birçok önemli hadisesinde yer almasıyla birlikte, bu faaliyetlerde daima geri planda bulunmuştur. Olayların işleyişine bir şekilde tesir ederken, çoğunlukla ikinci planda kalmıştır.

Hafız Mehmet Bey'in siyasi görüşlerindeki önemli noktalardan biri de azınlıklarla ilgili fikir ve eylemleri olmuştur. Osmanlı toplumunun tarihsel parçası durumundaki azınlıklar hakkında Hafız Mehmet Bey'in, hassas bir denge takip ettiği anlaşılmaktadır. Hukukçu olması hasebiyle bu konuya adil bir pencereden yaklaşmasının yanında, azınlık çetelerinin canice faaliyetlerine rağmen daima suçlu suçsuz ayrımını yapmıştır. Bir yandan ayrılıkçı fikirlere karşı çıkarken, diğer taraftan liberal ve demokratik bir yaklaşım sergileyerek, masum azınlıkların haklarını da savunmuştur. Aynı zamanda bu durum vatandaşlık kapsamında farklı unsurları tek toplum olarak kabul ettiğini de göstermektedir.

Hafız Mehmet Bey politik yaşamında standarta yakın bir çizgi takip ederken belki de bunun en zıt örneği; Mustafa Kemal Paşa-Enver Paşa çatışması olmuştur. Öyle ki, konuşmalarına bakıldığında Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalefetin odağında çoğunlukla “diktatörlük” ifadesi ya da endişesi yer almıştır. Hafız Mehmet Bey de TCF dönemindeki bir konuşmasında bu konuya temas etmiştir. Ancak tutarsız nokta şu ki; belki de bu vehmin en büyük etkeni olan; I. Dünya Savaşı dönemindeki İTC Hükümeti faaliyetleri ve dolayısıyla Enver Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'nın yerine geçirilmesi hadisesindeki sonradan yaşadığı muhtemel fikir değişiklidir. Nitekim Enver Paşa bu teşebbüste başarılı olsa dahi ne kadar demokratik bir yol seyredeceği bir soru işaretidir. Fakat şunu da ifade etmek gerekir ki, Enver Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile rekabet etme ihtimali görülen tek karizmatik figür olması belki de bu seçeneğe mecburen yönelinmesine sebep olmuştur.

Hafız Mehmet Bey siyasi yaşamında İTC'ye daima bağlı kalmakla birlikte, İttihatçı kesimle de tam bir güven ilişkisi içerisinde olmamıştır. Hatta zaman zaman rekabetin de yaşandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu nokta Hafız Mehmet Bey'in Cemiyet içerisindeki yerini de

göstermektedir. Bu nedenle Hafız Mehmet Bey'in, ön planda görünmeyişi belki telafi için ya da yeni roller edinmek için adımlar atmış olması da muhtemeldir. Öyle ki, Batum görüşmesi bunun önemli emarelerinden biridir. Enver Paşa'nın mektuplarından anlaşıldığına göre Hafız Mehmet Bey, Enver Paşa tarafından çağrılmadan inisiyatif alarak Batum'a gitmiş, bu süreçte ise Enver Paşa Hafız Mehmet Bey'e karşı ihtiyatlı yaklaşmıştır. Hatta ele geçen mektupta Hafız Mehmet Bey'in önerdiği teklifi ikinci planda tutmuştur. Yine bu mektuba göre Küçük Talat hakkında da para aldığına dair Hafız Mehmet Bey'in şikayeti yer almıştır. Nitekim Enver Paşacı çevreyle Hafız Mehmet Bey'in çok yakın olmadığı görülmektedir.

Savaş sonrası Mustafa Kemal Paşa tarafından başlatılan devrimler döneminde ise Hafız Mehmet yine demokratik argümanlarla fırkalaşan muhalefetin içerisine anlaşıldığı kadarıyla biraz da gönülsüzce girmiş fakat, bu defa iktidar muhalefet arasındaki ilişki, gün geçtikçe karşılıklı olarak sertleşmiştir. Nihayetinde ise siyasal sahanın dışına atılan muhalefet içerisindeki bir grup, geçmişin kırılganlıkları ve hesaplaşmasıyla suikaste teşebbüs etmiştir. Hafız Mehmet Bey de olayın tasarlayıcısı ya da başrolü olmasa da Ziya Hurşit ve Şükrü Bey'in vesilesiyle işin içine dahil olmuştur. Kendi ifadesiyle Hafız Mehmet Bey hem TCF'ye hem de suikast planına katılımını ekonomik gerekçelere bağlamıştır. Ayrıca suikastten haberinin olmadığını yalnızca darbe planına destek verdiğini söylemiştir. Ancak diğer sanıkların beyanatları Hafız Mehmet Bey'i yalanlar nitelikte olmuştur. Mahkeme esnasında sonradan, pişman olduğunu söylese de hakkındaki karar değişmemiştir. Dönemin siyasi atmosferi ve mahkeme esnasında kendisine yöneltilen soruların kapsamı da düşünüldüğünde, geçmişin hesaplaşması ya da rejimi koruma güdüsüyle sertleşen politik iklimin etkisinin de görüldüğü bu karar, sonraki yıllara intikal etmiş olsaydı belki daha hafif bir şekilde karşımıza çıkabilirdi. Nitekim Hafız Mehmet Bey'in 1912 yılında başlayan siyasi yolculuğu bazı İttihatçılarla birlikte 1926 yılında son bulmuştur. Ancak yaşamıyla hem yerel hem de ulusal tarih açısından önemli izler bırakmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

a. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30.11.1.333.11.19 (29 Şubat 1968).

BCA, 30-10-0-0.45.291.16 (8 Mayıs 1923).

BCA, 30-18-1-1.7.17.17 (30 Nisan 1923).

BCA, 30-18-1-1.2.38.19 (8 Mart 1921).

b. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, A.}MKT.MVL, 89, 77, 1/2 (16 Zilhicce 1273/7Ağustos 1857).

BOA, A.}MKT.DV, 225, 23, 1 (7 Rebiülahir 1278/12 Ekim 1861).

BOA, DH.ŞFR. 513,24,1 (2 Mart 1332/15 Mart 1916).

BOA, DH.KMS. 49.52 (2 Teşrinisani 1335/ 2 Kasım 1919).

BOA, DH.H., 4, 5, 2 (11 Mart 1328/24 Mart 1912).

BOA, BEO, 4544. 340751. 8. 1-3 (5 Teşrinisani 1334/5 Kasım 1918).

BOA, BEO, 4547. 340958. 1-3 (12 Kanunuevvel 1334/12 Aralık 1918).

BAO, BEO, 4469.335112.5 (Mayıs 1333/ Mayıs 1917)

BOA, BEO, 4607. 345497. 2 (23 Kanunuevvel 1335/23 Aralık 1919).

BOA, MF.MKT, 772.28, 2-4 (1 Mart 1320/ 14 Mart 1904).

BOA, MVL, 744, 33 (13 Şevval 1282/1 Mart 1866).

BOA, MV, 64, 11 (11 Nisan 1323/24 Nisan 1912).

BOA, HR.SYS, 2394/64, 1-3 (20 Mart 1332/2 Nisan 1916).

BOA, Y.PRK.UM, 2, 40, 8 (19 Ağustos 1296/ 31 Ağustos 1880).

BOA, Y.PRK.PT, 24, 89, 1 (5 Temmuz 1328/18 Temmuz 1912)

Hafız Mehmet Bey'in Sicil-i Umum Kaydı, BOA, DH.SAIDd,113, 397.

Mehmet Esat Safvet Paşa'nın Sicil-i Umum Kaydı, BOA, DH.SAIDd, 2, 209.

c. Cumhurbaşkanlığı Arşivi

CA, 01001233- 1-3.

CA, 01001227.

CA, 01004672- 1,3,5.

CA, 01001328- 20,41.

CA, 01001342.

CA, 01016675- 219.

CA, 01004789- 1,2,5.

CA, 01004696, 1-2.

CA, 01013078, 17,27.

CA, 01014992, 1.

d. TBMM Arşivi

Bekir Sami Kunduk'un Tercüme-i Hâli, No: HT_11_1_2 TBMM Arşivi.

Hafız Mehmet Bey'in Birinci Dönem TBMM Seçim Mazbatası, No: SM_410_1_1, TBMM Arşivi.

Hafız Mehmet Bey'in İkinci Dönem Mebusan Meclisi Seçim Mazbatası, No: SM_257_M_2, TBMM Arşivi.

Hafız Mehmet Bey'in Üçüncü Dönem Mebusan Meclisi Seçim Mazbatası, No: SM_457_M_3, TBMM Arşivi.

Hafız Mehmet Bey'in Tercüme-i Hâli, Dosya No: 1362, TBMM Arşivi.

TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-2_G6_16.

TBMM Arşivi, IM_T3_K115_D239-4_G25_8-36.

TBMM Arşivi, IM_T3_K118_D239-17_G149_3.

TBMM Arşivi , IM_T3_K119_D239-23_G203_42-45.

TBMM Arşivi, IM_T3_K119_D239-23_G206_3.

TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_1-6.

TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G242_1-14.

TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-26_G282_2-5.

TBMM Arşivi, IM_T3_K121_D239-29_G316_57-68.

TBMM Arşivi, IM_T3_K121_D239-29_G320_7

TBMM Arşivi, IM_T3_K195_D484_G1_1.

TBMM Arşivi, IMT_T15_K005_D1796_G462_1.

Saffet Baştımar'ın Dokuzuncu Dönem TBMM Seçim Mazbatası, No: SM_1908_1_9, TBMM Arşivi.

Saffet Baştımar'ın Tercüme-i Hâli, No: HT_1908_1_9, TBMM Arşivi.

e. TİTE Arşivi

TİTE, Klasör: 97, Gömlek: 25, B: 25-46001.

TİTE, Klasör: 97, Gömlek: 25, B: 25-3001.

g. Yayınlanmış Belgeler

ATASE, “İstanbul’un İtilaf Devletleri Tarfindan İşgali”, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, ATASE Yayınları, Cilt: 2, Sayı: 144, Ankara, 2019, s. 157, Belge No: 122.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 11, Ankara, 1955, Belge No: 256.

Meclis Tutanakları

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 1, TBMM Basımevi, Ankara, 1992.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 2, TBMM Basımevi, Ankara, 1992.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 1, TBMM Basımevi, Ankara 1992.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 2, TBMM Basımevi, Ankara, 1992.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 5, TBMM Basımevi, Ankara, 1981.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 9, TBMM Basımevi, Ankara, 1954.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 10, TBMM Basımevi, Ankara, 1958.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 13, TBMM Basımevi, Ankara, 1975.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 14, TBMM Basımevi, Ankara, 1958.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 15, TBMM Basımevi, Ankara, 1958.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 16, TBMM Basımevi, Ankara, 1958.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 18, TBMM Basımevi, Ankara, 1959.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 20, TBMM Basımevi, Ankara, 1959.

- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 25, TBMM Basımevi, Ankara, 1960.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 26, TBMM Basımevi, Ankara, 1960
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 28, TBMM Basımevi, Ankara, 1961.
- T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 10, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- T.B.M.M. Gizli Oturum Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 18, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

Kitaplar

- Ahmad, Feroz (2017), **İttihat ve Terakki 1908-1914**, 11. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ahmed Rıza (2001), **Anılar**, Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul.
- Ahmetoğlu, Selim (2022), **Devrim Günlerinde Trabzon**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Akal, Emel (2006), **Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, 2. Baskı, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul.
- Akbulut, Erden (2018), **Zeki Baştımar Yaşam Öyküsü, Mektuplar, Yazılar**, Sosyal Tarih Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Akşin, Sina (2010), **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (1918-1919)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Cilt: 1, İstanbul.
- Alan, Gülbadi (2019), “Amerikan Board Misyonerleri, Anadolu’daki Rumlar ve Pontus Meselesi”, Hikmet Öksüz vd. (Ed), **Pontus Meselesi Olaylar, Algılar ve Gerçekler**, (37-66), KTÜ Yayınları, Trabzon.
- Albayrak, Hüseyin (2006), **Trabzon Meşhurları Ansiklopedisi**, Vadi Yayınları, Ankara.
- Alıklıç, Dündar (2013), **Sürmene Nüfus Defteri (1834)**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul.
- _____ vd. (2021), **Her Yönüyle Baştımar Tarih-Kültür-Yaşam**, Aktif Yayınevi, İstanbul.
- Alkan, Mehmet Ö. (2016), **Osmanlı’dan Günümüze Darbeler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Aslan, Yavuz (2001), **TBMM Hükümeti Kuruluşu Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- _____ (2007), **Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakü)**, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Atatürk, Mustafa Kemal (2019), **Nutuk**, AAM Yayınları, Ankara.

- Atatürk Araştırma Merkezi (1997), **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 5. Baskı, TTK Basımevi, Cilt: 3, Ankara.
- Aybars, Ergün (2018), **İstiklal Mahkemeleri**, Doğan Kitap, 2. Baskı, İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1983), **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, Remzi Kitabevi, Cilt: 3, İstanbul.
- _____ (2014), **Tek Adam**, Cilt: 3, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Bal, Mehmet Akif (2007), **Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri**, 3 Çatı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2011), **Trabzon'a Işık Tutan Anılar Mustafa Kemal Sayıl'ın Trabzon Anıları (1900-1950)**, İstanbul.
- Bardakçı, Murat (2016), **Naciyem, Rûhum, Efendim**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Barutçu, Faik Ahmet (2001), **Siyasi Hatıralar**, Cilt: 1, 21. Yüzyıl Yayınlar, Ankara.
- Başak, Tolga (2010), **Milli Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu**, AAM Yayınları, Ankara.
- Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeler I)** (2000), Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul.
- Cebesoy, Ali Fuat (1997), **Sınıf Arkadaşım Atatürk-2**, Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2002), **Moskova Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul.
- Çabuk, Mustafa (2021), **İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda Orta Doğu'daki Propaganda Faaliyetleri**, TTK Yayınları, Ankara.
- Çapa, Mesut (1996), **Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon.
- Çavdar, Tefik (2019), **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Cilt: 1, Ankara.
- Çoker, Fahri (2004), **Parlamento Tarihi**, TBMM Basımevi, Cilt: 3, Ankara.
- Demirel, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Develioğlu, Ferit (2010), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 26. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Emiroğlu, Kudret (2020), **Trabzon'un Liberal Bolşeviği Rıfki Kulaç (1896-1962)**, Isık Yayınları, İstanbul.
- Erdeha, Kamil (1975), **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Güneş, İhsan (2012), **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- _____ **Türk Parlamento Tarihi; I. ve II. Meşrutiyet**, Cilt: 1, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.
- Hacıyakupoğlu, Fazlı (2015), **Hacı Yakubzâdelerin Sülalesi Şecere-i Âli Yakub-i**, (Hzr. Emine Saral Yakupoğlu), SonhaberYayınevi, Trabzon.
- İğdemir, Uluğ (1999), **Sivas Kongresi Tutanakları**, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara.
- Jaescheke, Gotthard (1996), **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, 2. Baskı, TTK Yayınevi, Ankara.
- Kandemir, Feridun, **İstiklal Savaşı'nda Bozguncular ve Casuslar**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul.
- _____ (1955), **İzmir Suikastinin İç Yüzü**, Ekicigil Yayınları, Cilt: 1, İstanbul.
- Karabekir, Kazım (1960), **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Basımevi, İstanbul.
- _____ (2021), **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı**, 3. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.
- Kılıç Ali (1955), **İstiklal Mahkemesi Hatıraları**, Sel Yayınları, İstanbul.
- Odabaşı, Cumhur, **Trabzon Milli Mücadele Basını 1919-1925**, Eser-Ofset Matbaacılık, Trabzon.
- Okur, Mehmet ve Emir, Osman (2019), “Doğu Karadeniz’de Pontus İddialarına Yönelik Amerikan Ermeni Komitesi’nin Bir Bildirisi ve İlmi Tenkidî”, Hikmet Öksüz vd. (Ed), **Pontus Meselesi Olaylar, Algılar ve Gerçekler**, (15-36), KTÜ Yayınları, Trabzon.
- Okyar, Fethi (1980), **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- Özel, Sebahattin (1991), **Milli Mücadelede Trabzon**, TTK Yayınları, Ankara.
- Öztürk, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927**, Cilt:3, TBMM Vakfı Yayınları Ankara.
- Sarınay, Yusuf (2019), “Yunanistan’ın Lozan’dan Sonra Yürüttüğü Pontusçu Faaliyetler ve Amaçları”, Hikmet Öksüz vd. (Ed), **Pontus Meselesi Olaylar, Algılar ve Gerçekler**, (67-76), KTÜ Yayınları, Trabzon.
- Sonyel, Salahi (2010), **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, AAM Yayınları, Ankara.
- Soysal, İsmail (2000), **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları 1920-1945**, Cilt: 1, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara.
- Tanör, Bülent (2021), **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, 35. Baskı, İstanbul.
- TBMM (2010), **TBMM Albümü 1920-2010**, Cilt: 1, TBMM Yayınları, Ankara.

- _____ (2020), **İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemeleri (1925-1927)**, Cilt: 7/3, TBMM Basımevi, Ankara.
- _____ (1993), **Yerel Kongreler-Kars, Ardahan, Oltu, Trabzon**, Cilt: 2, TBMM Yayınları, Ankara.
- Tepeyran, Ebubekir Hazım (1982), **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer (1989), **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1989), **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Cilt: 3, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Türkgeldi, Ali Fuat (2010), **Görüp İşittiklerim**, 5. Baskı, TTK Yayınları, Ankara.
- Usta, Veysel (2011), **Atatürk ve Trabzon**, 1. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon.
- Üçüncü, Uğur (2019), “Ali Şükrü Bey’in Pontus Meselesi Hakkındaki Görüşleri”, Hikmet Öksüz vd. (Ed), **Pontus Meselesi Olaylar, Algılar ve Gerçekler**, (179-190), KTÜ Yayınları, Trabzon.
- _____ (2012), **İttihatçıların Trabzon’daki Faaliyetleri**, Altınpost Yayıncılık, Ankara.
- _____ (2011), **Kadırbeyzade Zeki Bey**, Çizgi Kitabevi, Konya.
- _____ (2015), **Kahya Yahya**, Serander Yayınları, Trabzon.
- Yamauchi, Masayuki (1995), **Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Zürcher, Eric Jan (1992), **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Makaleler

- Akbal, İsmail (2007), “ Milli Mücadele Kadrolarının Bolşevizme Yaklaşımı ve Trabzon’da Bolşevizm Karşısı İki Sima: Vali Hamit Bey ve Hafız Mehmet Bey”, **Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, Cilt: 2, KTÜ Yayınları, Trabzon, s. 945-966.
- Aksoy, Volkan (2017), “Yeni Belgeler Işığında Trabzon’da 1912 Seçimleri”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 23, s. 163-196.
- Avcı, Cemal, “İzmir Suikastı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:10, Sayı: 28, s. 89-104.
- Aybars, Ergün (1984), “Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tetkik Heyeti”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 159-202.
- Çapa, Mesut (1994), “Trabzon’da Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Seçimleri ve Vali Hamit Bey”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, s. 45-68.
- Çiftçi, Ali (2017), “Yerelciliğin Zirvesi: 1920’de Erzurum’da Halk Hükümeti Girişimi”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1, s. 109-133.
- Gör, Hacer (2019), “Milli Mücadele’de VI. Mehmet Vahdeddin”, **Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 40-53.

- İnan, Süleyman (2011), “Son Osmanlı Damatlarının Milli Mücadele’yle İlişkileri”, **Erdem Dergisi**, Sayı: 61, 2011, s. 103-146.
- Kolay, Arif (2017), “II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezareti’nde Tensikat ve Bürokratik Değişim (1908-1910)”, **Türkiye Mecmuası**, Cilt: 27, Sayı: 1, s. 193-224.
- Kılıç, Aslıhan (2020), “Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimlerinde Trabzon Sancağı”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 549-565.
- Olgun, Kenan (1999), “Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, **İlmi Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 7, s. 157-175.
- _____ (2007), “Osmanlı Meclis-i Mebusan Binası Çırağan Sarayı’nın Yanması ve Yankıları”, **Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 13, s. 115-124.
- Sonyel, Salahi R. (1990), “Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması”, **Belleten Dergisi**, Cilt: 54, Sayı: 209, s.381-402.
- Tural, Erkan (2008), “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Adliye ve Mezarhip Nezareti’nde Bürokratik Reform”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 57, Sayı: 2, s. 223-252.
- Uca, Alaattin ve Ülker, Aytunç (2016), “Bayburt’ta Şeyh Eşref İsyanı”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 19, s. 79-105.
- Yiğit, Yücel (2014), “İttihat ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedid Hareketi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 28, s. 103-125.

Tezler

- Akbal, İsmail (2004), **1919-1923 Yılları Arasında Muhalif Kimliğiyle Trabzon**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çelik, Recep (2013), **Trabzon’da Siyasi Hayat (1920-1950)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Gelmez, Adnan (1995), **Türk Siyasi Hayatında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İskender, Pelin (1999), **Mehmet Esad Safvet Paşa**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Tombul, Semra (2019), **Muş’ta Yaşanan Ermeni Olayları (1885-1920)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Yörük, Ali Adem (2008), **Mekteb-i Hukuk’un Kuruluşu ve Faaliyetleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi – Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Sürekli Yayınlar

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

İstikbal

Milliyet

Resmi Gazete

Takvim-i Vekayi

Tanin

Yeni Yol

Diğer Kaynaklar

Hafız Mehmet Bey'in Torunu Murat Yusumut Bey ile Yapılan Mülakat, 2021, İstanbul-Trabzon.

Hafız Mehmet Bey'in Akrabalarından Göktürk Ö. Çakır Bey ile Yapılan Mülakat, 2021, İstanbul-Trabzon.

Elektronik Kaynaklar

Akyıldız, Ali, “Mekteb-i Mülkiyye”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mekteb-i-mulkiyye> (7.5.2022).

Arıkan, Mustafa, “Öğüt Gazetesi”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ogut-gazetesi/> (16.04.2022).

Bengi, Hilmi, “Ali Kemal 1869-1922”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-kemal-1869-1922/> (3.05.2022).

Gencer, Ali İhsan, “Ayastefanos Antlaşması”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayastefanos-antlasmasi> (11.4.2022).

Küçük, Cevdet, “Misak-ı Milli”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/misak-i-milli> (24.5.2022).

Taha Niyazi Karaca, “Bağazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey (1884-1919)”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/bogazliyan-kaymakami-mehmet-kemal-bey-1884-1919/?pdf=3746> (10,08,2022).

TDK Online Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (20.03.2022).

Taşkıran, Cemalettin, “Mustafa Suphi 1883-1921”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mustafa-suphi-1883-1921/> (14.02.2022).

Usta, Veysel, “Nazım Hikmet’in Trabzon Günleri”, <https://viratrabzon.com/yazar/veyselusta/konu/nazim-hikmetin-trabzon-gunleri/> (25.06.2022).

Ürekli, Muzaffer, “Celayirliler”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/celayirliler> (24.02.2022).

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> (12.08.2022).

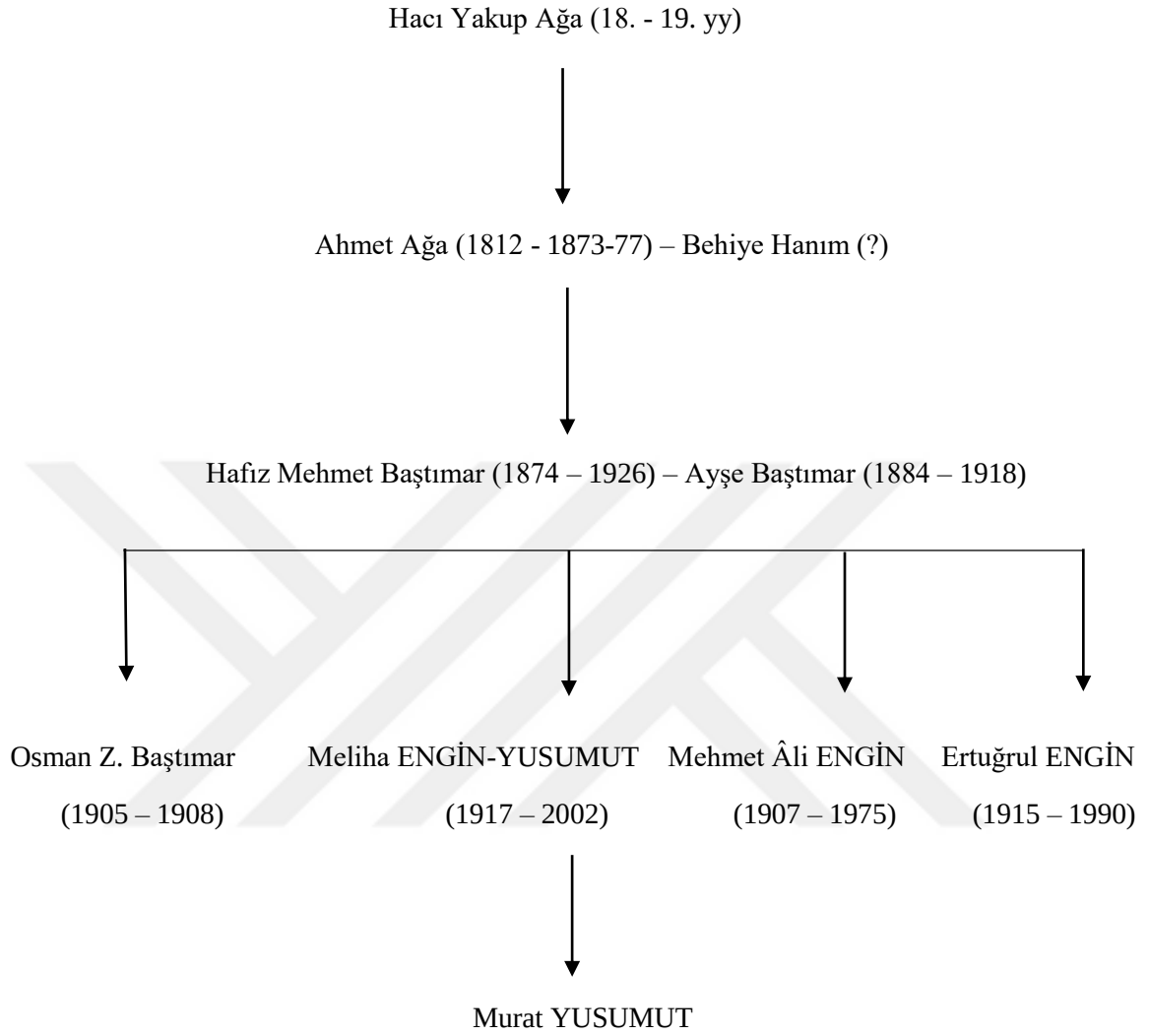
<https://www.galatasaray.org/s/galatasaray-nasil-kuruldu/13> (17.03.2022).

EKLER

Ek 1: Hafız Mehmet Bey'in Soyağacı

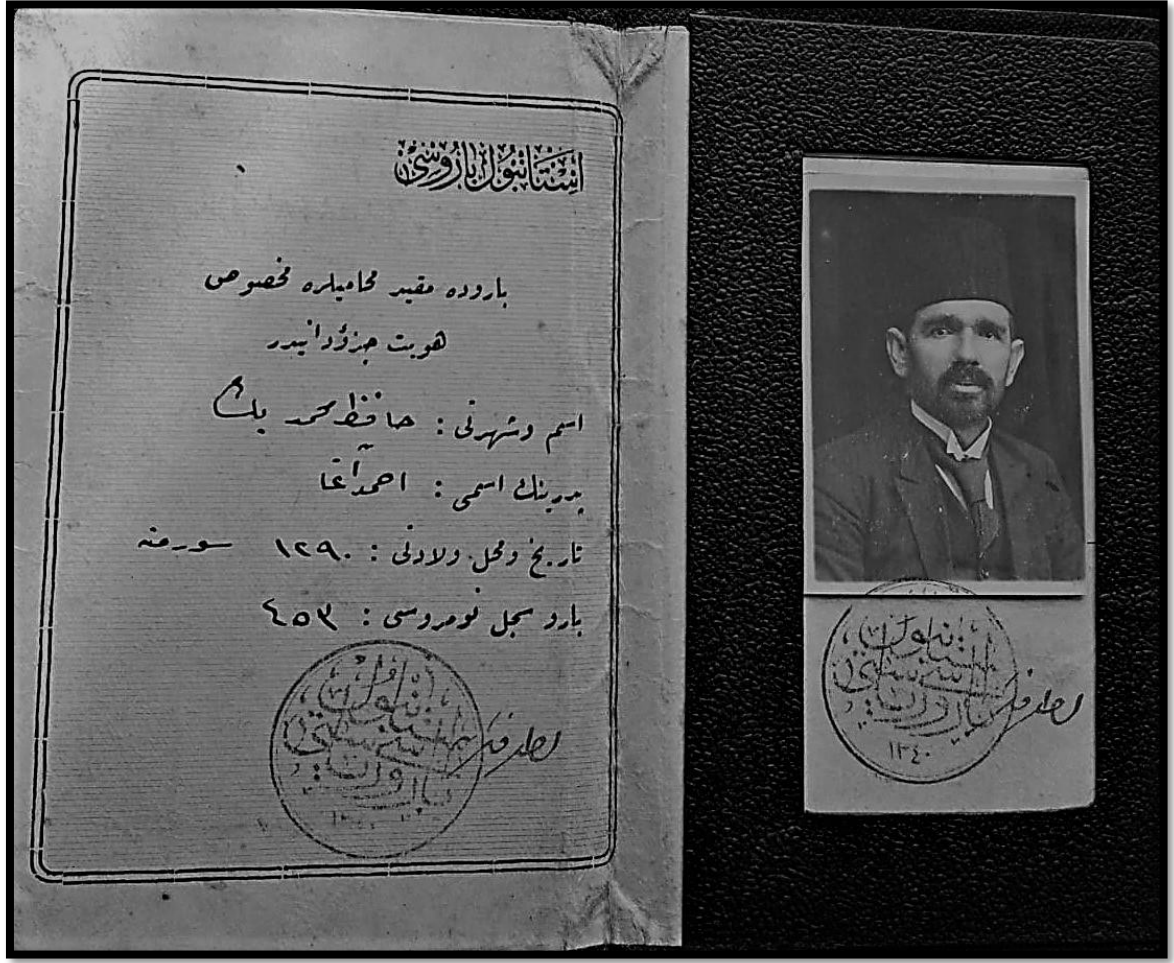
Kaynak: Alikılıç vd., **a.g.e.**, s. 174-177; Hafız Mehmet Bey'in Torunu Murat Yusumut Bey ile yapılan mülakat, 2021, İstanbul-Trabzon.

Ek 2: Gençlik yıllarında Hafız Mehmet Bey

Kaynak: Murat Yusu ut Arşivi.

Ek 3: Hafız Mehmet Bey'in Avukatlık Kimliği

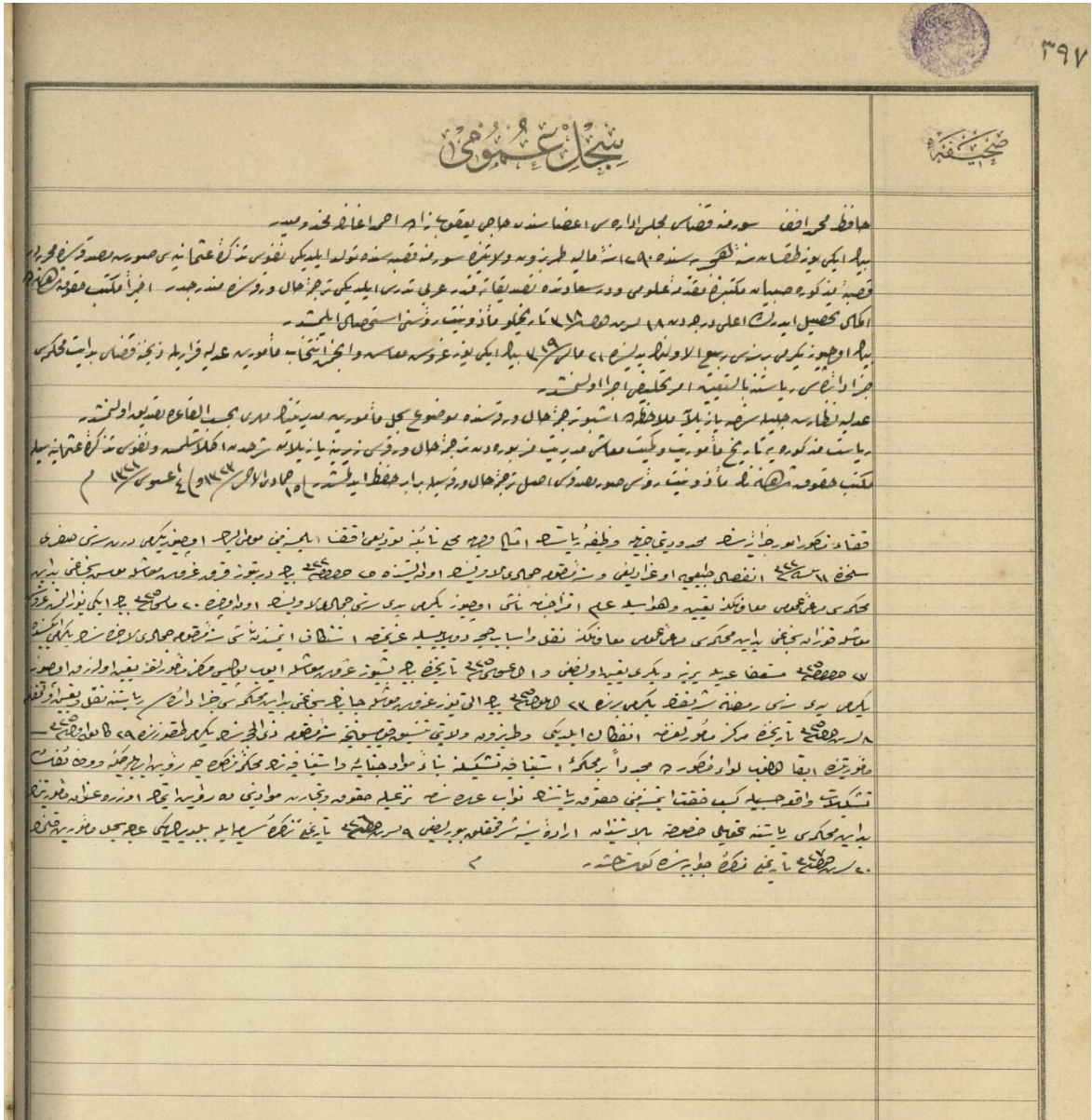

Kaynak: Murat Yusumut Arşivi.

Ek 4: Hafız Mehmet Bey'in Üçüncü Dönem Mebusan Meclisi'ne Ait Mebusluk Kimliği

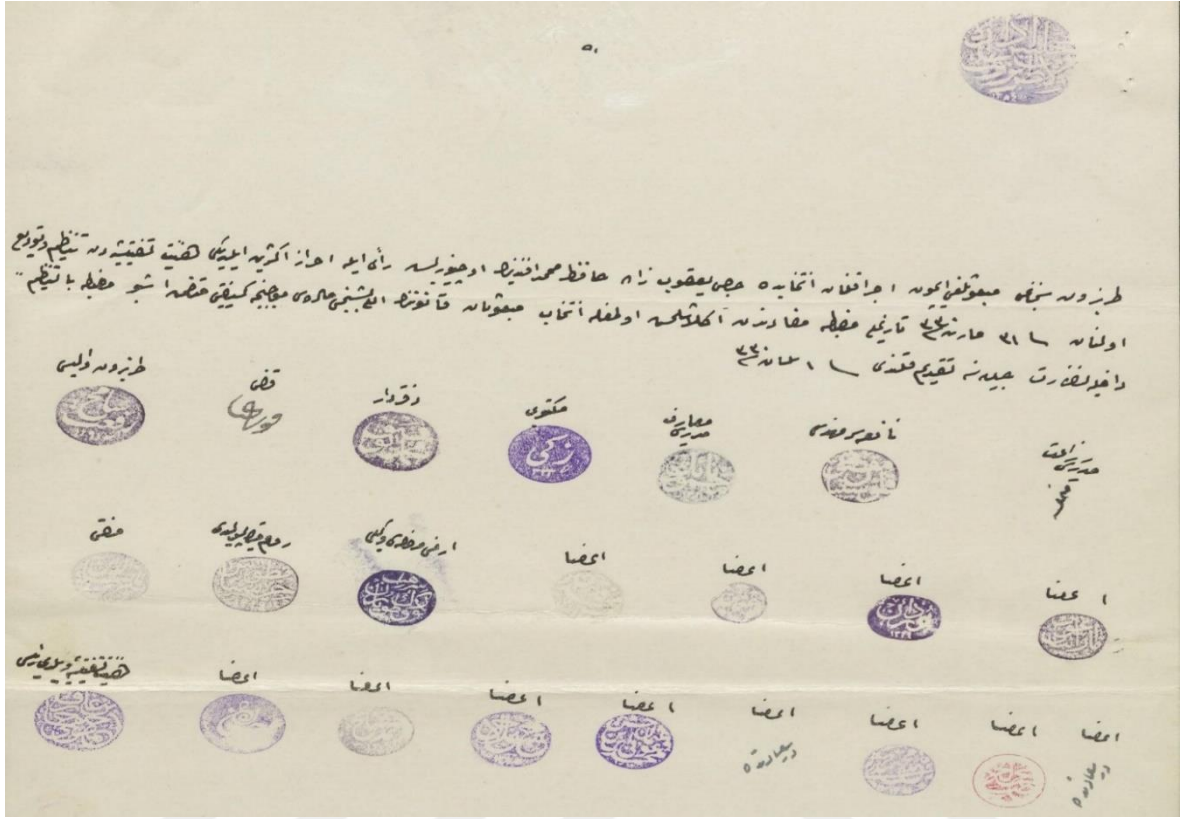
Kaynak: Murat Yusuıut Arşivi.

Ek 6: Hafız Mehmet Bey'in İkinci Dönem Mebusan Meclisi Seçim Mazbatası (5. Sırada)

[illegible]

Ek 7: Hafız Mehmet Bey'in Üçüncü Dönem Mebusan Meclisi Seçim Mazbatası

Kaynak: TBMM Arşivi, No: SM_457_M_3.

Ek 8: Hafız Mehmet Bey'in Birinci Dönem TBMM Seçim Mazbatası (1. Sırada)

Ek 9: Hafız Mehmet Bey'in Tercüme-i Hâli

K. 26.
26-II-4/1

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet in kısa ömrü şudur.

Adı ve Soyadı [*]	Koacı Yakub Zade Hafız Mehmed	Eserleri	Yok
Balasının ve anasının adı	Ahmed ağa	İlim rütbesi	
Doğum yeri	Sürmene, 1290	Seginden evvel- ki mesleki ve işi gücü	Dava vekili, amkat daha evvel ceza hakımı
Doğum tarihi	1290	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Evli; üç çocuğu
Öğrenimi	Yüksek Hukuk mekte- bi mezunu	Osmanlı Meclisi Mebuslarında Milletvekilliği varsa seğin yerleri	Trabzon 31-3-336 üçüncü devre
Bildiği diller	Az Fransızca	Öldü ise ölüm tarihi	1926, Sığı daha çok mahumdur
Neden uzman- lığı olduğu	Hukuk		

Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler

İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezun olarak
adliye hayatına suluk etmiştir. Serez, Van gibi
yerlerde çalışmış ve son olarak Samsun'da Ceza
hakimliği yapmıştır. Bu tarihte 1330 Trabzon'da
mebus intihab edilmiştir. Osmanlı meclisinin feshi
üzerine Anadolu'ya geçerek milli mücadeleye
istarak etmiştir. Büyük Millet Meclisi Hukuk
meh. I. c. devre de mebus olarak bulunmuştur.

[*] Soyadı Kanunundan evvel ölenlerin ailelerinin aldıkları soyadı konudur.

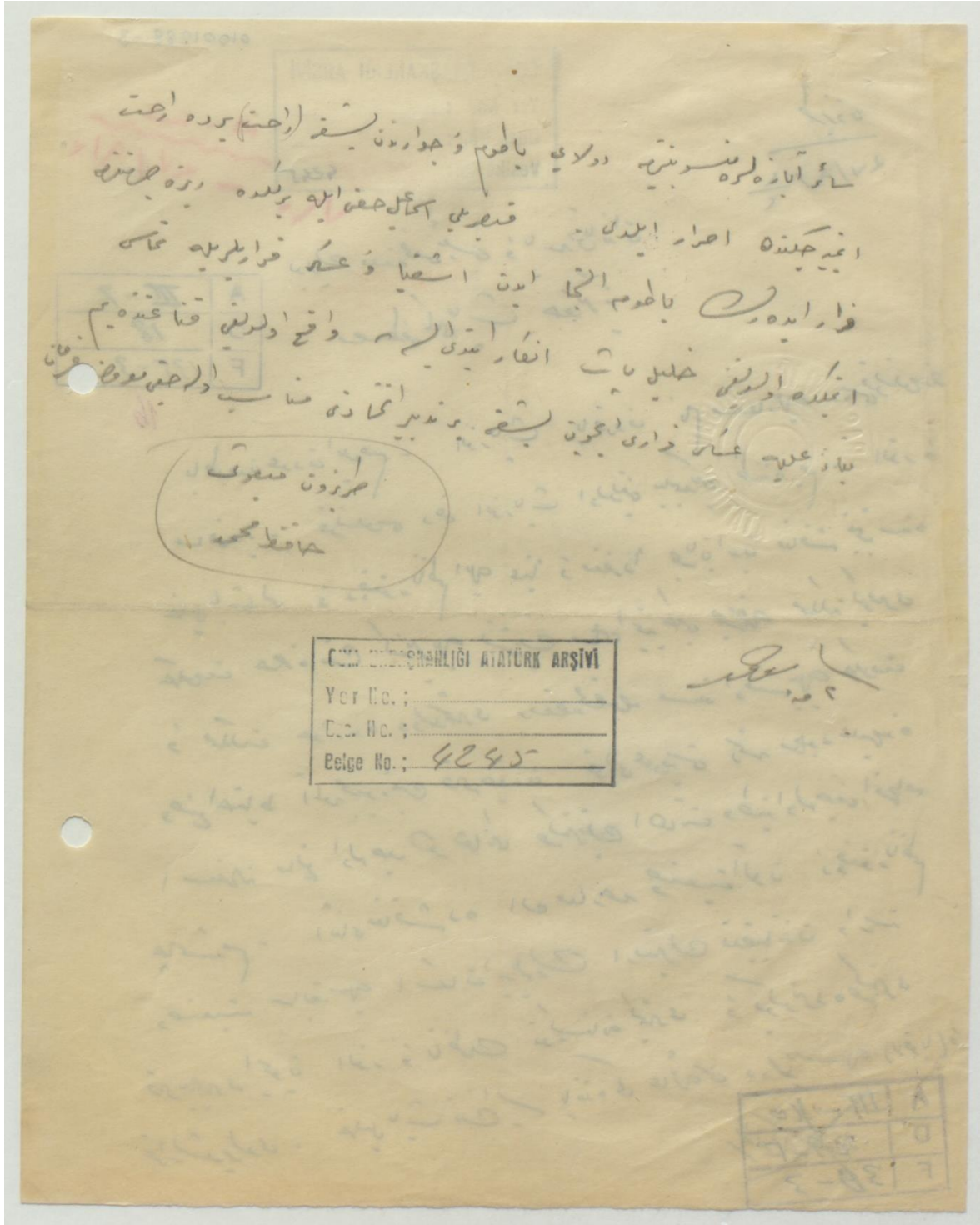
lutfen çeviriniz.

Kaynak: TBMM Arşivi, Dosya No: 1362.

[illegible]

[illegible]

Ek 13: Hafız Mehmet Bey'in Batum Dönüşü Mustafa Kemal Paşa'ya Gönderdiği Rapor-II

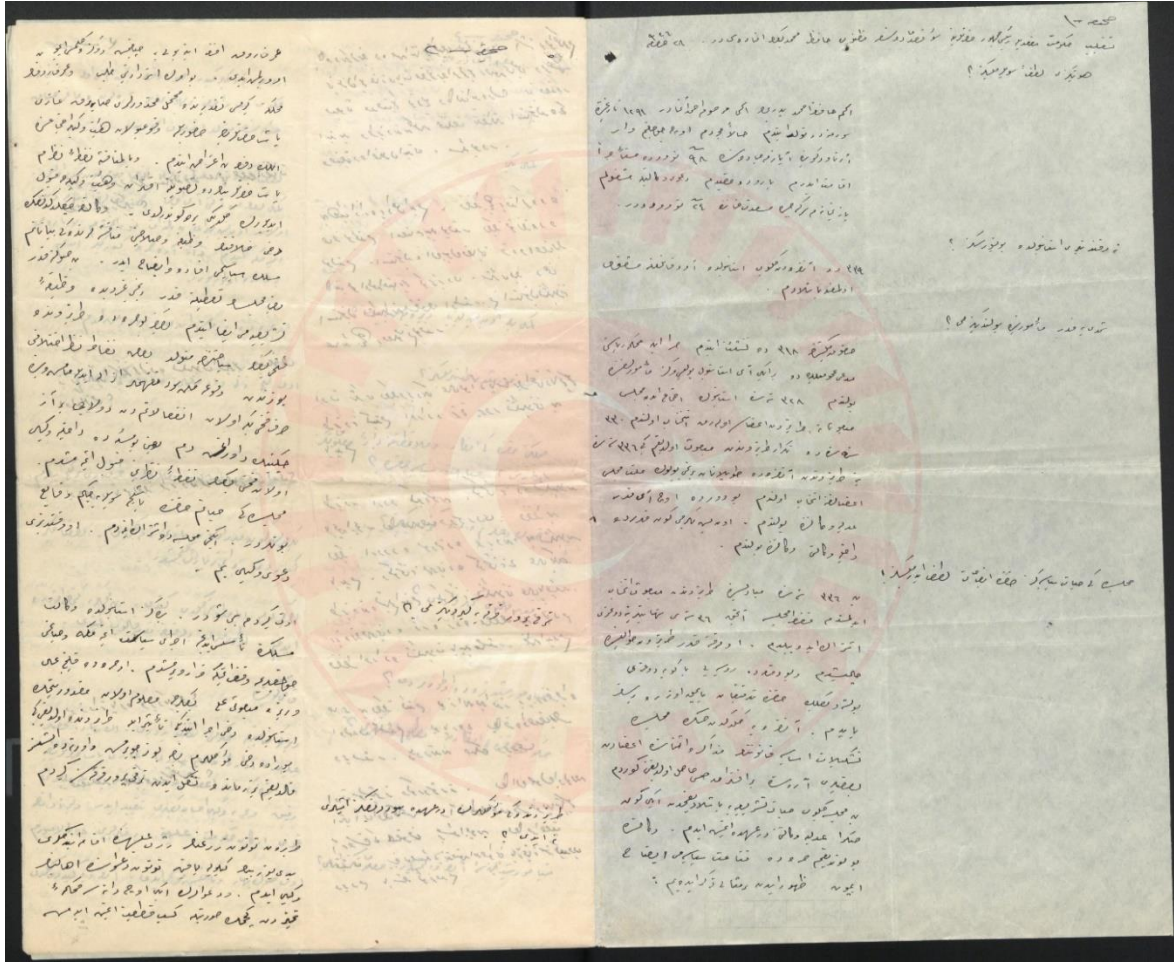
Kaynak: CA, 01001288, 4/2.

Ek 14: Hafız Mehmet Bey'in, Milli Mücadele'deki Hizmetleri Dolayısıyla Milletvekillerine Verilen Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası Aldığına Dair 15 Haziran 1924 Tarihli Belge

Kaynak: TBMM Arşivi, İMT_T15_K005_D1796_G0462_1.

Ek 15: Hafız Mehmet Bey'in Suikast Davası Esnasında Verdiği İlk İfadesinin 1. ve 2. Sayfaları

Kaynak: TBMM Arşivi, IM_T3_K120_D239-25_G241_2.

Ek 16: Hafız Mehmet Bey'in İdamdan Önce Kişisel Eşyalarının Teslimine Dair Hazırlanan Tutanak

۲۷۹
 ۲۷
 ۱۱
 ۱۲
 ۱۳
 ۱۴
 ۱۵
 ۱۶
 ۱۷
 ۱۸
 ۱۹
 ۲۰
 ۲۱
 ۲۲
 ۲۳
 ۲۴
 ۲۵
 ۲۶
 ۲۷
 ۲۸
 ۲۹
 ۳۰
 ۳۱
 ۳۲
 ۳۳
 ۳۴
 ۳۵
 ۳۶
 ۳۷
 ۳۸
 ۳۹
 ۴۰
 ۴۱
 ۴۲
 ۴۳
 ۴۴
 ۴۵
 ۴۶
 ۴۷
 ۴۸
 ۴۹
 ۵۰
 ۵۱
 ۵۲
 ۵۳
 ۵۴
 ۵۵
 ۵۶
 ۵۷
 ۵۸
 ۵۹
 ۶۰
 ۶۱
 ۶۲
 ۶۳
 ۶۴
 ۶۵
 ۶۶
 ۶۷
 ۶۸
 ۶۹
 ۷۰
 ۷۱
 ۷۲
 ۷۳
 ۷۴
 ۷۵
 ۷۶
 ۷۷
 ۷۸
 ۷۹
 ۸۰
 ۸۱
 ۸۲
 ۸۳
 ۸۴
 ۸۵
 ۸۶
 ۸۷
 ۸۸
 ۸۹
 ۹۰
 ۹۱
 ۹۲
 ۹۳
 ۹۴
 ۹۵
 ۹۶
 ۹۷
 ۹۸
 ۹۹
 ۱۰۰

Ek 17: Hafız Mehmet Bey'in Üçüncü Dönem MM'de Katıldığı Oylamalar ve Tutumu

No.	Teklif	Kabul	Red	Çekimser
1	1330/1914 Senesi Mart, Nisan ve Mayıs aylarına ait üç aylık bütçe kanunu	✓		
2	Edirne Vilayeti Adliye teşkilatına dair kanun layihasının sekizinci maddesinin son fıkrasının tayyı hakkındaki Mazdiyah Efendi'nin takriri		✓	
3	1330/1914 Senesi Haziran ayına ait bütçe kanunu	✓		
4	1327/1911 Senesi Hicaz Sıhhiye Bütçesi'nin 1329/1913 senesinde de tatbikine dair kanun	✓		
5	Emniyet Sandığı 1330/1914 Senesi Bütçesi	✓		
6	Urfa Mebusu Saffet Efendi'nin; bütçenin denkleştirilmesi için 2.000 kuruştan fazla maaşlardan % 20 indirim icrasına dair takriri		✓	
7	1330/1914 Evkaf Nezareti Bütçe Kanunu	✓		
8	Musul Mebusu Mehmet Ali Bey Bey ve arkadaşlarının kura-i mevkufenin bedele raptı hakkındaki geçici kanunun uygulamaya konulmamasına dair takriri		✓	
9	Bahriye Nezareti Fevkalade Bütçesi'ne 8.000.000 kuruş ilavesine dair kanun	✓		
10	1330/1914 senesi Sıhhiye Nezareti Bütçe Kanunu	✓		
11	1331/1915 Senesi Hicaz Demiryolu Bütçesi Kanun Layihası	✓		
12	1331/1915 Senesi Seyr-i Sefain İdaresi Bütçesi Kanun Layihası	✓		
13	Kanun-i Esasi'nin 7., 43. ve 102. maddelerinin tadiline dair kanun layihası	✓		
14	Kanun-i Esasi'nin 7. ve 35. maddelerinin tadiline dair kanun layihası	✓		
15	Aynı şahsın Daire-i İlmiye, Askeriye ve Mülkiyedeki hizmetlerinden dolayı kendilerine iki cihetten tahsis edilen emekli ve aile maaşlarının toplam 5.000 kuruşu aşmayacağına dair kanun layihası		✓	
16	1327/1911, 1328/1912 ve 1329/1913 seneleri bütçelerinde münakaleye, zammı tahsisata dair 177 kıta geçici kanun layihası	✓		
17	Dahiliye Bütçesi'nin muhacirler faslına tahsisat ilavesi hakkındaki kanun layihası	✓		
18	Harp madalyalarının masrafı için Maliye 1331/1915 Bütçesine tahsisat ilavesine dair iki adet layiha	✓		

Kaynak: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Dönem: 1(Olağanüstü), Cilt: 1, s. 54-55, 190, 242-243, 351-352, 542; Cilt: 2, s. 30-31, 492-393, 552-553, 554-555, 580-581; Dönem: 1, Cilt: 1, s. 182-183, 186, 203-204, 512-513, 679; Dönem: 2, Cilt: 1, 62-64; Cilt: 2, 26-27.

Ek 17: (Devamı)

No.	Teklif	Kabul	Red	Çekimser
19	1331/1915 Senesi Hariciye Bütçesi'nin tenvir ve tesisin maddesine ek tahsisat ilavesine dair kanun layihası	✓		
20	1330/1914 Senesi Adliye Bütçesi'nin 8. faslının 4. maddesine 500.000 kuruşun ilavesine dair geçici kanun layihası	✓		
21	1331/1915 Senesi Ticaret ve Ziraat Bütçesine 500.000 kuruşun ilavesine dair geçici kanun layihası	✓		
22	1331/1915 Senesi Maliye Bütçesi'nin çeşitli kısımlarına 1.380.444 kuruşun ilavesi hakkında geçici kanun layihası	✓		
23	1331/1915 Senesi Sıhhiye Müdüriyeti Bütçesi'nin 5. faslının 1. maddesine 1.000.000 kuruşun ilavesi hakkında geçici kanun layihası	✓		
24	Askeri mükellefiyet haricinde bulunanlardan silah kullanmaya yetenekli olanlarla ilgili geçici kanun layihasının 2. fıkrasının tadilini ek olarak Denizli Mebusu Sadık Efendi tarafından verilen taktir		✓	
25	1331/1915 senesi Maliye Bütçesi'nin 42. faslına 100.000.000 kuruş ilavesine dair kanun layihası	✓		
26	1330/1914 ve 1331/1915 seneleri bütçelerine mevzu tahsisat artışına dair kanun layihası	✓		
27	1331/1915 Senesi Posta Telgraf Telefon Nezareti Bütçesi'nin 5., 6., 8. fasıllarına 4.260.000 kuruş artışa dair kanun layihası	✓		
28	1331/1915 Senesi Maarif Nezareti Bütçesi'nin 14. faslına, tahsisat artışı olarak, 100.000 kuruşun ilavesi hakkındaki kanun layihası	✓		
29	1331 Senesi Dahiliye Nezareti Bütçesi'nin 8. faslının 1. harcırah maddesine 700.000 kuruş ilavesi hakkındaki kanun layihası	✓		
30	1.240.000 Liralık evrak-ı nakliye ihracı hakkındaki kanun layihası	✓		
31	Hicaz Demiryolu Müdüriyeti Umumiyesi'nin 1332/1916 senesi muvazene-i umumiye kanun layihası	✓		
32	1332/1916 senesi muvazene-i umumiye kanun layihası	✓		
33	1331/1915 senesi Hariciye Bütçesi'nin iane ve iase maddesine 400.000 kuruş ilave edilmesine dair kanun layihası	✓		
34	1332/1916 senesi Ziraat Bankası ilave bütçesi	✓		

Kaynak: 3, Dönem: 2, Cilt: 1, s. 66, 176, 201-208, 252-256, 394-400, 562-563; Cilt: 2, s. 75-76, 81-82, 96, 146-147,

Ek 17: (Devamı)

No.	Teklif	Kabul	Red	Çekimser
35	1331/1915 Senesi Posta Telgraf Telefon Nezareti Bütçesi'ne 500.000 kuruş ilavesine dair kanun layihası	✓		
36	1331/1915 Senesi Hariciye Nezareti Bütçesi'ne 200.000 kuruş ilavesine dair kanun layihası	✓		
37	1331/1915 senesi Posta Telgraf Telefon Nezareti Bütçesi'ne müteferrika ve bendiye ve posta nakliyesi maddelerine 700.000 kuruş zam hakkındaki kanun layihası	✓		
38	1331 Senesi Maliye Nezareti Bütçesi'ne 2.000.000 kuruş ilavesine dair kanun layihası	✓		
39	Kanun-u Esasi'nin 72. maddesinin değiştirilmesine dair kanun layihası	✓		
40	Nizamname-i Dahili'nin 86. maddesinin tadili hakkında Yozgat Mebusu Şakir Bey'in tavrı	✓		
41	Nizamname-i Dahilinin 86. maddesine dair kanun teklifi		✓	
42	Devlet-i Aliye ile Bulgaristan Hükümeti arasında tanzim olunan Posta ve Telgraf ve Telefon sözleşmesinin imzalanması için Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti'ne mezuniyet itası ve sözleşmenin 19. maddesinde gösterilen inşaat süresinin uzatılmasına dair kararname hakkındaki Muvazene-i Maliye Encümenince düzenlenen kanun layihası	✓		
43	Hicaz Sıhhiye İdaresi 1333/1917 senesi bütçe kanunu layihası	✓		
44	Siyasi mağdur olan Mekteb-i Askeriye ve Mülkiye öğrencisi hakkındaki kanun layihasında yer alan tarihin uzatılmasına dair Dahiliye Encümeni mazbatası	✓		
45	Basra Mebusu Hilmi Efendi'nin, Takvim-i Garbi kanun layihasının 1. maddesi hakkındaki tavrı		✓	
46	Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'na bazı imtiyazat itası hakkında kanun layihası	✓		
47	1333/1917 Senesi Emniyet Sandığı Bütçesi Layihası	✓		
48	1333/1917 senesi Evkaf Nezareti Bütçesi Layihası	✓		
49	Seferberlik Esnasında Asakir-i Osmaniye tarafından tanzim edilecek vekaletnameler hakkındaki kanun layihası	✓		
50	1333/1917 Senesi Mart geçici bütçesi layihası	✓		
51	1333/1917 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu Layihası	✓		

Kaynak: Dönem: 2, Cilt: 2, s. 306-308, 400-401, 434-437, 440-441; Dönem: 3, Cilt: 1, s. 298-299, 313-314, 358-359; Cilt: 2, s. 61-62, 81-82, 141-142, 158-159, 213-214, 254, 329-330, 367-368.

Ek 17: (Devamı)

No.	Teklif	Kabul	Red	Çekimser
52	1333/1917 Senesi Mart ayına ait Askeri Demiryollar ve Limanlar Müdüriyeti Umumiyesi Bütçe Layihası	✓		
53	Seyr-i Sefain İdaresine bahşedilen müsaadat ve muafiyete dair kanun layihası			✓
54	1333/1917 Senesi Muvazenei Umumiyye Kanunu Lâyihası	✓		
55	Yafa ve havalisindeki portakal bahçeleri öşür tahsilatı hakkındaki kanun layihası	✓		
56	Dersaadet'te bir ihracat heyeti teşkili hakkında kanun layihası			✓
57	Mektepler, hastahaneler ve faydalı kurumların temettü vergisinden muafiyetine dair kanun layihası	✓		
58	Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne ait evrakın damga ve Hicaz resimlerinden istisnasına dair kanun layihası	✓		
59	Evrak-ı nakdiyenin ihraç veya mübadele veya tediyesinde teati olunan her nevi resminden istisnasına dair kanun layihası	✓		
60	Almanya Devleti ile imzalanan antlaşma ve sözleşmelerin onaylanmasına dair kanun layihası	✓		
61	Almanya Hükümeti'nin 56.500.000 Liralık avans akdıyla 50.000.000 Liralık nakit ihracı hakkındaki kanun layihası	✓		
62	Memalik-i Osmaniye memlahalanada tuzun kilosunun 1 kuruşa sattırılması hakkında kanun layihası	✓		
63	Aydın Mebusu Emanuel Emanulidi Efendi ile arkadaşlarının, İcra Kanunu Layihası'nın 134. maddesinin tadiline dair tavrı	✓		
64	Sigara kağıtlarının resmi istihlakine dair kanun layihası	✓		
65	Oyun kağıtlarının kullanım vergisine dair kanun layihası	✓		
66	1334/1918 Senesi Hicaz Sıhhiye İdaresi bütçe kanunu layihası	✓		
67	1334/1918 Senesi Hudud-u Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi Bütçe Kanunu Layihası ile Müdüriyet-i Umumiye Tekaüt Sandığı Bütçe Kanunu Layihası	✓		
68	Kibrit ve kav kullanım vergisine dair kararname	✓		
69	Mekatib-i Sultaniye gece talebesinden alınmakta olan ücretin artması hakkındaki kanun layihası	✓		

Kaynak: Dönem: 3, Cilt: 2, s. 367-368, 395-397; Cilt: 3, s. 224-225, 259-260, 288-289, 291-292, 333-336, 371-372; Dönem: 4, Cilt: 1, s. 150-151, 229-230, 275-276, 301-302, 351-352, 370-371, 373-374, 390-391; Cilt: 2, s. 73-74.

Ek 17: (Devamı)

No.	Teklif	Kabul	Red	Çekimser
70	1334/1918 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu Layihası	✓		
71	Muafiyet-i Askeriye Vergisi Kanun Layihası	✓		
72	1334/1918 Senesi Evkaf Nezareti Bütçe Kanunu Layihası	✓		
73	1334/1918 Senesi Darüleytamlar Müdüriyet-i Umumiyesi Bütçe Kanunu Layihası	✓		
74	1334/1918 Senesi Emniyet Sandığı Bütçe Kanunu Layihası	✓		
75	Aydın Mebusu Emanuei Emanuelidi Efendi'nin, Nizamname-i Dahili'nin 12. maddesiyle 90. maddesinin 2. fıkrasının tadili hakkındaki kanun teklifine dair layiha encümeni mazbatası		✓	
76	Gümrük Kanunu Layihası	✓		
77	1334/1918 Senesi Hicaz ve Askeri Demiryolları ve Limanları Müdüriyeti'nin Mart ayı geçici bütçesi	✓		
78	1334/1918 Senesi Seyr-i Sefain İdaresi Bütçesi	✓		
79	1334/1918 Senesi Muvazene-i Umumiye kanun layihası	✓		
80	Mebus seçiminin muharebe halinde uzatılması hakkında Kanun-i Esasi'nin 69. maddesinin tadiline dair kanun layihası	✓		
81	Meclis-i Mebusan'ın seçim devresinin bir sene uzatılmasına dair kanun layihası	✓		
82	Meclis-i Mebusan'ın seçim devresinin bir sene temdidini hakkındaki layihanın 1. maddesinde Heyet-i Ayanca icra edilen tadilatın kabulüne dair Kanun-i Esasi Encümeni Mazbatası	✓		
83	Hükümet-i Osmaniye ve müttefikleriyle Rusya ve Ukrayna arasında Hal-i Sulhun iadesi hakkındaki antlaşmanın imzasına izin verilmesine dair kanun layihası	✓		
84	Osmanlı Hükümeti ile Avustusya - Macaristan Hükümeti arasındaki anlaşma ve sözleşmelerinin imzasına izin verilmesinedair kanun layihası	✓		
85	Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi ve arkadaşlarının, İzzet Paşa Kabinesi'ne güvenoyu verilmesine dair tavrı	✓		
86	Trabzon Mebusu Mehmet Emin Bey ve arkadaşlarının, I. Dünya Savaşı'na girişimize dair nedenlerin tetkiki için bir tahkik heyeti teşkili hakkındaki tavrı	✓		

Kaynak: Dönem: 4, Cilt: 2, s. 98-99, 101-102, 112-113, 141-142, 253-254, 336-337, 336-337. 472-473, 538-539, 542-543; Cilt: 3, s. 73-75, 121-122, 361-362, 432-433, 435-436, 503-504; Dönem: 5, Cilt: 1, s. 37-38, 129.

Ek 17: (Devamı)

No.	Teklif	Kabul	Red	Çekimser
87	Süleymaniye Mebusu Hikmet Baban Bey ile arkadaşlarının, Tevfik Paşa Kabinesi'ne güvenoyu verilmesine dair tavrı		✓	
88	Süleymaniye Mebusu Hikmet Baban Bey ile arkadaşlarının, Tevfik Paşa Kabinesi'ne güvenoyu verilmesine dair tavrı		✓	

Kaynak:, Dönem: 5, Cilt: 1, s. 164-165, 170.

Ek 18: Hafız Mehmet Bey'in Birinci Dönem TBMM'de Katıldığı Oylamalar ve Tutumu

No.	Teklif	Kabul	Red	Çekimser
1	Şimendifer tarifesinin 6 misline çıkartılması hakkındaki kanun	✓		
2	Cebelibereket Mebusu Faik Bey'in tedavi esnasında tahsisatının tam olarak verilmesine dair Divan-ı Riyaset kararı	✓		
3	Mebuslardan vefat edenlerden ailelerine verilecek tahsisata dair karar	✓		
4	Karesi Mebusu Vehbi Bey'le arkadaşlarının Maliye Vekili Hasan Bey'e güvenoyu verilmesine dair olan tahrir	✓		
5	İzinsiz akd-i nikah ve izdivaçtan dolayı maznun ve mahkûm olanların affına dair olan kanun	✓		
6	Nafia Vekili Rauf Bey'in istifanamesinin reddiyle teyidi intihabı	✓		
7	TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne Başkumandanlık tevcihine dair Kanun	✓		
8	Dahiliye Vekaleti'nin 1337/1921 senesi bütçesinin 151. faslının 1. memurin harcırahı maddesine 30.000 tahsisat itasına dair kanun	✓		
9	Gaziantep ahalisine yardım hakkındaki kanun	✓		
10	Hıyanet-i vataniye suçlularının bir kısmının aflarına dair kanun			✓
11	Umum Jandarma Kumandanlığı'nın bütçesine eklenen tahsisat hakkındaki kanun	✓		
12	Emniyet-i Umumiye bütçesine zam yapılmasına dair kanun	✓		
13	Nafia bütçesine zam yapılmasına dair kanun	✓		
14	Cezalarının üçte ikisini çeken suçluların aflarına ve işgal olunan mahallerdeki zanlılar hakkında hukuk-ı umumiye davasının teciline dair kanun	✓		
15	Tecil-i takibat kanunu	✓		
16	Konya Darüleytamı için sıhhiye ve yardım içtimaiye bütçesine zam yapılmasına dair kanun	✓		
17	Müdafaa-i Milliye bütçesine 2.000.000 Liralık avans itası hakkındaki kanun	✓		
18	Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey hakkında güvenoyu yoklaması	✓		
19	1338/1922 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun 3. maddesine dair teklif	✓		
20	1338/1922 senesi Avans Kanunu	✓		
21	Avans Kanunu Layihası'nın 13. maddesinin kaldırılması hakkındaki tahrir		✓	
22	Heyet-i Vekile hakkında güvenoyu yoklaması		✓	

Kaynak: T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 9, s. 441; Cilt: 10, s. 64, 257; Cilt: 13, s. 127-128; Cilt: 14, s. 62, 289, 430-431; Cilt: 15, s. 12, 78, 155-156, 185-186; Cilt: 16, s. 7, 111, 165, 186, 225; Cilt: 17, s. 191-193; Cilt: 18, s. 107-108.

Ek 18: (Devamı)

No.	Teklif	Kabul	Red	Çekimser
23	Düşmandan kurtarılmış ve kurtarılacak mahallere yardım hakkındaki 31 Ekim 1921 tarihli kanuna ek kanun teklifi	✓		
24	Kurtarılan bölgelere gönderilecek İstiklâl Mahkemeleri hakkındaki Adliye Encümeni mazbatasının maddelerine geçilmesi hakkındaki takrir		✓	
25	Kurtarılan bölgelere gönderilecek istiklâl mahkemeleri hakkındaki kanunun 2. maddesinin kaldırılması hakkındaki takrir	✓		
26	Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin 1338/1922 senesi bütçesi kanunu	✓		
27	Boğazlayan Kaymakamı Esbakı Kemal Bey ailesine vatan hizmeti tertibinden maaş tahsisi hakkındaki kanun	✓		
28	Ankara Mebusu Sabıkı Atıf Bey'e vatan hizmeti tertibinden 1.000 kuruş maaş tahsisi hakkındaki kanun	✓		
29	Gerektiğinde kurulacak silah ve mühimmat imalathanelerinde çalışanlara harcırah itası hakkındaki kanun	✓		
30	Yahya Kaptan'ın ailesine vatan hizmeti tertibinden bin kuruş maaş tahsis edildiğine dair kanun	✓		
31	TBMM 1338/1922 senesi bütçesi	✓		
32	Meclis memurlarından askere gidenlerin 1337/1921 senesi maaşları karşılığı olmak üzere avans mevkufatından sarfiyat icrası hakkındaki mazbata	✓		
33	Sıhhiye Vekaleti Bütçe Kanunu	✓		
34	Toplam yardım bütçesi	✓		
35	Sulh Heyeti delegeleri masraflarına dair kanun	✓		
36	Sulh Heyeti delegesi Rıza Nur Bey'e izin verilmesine dair teklif			✓
37	Şeriye Vekili Abdullah Azmi Efendi'nin tahsisatına dair teklif	✓		
38	Sulh Heyeti delege müşaviri Adana Mebusu Zekai Bey'e izin verilmesine dair teklif			✓
39	Sulh Heyeti delege müşavirlerinden Sarahati Mebusu Mahmud Celal Bey'e izin verilmesine dair teklif	✓		
40	Sulh Heyeti delege müşaviri Diyarbakır Mebusu Zülfi Bey'in mezuniyetine dair teklif	✓		
41	Anadolu ve Bağdad ve Uşak Afyon Karahisar Demiryolları tarifeleri hakkındaki kanun	✓		
42	Yunanlılardan kurtarılan yerlerde Menhubat Komisyonları'nın vazife ve şekline dair kanun			✓
43	İstanbul'a giden mebus heyetinin harcırahı hakkındaki Divan-ı Riyaset kararı	✓		
44	Kurtarılan yerlerde İstiklal Mahkemeleri gönderilmesi hakkındaki Kastamonu Mebusu Kemal Bey'in takrir		✓	

Kaynak: T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 23, s. 181, 245-246, 310-311, 416-418; Cilt: 24, s. 22, 48-49, 91, 136, 209, 377-386, 433; Cilt: 25, s. 19, 107, 237-238.

Ek 18: (Devamı)

No.	Teklif	Kabul	Red	Çekimser
45	3.000.000 liralık Avans Kanunu	✓		
46	Nafia Vekili Feyzi Bey'e hakkında güvenoyu yoklaması	✓		
47	Evkaf Vekaleti genel hizmet ifası için 20 Kanunuevvel 1338/20 Aralık 1922 tarihli Avans Kanunu'na ek tahsisata dair kanun			✓
48	8. Avans Kanunu			✓
49	Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun bazı maddelerinin tadili hakkındaki kanun layihasının hızlıca ruznameye alınması hakkındaki karar	✓		

Kaynak: T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 25, s. 311, 371; Cilt: 27, s. 422-423, 447-448, 503.

ÖZGEÇMİŞ

2006 yılında Cumhuriyet İlköğretim Okulu'nu, 2010 yılında Yunus Emre Lisesi'ni tamamladı. 2015 yılında Giresun Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. 2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda tezli yüksek lisans programına başladı. Şu anda aynı okulda tez çalışmasına devam etmektedir.

BİRİNCİ, bekar olup, İngilizce bilmektedir.

